

**KIRGIZİSTAN- TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**M.Ö. 6. VE 4. YÜZYILLAR ARASINDA PERS
İMPARATORLUĞU'NUN ASYA SEFERLERİ VE BÜYÜK
İSKENDER'İN İLERLEYİŞİ**

OGÜN ERGAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS- 2025

KIRGIZİSTAN- TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

M.Ö. 6. VE 4. YÜZYILLAR ARASINDA PERS İMPARATORLUĞU'NUN ASYA
SEFERLERİ VE BÜYÜK İSKENDER'İN İLERLEYİŞİ

HAZIRLAYAN
OGÜN ERGAN

DANIŞMAN
PROF. DR. NEZAHAT CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS- 2025

KABULVE ONAY

Prof. Dr. Nezahat CEYLAN Danışmanlığında Ogün ERGAN tarafından hazırlanan “**M.Ö. 6. ve 4. Yüzyıllar Arasında Pers İmparatorluğu'nun Asya Seferleri ve Büyük İskender'in İlerleyişi**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Fakültesi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	Onay	İmza
Başkan				
Üye (Danışman)				
Üye				
Üye				
Üye				

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Tez içindeki tüm verilerin akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, görsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uygun olarak sunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, yararlanılan eserlere eksiksiz atıf yapıldığını, tezde yer alan verilerin hiçbir üniversitede herhangi bir tez çalışmasında kullanılmadığını ve tez yazım kurallarına uygun hazırlandığını beyan ederim.

İmza

Ogün Ergen

... / ... /

ÖN SÖZ

Tarih bilimi, geçmişin izlerini sürerek bugünümüzü ve geleceğimizi anlamlandırma çabasının en değerli yollarından biridir. Bu yüksek lisans tezinde, M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arasında Asya kıtasında derin izler bırakan Pers İmparatorluğu'nun seferleri ve bu görkemli imparatorluğun sonunu hazırlayan Büyük İskender'in ilerleyişi ele alınmıştır. Doğu ile Batı'nın karşılaştığı bu tarihsel süreç, yalnızca askerî ve siyasî bir mücadele değil, aynı zamanda kültürel ve coğrafi bir dönüşümün de ifadesidir.

Yüksek lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam, sayın Prof. Dr. Nezahat Ceylan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Akademik gelişimime yaptığı katkılar her zaman yol gösterici olacaktır.

Ayrıca, bu çalışmanın şekillenmesinde doğrudan ya da dolaylı olarak yanımda olan, maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, sabırları ve motivasyonları için arkadaşlarıma ve yol boyunca bana ilham veren tüm hocalarıma minnettaram. Onların desteği olmasaydı bu çalışmanın tamamlanması mümkün olmazdı. Bu tez, yalnızca bir tarihsel sürecin incelenmesi değil; aynı zamanda bir öğrencinin, geçmişin derinliklerinde kendi yolculuğunu keşfetme çabasıdır. Geçmişin izlerini süren herkese katkı sağlaması dileğiyle...

Ogün ERGAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ	vi
ÖZET	1
SUMMARY	3
АННОТАЦИЯ.....	5
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	7
GİRİŞ	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. PERS İMPARATORLUĞU'NUN COĞRAFİ MEKANI.....	29
1.1. İran Coğrafyası	29
1.2. Pers İmparatorluğu'nun Yayılım Alanlarından Orta Asya ve Hindistan	35
1.2.1. Orta Asya	35
1.2.2. Hindistan	40
İKİNCİ BÖLÜM	
2. PERS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ YAPISI (MÖ 559-359).....	44
2.1. Pers İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Erken Dönem Tarihi.....	44
2.2. Pers İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi	45
2.2.1. II. Kyros Dönemi: Ahameniş İmparatorluğu'nun Temelleri.....	46
2.2.2. II. Kambyses Dönemi	47
2.2.3. I. Darius Dönemi.....	48
2.3. Pers Devletinin Zayıflama ve Çöküş Dönemi.....	52
2.3.1. Kserkses Dönemi	53
2.3.2. I. Artakserkses ile II. Dareios Dönemlerinde Pers İmparatorluğu'nun İstikrarı ve Krizleri.....	55
2.3.3. II. Artakserkses'ten III. Dareios'a Kadar: İmparatorluğun Çöküş Sürecine Giden Yol.	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. PERS İMPARATORLUĞU'NUN ASYA'YA YÖNELİK STRATEJİK SEFERLERİ VE YAYILMA POLİTİKALARI.....	64

3.1. Pers Yayılmacılığının İlk Adımları	64
3.2. Orta Asya'nın Pers Öncesi Siyasi Mozaïği	69
3.2.1. Pers Öncesi Orta Asya: Kaynak Sorunları ve Tartışmalar	69
3.3. Büyük II. Kyros'un Orta Asya Seferleri	72
3.3.1. Büyük II. Kyros'un Orta Asya'nın Fethine Giden İlk Adımı	72
3.3.2. Büyük II. Kyros'un Massaget Seferi ve Ölümü.....	80
3.4. Darius'un Asya Seferleri.....	89
3.4.1. Darius'un Tahta Geçışı ve İç İsyanlar.....	89
3.4.2. Darius'un Orta Asya ve Saka (İskit) Seferleri.....	98
3.4.3. Hindistan Seferi	104
3.4.4. Kuzey Seferleri ve İskitlerle Mücadele.....	106
3.5. Artakserkses I'ten III. Darius'a Kadar İran'ın Doğusu ve Orta Asya	115
3.5.1. Bölgesel Genel Bakış	117
3.6. Pers İmparatorluğu'nda Orta Asya'nın Üstlendiği Rol.....	123
3.6.1. Asya'dan Haraç ve Hediyeler	123
3.6.2. Pers Döneminde Orta Asya'nın Ekonomisi, Toplumu ve Kültürü	127
3.7. Asya Seferlerinin Siyasi ve Askeri Sonuçları	130
3.7.1. Siyasi Yapıdaki Değişiklikler ve İmparatorluk Yönetimine Etkisi	131
3.7.2. İmparatorluk Sınırlarının Genişlemesi ve Jeopolitik Sonuçlar	131
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. BÜYÜK İSKENDER'İN YÜKSELİŞİ VE ORTA ASYA'DA PERS EGEMENLİĞİNİN ÇÖKÜŞÜ	133
4.1. Büyük İskender'in Asya'ya Yönelik Seferi: Hazırlık Aşaması ve Hedefler ..	133
4.1.1. İskender'in Pers İmparatorluğu'na Karşı Stratejik Yaklaşımı.....	133
4.2. Büyük İskender ve Pers İmparatorluğu Arasındaki Dönüm Noktası Savaşları	135
4.2.1. Granikos Savaşı (MÖ 334): Perslere Karşı İlk Büyük Çatışma	136
4.2.2. İssos Savaşı (MÖ 333): Büyük İskender'in Zaferi	137
4.2.3. Gaugamela Savaşı (MÖ 331): Pers İmparatorluğu'na Son Darbe.....	139
4.3. Büyük İskender'in Orta Asya'ya Uzanan Seferleri ve Pers Direnişi.....	143
4.3.1. III. Darius'un Sonu	143

4.3.2. Baktriya ve Sogdiana'nın Fethi (MÖ 330-327): Orta Asya'nın Kontrol Altına Alınması	145
4.3.3. Hindistan Seferi ve Hydaspes Savaşı (MÖ 327-325): Büyük İskender'in Askeri Zaferleri ve Sonuçları.....	157
4.3.4. İskender'in Seferlerinde Pers Altyapısının Etkisi	164
SONUÇ	167
KAYNAKLAR	172
EKLER	181
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

Bs.	Basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviri
Sy.	Sayı
DB	Darius Behistun Sütunu
DSe	Darius'un Susa yazıtı
DN-Ra	Nakş-i Rüstem yazıtı
DSaa	Darius Susa Apadana Yazıtı A
XPh	Kserkses'in Persepolis yazıtı
DSf	Susa saray Kurum belgeleri
DSz	Persepolis Apadana Rölyefleri
FGrHist.	Fragmente der Griechischen Historiker
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
PF	Persepolis Tahkim Tabletlerinde
TC	Tabula Capitolina
UNESCO Organization	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Vol.	Volume
Yy.	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1 II. Kyros'un Asya Seferi Güzergâh Tablosu	87
Tablo 4.2 Darius döneminde meydana gelen isyanlar	90
Tablo 4.3 İsyânlar Neticesinde Öldürülen ve Esir Edilenlerin Behistun Yazıtına Göre Sayısı	97
Tablo 4.4 Kserkses'in Saray Frizlerinde Görülen Asya Delegasyonlarının Haraç ve Hediye Veren Halkları	124
Tablo 5.1 Arrian'a Göre Gaugamela Savaşı'nda Ahameniş Ordusunda Yer Alan Halklar	140

ÖZET

M.Ö. 6. VE 4. YÜZYILLAR ARASINDA PERS İMPARATORLUĞU'NUN ASYA SEFERLERİ VE BÜYÜK İSKENDER'İN İLERLEYİŞİ

Bu çalışma, M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Pers İmparatorluğu'nun kuruluşuyla başlayıp, M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in seferleriyle sonlanan dönemde, Asya kıtasının doğu sınırlarında yaşanan büyük dönüşümü konu edinmektedir. Araştırmanın temel odağını, Pers İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya yönelik askerî ve idari politikaları ile bu politikaların Helenistik dönem öncesi şekillendirici etkileri oluşturmaktadır. Persler, II. Kyros'un Medler karşısında elde ettiği başarıyla tarih sahnesine çıkmış; Darius döneminde doğuya dönük stratejik seferlerle imparatorluk sınırlarını genişletmiş ve bu bölgelerde ilk kez merkezî otoritenin güçlü biçimde temsil edildiği idari bir düzen kurmuşlardır. Söz konusu yayılmacılık, yalnızca fetihlerle sınırlı kalmamış; satraplık sistemi aracılığıyla bölgesel entegrasyon, vergi tahsili ve askerî örgütlenme gibi devlet mekanizmaları da bu yeni topraklara aktarılmıştır.

Özellikle Orta Asya'daki Saka halklarına yönelik yürütülen seferler, Perslerin doğu coğrafyasını yalnızca bir sınır hattı değil, aynı zamanda bir siyasi vizyonun genişleme alanı olarak gördüğünü göstermektedir. Ahamenişler, coğrafi ve etnik açıdan oldukça karmaşık olan bu bölgelerde hem merkezi kontrolü sağlamaya hem de yerel yapılarla iş birliği geliştirerek uzun vadeli bir yönetim sistemini tesis etmeye çalışmışlardır Behistun Yazıtı gibi birincil belgeler, bu sürecin yalnızca tarihsel bir anlatı değil, aynı zamanda bir egemenlik iddiası olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Bu tarihsel çerçevede Büyük İskender'in doğu seferlerini ayrı bir başlık altında ele almakta; onun bölgeye yönelik stratejik yaklaşımını Ahameniş mirasıyla birlikte değerlendirmektedir. İskender, doğuya doğru ilerleyişinde yalnızca askerî yöntemlere başvurmamış; Perslerden devraldığı idari yapıyı büyük ölçüde koruyarak, mevcut sistem üzerine kendi otoritesini bina etmiştir. Özellikle satraplık sistemini sürdürmesi, yerel elitlerle evlilik ve ittifak ilişkileri kurması, bölge halklarıyla barışçıl bir yönetim modeli geliştirme arzusunu göstermektedir. İskender'in Hindistan'a yönelik seferi ve Hydaspes Savaşı, bu stratejinin en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamı olarak, günümüzde Batı Orta Asya olarak adlandırılan bölgeye odaklanmakta; bu coğrafyada Pers yayılmacılığının hem yönetsel hem de kültürel izdüşümleri incelenmektedir.

Bu çalışmanın konusunun seçilmesinde temel etken, alanın hâlâ yeterince araştırılmamış olmasıdır. Pers tarihi üzerine yapılan incelemelerin büyük çoğunluğu, imparatorluğun Batı dünyasıyla olan ilişkilerine odaklanmış; doğuya yönelik seferler, idari düzenlemeler ve kültürel etkileşimler ise uzun süre ikincil planda bırakılmıştır. Oysa Orta Asya ve Hindistan sınırlarında gerçekleşen bu gelişmeler, Pers İmparatorluğu'nun genel stratejisini ve çok uluslu yapısını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu tarihî süreci detaylı biçimde ele alarak bu önemli boşluğu doldurmak ve konuyla ilgili literatürde yeni bir tartışma zemini oluşturmaktır. Aynı zamanda, ileride yapılacak araştırmalara sağlam bir kaynak ve bakış açısı kazandırarak, doğuya yönelik Pers politikalarının daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine ışık tutması hedeflenmiştir.

Bu tez, antik dünyanın doğuya bakan yüzünü, Asya içlerinde gelişen siyasal örgütlenmeleri, yerel direniş biçimlerini ve yönetim stratejilerini merkeze alarak; Perslerden İskender'e uzanan bir tarihsel süreklilik hattını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahameniş, Orta Asya, Büyük İskender, Sakalar, Kyros II, Darius I

SUMMARY

THE PERSIAN EMPIRE'S ASIAN CAMPAIGNS AND ALEXANDER THE GREAT'S ADVANCEMENTS BETWEEN THE 6TH AND 4TH CENTURIES BCE

This study focuses on the major transformation that took place along the eastern borders of the Asian continent, beginning with the establishment of the Persian Empire in the mid-6th century BCE and ending with the campaigns of Alexander the Great in the 4th century BCE. The main focus of the research is the military and administrative policies of the Persian Empire towards Central Asia and the formative effects of these policies prior to the Hellenistic period.

The Persians entered the stage of history with the success of Cyrus II against the Medes, expanded the empire's frontiers eastward through strategic campaigns during the reign of Darius, and established an administrative system that, for the first time, represented a strong central authority in these regions. This expansionism was not limited to military conquest; state mechanisms such as regional integration, tax collection, and military organization were also introduced to these newly acquired territories through the satrapy system.

In particular, the campaigns conducted against the Saka peoples of Central Asia demonstrate that the Persians did not view the eastern geography merely as a borderland but as a zone for expanding their political vision. The Achaemenids sought to ensure central control in these geographically and ethnically complex regions while also attempting to establish a long-term governance system by cooperating with local structures. Primary sources such as the Behistun Inscription reveal that this process was not merely a historical narrative but also an assertion of sovereignty.

Within this historical framework, the eastern campaigns of Alexander the Great are examined under a separate heading, assessing his strategic approach to the region in the context of the Achaemenid legacy. Alexander did not rely solely on military methods during his advance eastward; he largely preserved the administrative structures he inherited from the Persians, building his authority upon the existing system. His continuation of the satrapy system, the establishment of marriage and alliance relationships with local elites, and his efforts to develop a peaceful model of governance with the regional peoples all illustrate this strategy. Alexander's campaign into India and

the Battle of the Hydaspes are considered among the most concrete examples of this approach.

The scope of the study focuses on the region today known as Western Central Asia, examining the administrative and cultural reflections of Persian expansion in this geography.

The primary reason for selecting this topic is the fact that the field remains insufficiently explored. Most studies on Persian history have concentrated on the empire's relations with the Western world, while the eastern campaigns, administrative arrangements, and cultural interactions have long been relegated to secondary status. However, the developments that occurred along the borders of Central Asia and India are crucial for understanding the overall strategy and multinational structure of the Persian Empire. The aim of this study is to address this important gap by thoroughly analyzing the historical process in question and to establish a new ground for discussion in the relevant literature. At the same time, it aspires to provide a solid source and perspective for future research, shedding light on the broader evaluation of Persian policies directed towards the East.

This thesis aims to highlight the eastward-looking face of the ancient world by focusing on the political organizations that developed within the interior of Asia, the forms of local resistance, and governance strategies, thus tracing a historical continuity from the Persians to Alexander the Great.

Keywords: Achaemenid, Central Asia, Alexander the Great, Sakas, Cyrus II, Darius I

АННОТАЦИЯ

АЗИАТСКИЕ ПОХОДЫ ПЕРСИДСКОЙ ИМПЕРИИ И ПРОДВИЖЕНИЕ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКОГО В VI- IV ВЕКАХ ДО Н.Э

Это исследование посвящено крупным изменениям, произошедшим на восточных границах азиатского континента в период от основания Персидской империи в середине VI века до н.э. до походов Александра Великого в IV веке до н.э. Основное внимание в работе уделяется военной и административной политике Персидской империи в отношении Центральной Азии, а также формирующему влиянию этих политик накануне эллинистической эпохи.

Персы вышли на историческую арену благодаря успеху Кира II над мидянами, а в период правления Дария расширили границы империи на восток за счёт стратегических походов и впервые установили в этих регионах административный порядок, представлявший сильную центральную власть. Экспансия не ограничивалась военными завоеваниями: через систему сатрапий в новые земли были перенесены механизмы государственной власти, такие как региональная интеграция, сбор налогов и военная организация.

Особое значение имели походы против сакских народов Центральной Азии, которые показали, что персы рассматривали восточные территории не просто как пограничную зону, но и как пространство для расширения своей политической концепции. Ахемениды стремились установить здесь центральный контроль и одновременно, сотрудничая с местными структурами, создать долгосрочную систему управления. Первичные источники, такие как Бехистунская надпись, ясно показывают, что этот процесс был не только историческим повествованием, но и выражением притязаний на верховную власть.

В рамках этого исторического контекста восточные походы Александра Великого рассматриваются отдельно, его стратегический подход к региону анализируется в связи с ахеменидским наследием. Александр, продвигаясь на восток, полагался не только на военные методы: он в значительной степени сохранил административную структуру, унаследованную от персов, строя свою власть на её основе. Продолжение системы сатрапий, заключение браков и союзов с местными элитами, а также стремление к мирной модели управления с народами региона

свидетельствуют об этом. Поход Александра в Индию и Битва на Гидаспе считаются наиболее яркими примерами такой стратегии.

Работа сосредоточена на исследовании региона, который сегодня известен как Западная Центральная Азия, с акцентом на административные и культурные последствия персидской экспансии в этом географическом пространстве.

Выбор данной темы обусловлен тем, что эта область до сих пор недостаточно изучена. Большинство исследований по истории Персии сосредоточены на её отношениях с западным миром, тогда как восточные походы, административные реформы и культурные взаимодействия долгое время оставались на втором плане. Между тем события на границах Центральной Азии и Индии имеют решающее значение для понимания общей стратегии и многонациональной структуры Персидской империи. Целью данного исследования является восполнить этот важный пробел, подробно рассмотрев соответствующий исторический процесс, а также создать новую основу для дискуссий в научной литературе. Кроме того, работа призвана послужить надёжным источником и отправной точкой для будущих исследований, проливая свет на персидскую политику в восточном направлении.

Диссертация стремится показать восточное лицо античного мира, сосредотачиваясь на политических организациях, возникших в глубинах Азии, формах местного сопротивления и стратегиях управления, тем самым выстраивая линию исторической преемственности от персов к Александру Великому.

Ключевые слова: Империя Ахеменидов, Средняя Азия, Александр Македонский, походы против саков, Кир Великий, Дарий

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Б.3.Ч. VI–IV КЫЛЫМДАРДА ПЕРС ИМПЕРИЯСЫНЫН АЗИЯ ЖОРТУУЛДАРЫ ЖАНА УЛУУ ИСКЕНДЕРДИН ИЛГЕРИЛЕЕСУ.

Бул диссертацияда б.з.ч. VI–IV кылымдар аралыгында Азия аймагында орун алган ири саясий жана маданий өзгөрүүлөрдү талдоону максат кылат. Аталган доордун негизги темасы катары Ахеменид перс империясынын чыгышты көздөгөн аскерий жортуулдары жана бул жортуулдардын уландысы катары Александр Македонскийдин аларды өздөштүрүп, башкача формага салганы каралат. Изилдөөнүн башкы суроосу — перстер курган аскерий жана башкаруучулук инфраструктура Александрдын алдыга жылышын жеңилдеткенби же жокпу деген маселеге багытталган.

Изилдөөнүн максаты Ахеменид перс мамлекетинин чыгышты багындыруу саясатын жана бул саясаттардын Азиядагы маданий жана административдик түзүлүштөргө тийгизген таасирин иликтөө болуп саналат. Бул контекстте, жалаң гана аскерий эмес, жергиликтүү элдер менен түзүлгөн башкаруу байланыштары да талданып, көп деңгээлдүү башкаруу моделинин туруктуулугу талкууга алынат.

Изилдөөдө тарыхый булактар (Геродот, Арриан, Квинт Курций Руф, Плутарх), жазуу эстеликтери (Бехистун жазуусу), Персеполистен табылган кылычка түшүрүлгөн табылгалар жана заманбап академиялык адабияттар негиз катары алынган. Бул булактардын өз ара салыштыруу ыкмасы колдонулган. Бирок, булактардын жетишсиздиги, хронологиялык боштуктар жана карама-каршылыктуу баяндамалар изилдөөнүн негизги кыйынчылыктары катары аныкталат.

Диссертация беш бөлүмдөн турат: Иран географиясынын тарыхый таасири, Перстерге чейинки мамлекеттик түзүлүштөр, Перстердин башкаруу системасы, Борбордук Азияга багытталган Перс жортуулдары жана бул мурасты Александр Македонский кантип трансформациялаганы боюнча жүргүзүлгөн талдоолор комплекстүү көз карашты сунуштайт.

Перс империясынын географиялык мейкиндиги
Тарыхта мейкиндиктин чечүүчү ролу бар экендиги Перс империясынын калыптаныш процесстеринде да айкын көрүнөт. Перстер Ирандын түштүк-батыш

тарабындагы Парси аймагында пайда болуп, ушул борбордон чыгып, Борбордук Азиядан тартып Жер Ортолук деңизине чейинки кеңири аймакка үстөмдүк кылган ири империя түзүшкөн. Иран платосунун географиялык түзүлүшү тоолор, чөлдөр, өрөөндөр жана сууга бай ойдуңдар, аскерий коргонуу жана айыл чарбасы үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү берген. Эльбурс жана Загрос тоолору бийиктиги жана стратегиялык ашуулары менен империянын чек араларын табигый түрдө аныктаган.

Иран аймагындагы топографиялык ар түрдүүлүк ар кандай жашоо формаларынын пайда болушуна жана көп этностуу коомдук түзүлүштүн калыптанышына өбөлгө түзгөн. Айдоо жерлердин чектелүү болушу, жаратылыш байлыктарынын арбындыгы, ар түрдүү климаттык зоналар жана жер астындагы сугаруу түтүктөрү перстерге отурукташкан айыл чарбасын жана айылдык башкарууну натыйжалуу уюштурууга шарт түзгөн. Өзгөчө “канат” жана “карез” деп аталган жер астындагы суу каналдары кургак региондордо отуруктуу жашоону камсыз кылган.

Географиялык шарттардын түздөн-түз таасири менен өнүккөн бул саясий түзүлүш Перстердин башкаруудагы ийкемдүүлүгүнө жана кеңейүү стратегияларына багыт берди. Перс Империясынын туруктуулугу бул ар түрдүүлүктү башкаруу жөндөмдүүлүгүнө жана жашаган айлана-чөйрө менен болгон байланыштарына негизделген.

Мындан тышкары, бул бөлүмдө перстер жылган Борбордук Азия жана Индия субконтиненти сыяктуу аймактар да географиялык жактан кыскача каралып, алардын стратегиялык, экономикалык жана маданий маанилүүлүгүнө көңүл бурулган.

Перс мамлекетинин түзүлүшүнө чейинки Ирандагы саясий түзүлүш

Перс Империясынын жаралышын туура түшүнүү үчүн Иранда Перстерге чейинки саясий өнүгүүлөрдү карап чыгуу зарыл. Археологиялык табылгалар Иран аймагы байыркы доорлордон бери көп сандаган маданияттарга мекен болгонун тастыктайт. Неолит жана Калколит доорлорундагы конуштарда айыл чарба, үй жаныбарларын колго үйрөтүү жана кен казуу сыяктуу ишмердүүлүктөр жүргүзүлгөндүгү далилденген. Бул калктардын түпкү теги Борбор Азия менен байланыштуу экендиги байкалат.

Б.з.ч. III миң жылдыктан баштап Элам падышачылыгы алдыңкы орунга чыгат. Борбору Суза болгон бул мамлекет, Месопотамия цивилизациясы менен тыгыз өз ара байланышта болгон. Элам убакыттын өтүшү менен Аккад, Вавилон жана Ассур сыяктуу державалар менен күрөш жүргүзгөн; айрым мезгилдерде кубаттанып турган. Бирок б.з.ч. XII кылымга карай алсырай баштаган. Ошого карабастан, Элам маданияты Ахеменид дооруна чейин жашап келген.

Эламдан кийинки этапта Мидиялыктар тарых аренасына чыгат. Б.з.ч. IX кылымдан тартып Ассур жазма булактарында аты аталган Мидиялыктар, Дейокес башкаруусунда биригип, борбору Экбатана болгон мамлекеттик түзүлүштү негиздешкен. Кыяксар мезгилинде Ассурду кулаткан күчтөрдүн бири болуп чыккан, бирок Астиаг башкаруусунда II Кийростун көтөрүлүшүнүн натыйжасында кулап түшкөн.

Перстердин тарых сахнасына чыгышы — бул Ирандагы көп катмарлуу жана көп актёрдуу саясий түзүлүштүн уландысы жана трансформациясы катары бааланат. Перстер Элам жана Меддердин мурасын аскерий жана башкаруучулук деңгээлде өздөштүрүп, кеңири жана кубаттуу империя түптөө жолуна түшүшкөн.

Перс империясынын саясий түзүлүшү (б.з.ч. 559–359-жж.)

Перс Империясынын саясий түзүлүшү II Кийрос бийликке келген учурдан тартып калыптана баштап, болжол менен эки кылым ичинде чыгыш жана батыш багыттарында кеңейип, өнүккөн башкаруу моделине айланган. Иран платосунда калыптанган отурукташкан цивилизациялардын салтын мурастаган перстер, б.з.ч. 6-кылымдан тартып Меддер үстүнөн үстөмдүк орнотуп, Ахеменид династиясынын негизин түптөшкөн.

Кийростон кийин бийликке келген II Камбиз жана I Дарий сыяктуу падышалар империяны бир гана аскерий жортуулдар менен эмес, ошондой эле сатраптык система, бирдиктүү акча бирдиги, империялык жолдор жана көп диндүү, көп маданияттуу башкаруу саясаты аркылуу борбордук бийликти бекемдешкен. Дарий доорунда империя эң жогорку административдик ырааттуулукка жетишип, сатраптар аркылуу салык жыйноо, байланыш, логистика жана сот системалары стандартташтырылган.

Ошол эле мезгилде Индияга жана Скиф талааларына карай жүргүзүлгөн жортуулдар аркылуу империянын чек аралары кеңейип, “Падышанын жолу” сыяктуу инфраструктуралык долбоорлор экономикалык жана аскерий байланыштарды бекемдеген. Бирок Дарий өлгөндөн кийин, Ксеркс жана анын мураскорлору учурунда ички көтөрүлүштөр, тышкы согуштар жана так талашуулар себебинен борбордук түзүлүш акырындап алсырай баштаган.

Дарий III бийлигине келгенде, перс саясий системасы мурдагыдай динамикалуулугун жоготуп, Александр Македонскийдин Азия жортуулуна каршы натыйжалуу каршылык көрсөтө алган эмес. Б.з.ч. 330-жылы Перстердин үстөмдүгү иш жүзүндө аяктаганы менен, Ахемениддердин саясий жана башкаруучулук мурасы, айрыкча эллинисттик доордун башкаруу принциптерине олуттуу таасир калтырган. Бул башкаруу модели империянын масштабын гана эмес, ар кандай маданий өзгөчөлүктөрдү бирдиктүү мамлекеттик түзүлүш ичинде жуурулуштура алган өзгөчө жөндөмдү да чагылдырат.

Перстердин кеңейүү саясатынын алгачкы баскычтары

Перс Империясынын кеңейүү саясаттарынын негизинде экономикалык, саясий жана идеологиялык факторлор жаткан. Жаңы соода жолдоруна жетүү умтулуусу, жаратылыш ресурстары үстүнөн көзөмөл орнотуу жана салык системасын кеңейтүү сыяктуу экономикалык мүдөлөр перстердин экспансиялык стратегияларындагы негизги түрткү болгон. Саясий жактан алганда, борбордук бийликтин бекемделиши, тышкы коркунучтардын жок кылынышы жана эл аралык легитимдүүлүккө ээ болуу аракети бул жортуулдарды идеологиялык негизге отургузган. Ибн Халдундун мамлекеттин гүлдөп-өнүгүүсү менен басып алуу ортосундагы байланышты көрсөткөн көз караштары бул саясаттын тарыхый жана универсалдык мүнөзүн түшүндүрүүгө өбөлгө болот.

Перс падышалары бул кеңейүүнү кудай тарабынан берилген укук катары кабыл алышкан жана өзгөчө Кир II доорунда бул түшүнүк ачык-айкын көрүнгөн. Кир II цилиндринде анын өзүн “дүйнөнүн падышасы” деп жарыялоосу, жөн гана саясий эмес, диний легитимдүүлүккө ээ болгон универсалдуу үстөмдүк концепциясын чагылдырат. Бул түшүнүк кийинчерээк Дарий жана Ксеркс сыяктуу мураскорлор тарабынан да уланган. Бирок бул кудайлык дооматтарга карабастан, Перс

падышалары өздөрүн кудай деп жарыялаган эмес, тескерисинче, кудайдын жердеги өкүлү катары көрсөтүшкөн.

Кийрос жүргүзгөн кеңейүү саясаты, айрыкча басып алынган аймактардагы жергиликтүү калктардын маданий түзүлүштөрүнө сабырдуулук менен мамиле кылуусу аркылуу айырмаланат. Перстер жергиликтүү диний институттарга кийлигишпей, негизинен салык жыйноо жана аскердик милдеттерди аткаруу сыяктуу негизги талаптар менен башкарууну жүргүзүшкөн. Бул модель жергиликтүү элитанын берилгендигин камсыздап, империя ичиндеги туруктуулукту сактоого мүмкүндүк берген. Кийростун Вавилондо жашаган жөөт жамаатына көрсөткөн колдоосу жана Иерусалимдеги ибадаткананын кайра курулушуна салым кошушу бул сабырдуулук саясатынын айкын мисалы болуп саналат.

Фетих саясатынын алгачкы ири колдонулушу Лидия падышачылыгына каршы жүргүзүлгөн жортуулда байкалат. Кийрос Меддердин кулашынан кийин Лидияга бет алып, Сардес шаарын курчоого алып, бул алтынга бай аймакты империяга кошкон. Лидиянын кулашы менен Батыш Анадолунун чоң бөлүгү Перстердин көзөмөлүнө өтүп, Иония жана Эол шаар-мамлекеттери Перс бийлигин таанууга мажбур болушкан.

Кийростун кеңейүү саясатынын кийинки баскычында ал Жаңы Вавилон падышачылыгына багыт алып, б.з.ч. 539-жылы Вавилонду согушсуз басып алган. Вавилон алынгандан кийин ал Борбордук Азиядагы көчмөн элдер — айрыкча массагеттерге каршы жаны жортуулдарды уюштурган жана бул процесс учурунда өзү да курман болгон. Бул жагдай Кийростун кеңейүү саясатынын батышты да, чыгышты да камтыган эки тараптуу мүнөзүн көрсөтөт.

Бул контекстте, Перс экспансиясы салттуу мааниде аймакты гана басып алуу эмес, аймактык күч тең салмактуулугун өзгөртүп, экономикалык, маданий жана башкаруучулук тутумду калыптандырууну көздөгөн. Бул тутумдун узак мөөнөттүү болушун камсыздаган фактор — империянын жергиликтүү элементтер менен кагылышпай, тескерисинче, аларды башкаруу механизминин бир бөлүгүнө айландырган саясий прагматизминде жатат.

Улуу Кирдин Борбордук Азияга жортуулдары

Б.з.ч. VI кылымдын экинчи жарымында Ахемениддер империясынын падышасы Кир II нин Борбордук Азияга жортуулдары, көптөгөн саясий структураларга бөлүнгөн аймакты бирдиктүү Ахеменид бийлигине баш ийдирүү максатында уюштурулган чоң аскердик-стратегиялык операциялар болгон. Мидиялыктардын кулашынан кийин Борбордук Азиядагы уруулардын Перс бийлигине каршы турушу, Кирди түздөн-түз бул аймакка багыттаган. Бул жортуулдардын негизги себептери коопсуздукту камсыздоо гана эмес, соода жолдорунун көзөмөлдөөсү, бай ресурстарга жетүү жана саясий легитимдүүлүктү бекемдөө болгон.

Биринчи кадамда Кадусилер жана Гирканиялыктар сыяктуу уруулар менен байланыш түзүлгөн, кийинчерээк Ария, Арахосия жана Гандхара сыяктуу аймактар басып алынган. Кирдин бул процессте жергиликтүү калк менен кээде тынчтык жолу менен, кээде аскердик күч аркылуу макулдашкандыгы байкалат. Айрыкча Арахосиядагы Каписанын басып алынышы жана Ариаспа элинин колдоосу менен алынган артыкчылыктар, Киринин чыгышка карай алга жылышын жеңилдеткен.

Кир, Оксус дарыясын кечип, Бактрия, Согдиана жана Хорезм сыяктуу борборлорго жеткен; бул жердеги айыл чарбага жарамдуу бай оазистерди жана стратегиялык шаарларды империя системасына интеграциялаган. Мараканда (Самарканд), Драпсака (Түндүк Афганистан), Бактрия жана башка шаарлар бул мезгилде аскердик жана экономикалык базаларга айланган. Согдиана менен Яксарттын ортосунда курулган чептер жана коргонуу линиялары көчмөн чабуулдарына каршы туруктуу коопсуздукту камсыздоого багытталган.

Кирдин Дербиктер жана Сак уруулары менен болгон кагылышуулары, айрыкча Массagetтерге каршы уюштурулган жортуул менен чекке жеткен. Бул согушта Кир, Дербиктердин союздашы Массagetтердин ханышасы Томирестин аскерлери менен беттешип, оор жеңилүүгө учураган. Томирестин уулу Сфрангис перстердин колуна түшүп, өзүн-өзү өлтүрүүсү согушту күчөткөн. Геродоттун маалыматы боюнча, Томирестин аскерлери Кир II нин аскерлерин талкалап, Кир II согушта курман болгон. Согуштун болгон жери жана Кир II нин өлүмү тууралуу ар түрдүү байыркы булактарда карама-каршылыктуу берилсе да, бул окуя Ахеменид династиясынын басып алуучулук жоортуулдарын чагылдырган.

Кир II нин жортуулдары убагында Бактриянын империяга кошулушу, аймактын экономикалык жана стратегиялык мааниси гана эмес, Кирдин династиялык байланыштарды түзүү стратегиясы менен да байланыштуу болгон. Ктесийдин маалыматында, Бактриялыктар каршылык көрсөтпөй багынып берүүсү, Кир II нин Мидия падышасы Астиагтын күйөө баласы болгондугу менен түшүндүрүлөт. Бирок бул маалымат тарыхый сынга алынган.

Гедрозия сыяктуу кыйын рельефтүү аймактарда да Кир ишмердик көрсөткөнүнө карабастан, бул жерлерде логистикалык кыйынчылыктардын натыйжасында туруктуу бийлик орното албаган. Кирдин Гедрозияга жортуулу убагында анын аскеринин дээрлик бүт бөлүгүн жоготкону жана бир нече адамы менен гана кайтып келгени айтылат. Бул жортуул анын Индияга жетүү максатынын ишке ашпаганын көрсөтөт.

Кирдин Борбордук Азияга жортуулдары Ахеменид империясынын чыгыш чек араларын орнотууда чечүүчү роль ойногон. Бактрия, Согдиана, Гандхара жана Маргиана сыяктуу аймактардын саясий структуралары бул процессте Перс башкаруусуна бириктирилген. Киринин басып алуулары жөн гана аскердик ийгиликтер эмес, маданий чыдамкайлык, жергиликтүү элиттер менен кызматташуу жана административдик түзүмдү бекемдөө сыяктуу көп бурчтуу экспансия стратегиясын чагылдырган. Анын калтырган мурасы эллинистикалык доордо дагы сакталып, Чыгыштын саясий жана маданий географиясын туруктуу түрдө түзгөн.

Дарийдин Азиядагы жортуулдары

Б.з.ч. 522-жылы Дарийдин такка отурушу Ахеменид Империясынын тарыхында бурулуш учур болуп, көптөгөн көтөрүлүштөрдү жана ички башаламандыктарды алып келген. Гауматанын өзүн жалган Бардиа катары көрсөтүп, бийликти басып алышынан кийин, Дарий жети перс аристократы менен биргеликте бул коркунучту жоюп, династиянын атынан бийликти колго алган. Бирок бул бийлик алмашуусу, Бабилден Маргианага, Эламдан Медияга чейин империянын бардык аймактарында саясий жана этностук топтордун көз карандысыздык аракеттерин тутантып жиберген. Дарийдин башкаруусунун алгачкы жылдары дал ушул көп тараптуу көтөрүлүштөрдү басуу жана борбордук бийликти кайрадан калыбына келтирүү аракеттери менен өткөн.

Бул көтөрүлүштөрдү басуу процесси жалаң аскердик аракет гана болбостон, ошол эле учурда Дарийдин легитимдүүлүгүн бекемдөө үчүн катаал пропагандалык куралга айланган. Бехистун жазуусу бул мезгилди чагылдырган негизги булак болуп, Дарийдин душмандарына колдонгон физикалык жазаларды жана эл алдында аткарылган өлүм жазаларын деталдуу сүрөттөгөн. Бабилде Нидинту-Бел, Медияда Фравартиш, Перс аймагында Вахйаздата сыяктуу фигуралар “жалган падышалар” катары эл алдында ашкереленип, алардын өлтүрүлүшү империянын четки аймактарына эскертүү катары символикалуу мааниге ээ болгон. Айрыкча Медия, Элам жана Бабил сыяктуу стратегиялык аймактардагы көтөрүлүштөрдү катаалдык менен басуу Ахеменид бийлигинин эрте баскычтагы туруктуулук саясаттарынын бир бөлүгү катары каралат.

Ички туруктуулук орногондон кийин, Дарий көңүлүн тышкы чек араларга бурган. Б.з.ч. 519-жылы Борбор Азиядагы Сак Тиграхауда урууларына каршы жүргүзүлгөн жортуул бул багыттагы алгачкы кадам болгон. “Шуштугуй калпакчандар” деп мүнөздөлгөн бул элдер Бехистун жазуусунда Дарий өзү тарабынан түздөн-түз жортуул максаты катары көрсөтүлгөн. Жортуулдун географиялык чөйрөсү боюнча окумуштуулар арасында ар кандай пикирлер бар, бирок басымдуу көз караш боюнча бул сакалар Арал деңизи айланасында жашаган Борбор Азиялык көчмөн элдер болгон. Бул жортуул жаза чарасынан сырткары, чыгыш чек араларда Перс бийлигинин символикалык үстөмдүгүн орнотуу аракети катары да бааланат. Сактардын башчысы Скунханын туткунга алынышы, бул аймактын кыйыр башкаруу системасына интеграцияланганын көрсөтөт.

Инд дарыясынын өрөөнүн багындыруу Ахеменид Империясы үчүн Индияга ачылган эшик болуп, Дарийдин тышкы саясаттагы эң маанилүү ийгиликтеринин бири катары бааланат. Бул географияга багытталган жортуулдун негизги булагы Кариялык Скилакстын иликтөө сапары жана бул аймакты салык системасына киргизүү болгон. Hinduš деп аталган бул аймак башка сатраптардан айырмаланып, алтын салыгы аркылуу империяга салым кошкон жана Персеполистеги рельефтерде символикалуу түрдө көрсөтүлгөн. Геродоттун маалыматы боюнча 360 таланттык салык бул аймактын экономикалык маанисин айгинелейт.

Дарийдин Кара деңиздин түндүгүндөгү Скифтерге каршы жортуулу болсо ийгиликсиз аяктап, Скифтердин партизандык согуш ыкмалары Перс аскерлерин

кыйын абалга салган. Бул жортуул Дарийдин аскердик генийлигинен көбүрөөк, борбордук бийликтин чектөөлөрүн көрсөтүп берген. Ошого карабастан, Фракиянын багындырылышы жана Геллеспонттун коопсуздугунун камсыздалышы бул жортуулдун шарттуу ийгиликтери катары эсептелет. Скифтердин каршылыгы Перстердин Кара деңиздин түндүгүнө кеңейүүсүнө бөгөт болуп, ошол эле учурда Дарийдин батыш чек арасын бекемдөөсүнө өбөлгө түзгөн.

Дарийдин Азиядагы жортуулдары кеңейүү аракетинен тышкары ички консолидациянын уландысы катары да каралууга тийиш. Борбор Азиядагы Тиграхауда, Индиядагы Хиндуш жана Кара деңиздеги Скифтерге каршы жүргүзүлгөн операциялар Ахеменид империясынын аскердик жана идеологиялык чек араларын аныктап берген. Жазуулар, дарга асуулар жана жеңиш рельефтери аркылуу Дарий өзүн жөн гана баскынчыл падыша эмес, тескерисинче, Ахура-Мазданын тандалган өкүлү жана тартиптин сактоочусу катары көрсөтүүгө аракет кылган. Бирок көтөрүлүштөрдүн уланып турушу жана Скиф жортуулунун ийгиликсиз аякташы бул абсолюттук үстөмдүк риторикасынын чектөөлөрүн да ачыкка чыгарган.

Артаксеркс I'ден III Дарийге чейин Ирандын Чыгышы жана Борбордук Азия
Артаксеркс I ден, Дарий III дооруна чейин Ахеменид империясынын чыгыш аймактары, айрыкча Борбордук Азия сатраптыктары (Бактрия, Согдиана, Маргиана, Ария, Арахосия, Хорезм жана Гандхара), борбордук бийликтин батышка багытталышы менен символдук деңгээлде башкарылган. Бирок бул аймактар стратегиялык жана экономикалык маанисин сактап калышкан; чыгыш чек аралардын корголушунда, аскердик гарнизондордун жайгаштырылышында жана административдик түзүмдүн улантылышында маанилүү ролдорду ойногон.

Бактрия чыгыш сатраптыктарынын ичинде эң маанилүү борборлордун бири болуп, жөн гана бир аймак эмес, мезгил-мезгили менен Хорезм, Парфия жана Кармания сыяктуу провинцияларга да бийлик жүргүзгөн административдик борборго айланган. Согдиана, айрыкча Самарканд (Мараканда) тегерегиндеги өнүккөн айыл чарбасы жана жергиликтүү аристократиялык түзүлүшү менен айырмаланса; Маргиана, археологиялык маалыматтарга караганда, Бактрияга баш ийген астык бирдик катары калган. Хорезм түздөн-түз башкаруунун ордуна жергиликтүү династиялар аркылуу кыйыр башкарылган. Ария аскердик жана административдик

борбор катары Герат (Херат) тегерегинде жайгашып, Дрангиана чыгыш соода жолдорунун боюнда стратегиялык өткөөл катары кызмат кылган. Арахосия жана Гандхара сатраптык системасынын ичинде гана эмес, Индия субконтинентине өтүүчү аймактар катары да маанисин жоготкон эмес.

Искендердин чыгышка жортуулуна чейин бул аймактардагы каршылыктар Акеменид доорунда калыптанган күчтүү жергиликтүү элиттердин бар экендигин көрсөтөт. Жазма булактардын аздыгы аймактын тарыхый маанисин төмөндөтпөсө да, мөөр басылмалары, археологиялык калдыктар жана чектелген жазуу документтери Акеменид башкаруусунун чыгышта тынымсыз бар экендигин далилдейт. Бирок бул башкаруу ыкмасы көбүнчө салык, аскердик колдоо жана кыйыр администрация сыяктуу ийкемдүү методдор аркылуу ишке ашкан.

Чыгыш сатраптыктары Акемениддердин акыркы доорунда дагы маанилүү аскердик жана экономикалык потенциалды сактап калган, бирок борбордук контролдун чектүүлүгүнөн улам жергиликтүү бийлик структураларынын өз алдынчалыгы күчөгөн. Бул абал Искендердин жортуулдары убагында аймактын каршылык көрсөтүүсүнүн мүнөзү менен түздөн-түз байланыштуу болгон.

Перс империясында Борбор Азиянын орду

Ахемениддер башкарган мезгилде Борбор Азия аскерий жана экономикалык жактан стратегиялык мааниге ээ болгон аймакка айланган. Бул региондогу адам ресурсу жана табигый байлыктар системалуу түрдө мобилизацияланган. Персеполистен табылган бекемдөө табулатуралары, айрыкча бактриялык жана согдиялык жумушчулардын империялык долбоорлордо ишке тартылганын айгинелейт. Дарий жана анын мураскерлери доорунда бул аймактан алынган аскерий жана экономикалык салымдар олуттуу масштабга жеткен. Б.з.ч. V кылымдан баштап, Сактар, Бактриялыктар жана Согдиялыктар Ахеменид армиясына тартылып, ал тургай Грецияга карай жортуулдарда да колдонулгандыгы документтештирилген.

Салык системасында Борбор Азиядагы сатраптар ири көлөмдө табигый жана акчалай салыктарды төлөшкөн. Персеполис рельефтери жана Геродоттун тизмелери бул салымдарды ачык көрсөтөт. Алтын, баалуу таштар, экзотикалык жаныбарлар жана кооздук буюмдары бул аймактын аскерий гана эмес, экономикалык борбор катары да маанилүү болгонун көрсөтөт. Бул салымдар

падышалык жолдор жана байланыш системалары аркылуу борбордук бийликке кошулган.

Археологиялык маалыматтар, аймакта курулган конуштардын (мисалы, Кызылтепе, Хаитабад, Чешме Шафа) коргонуу, ирригация жана диний функцияларды аткарганын көрсөтөт. Бул борборлор Ахемениддердин административдик, экономикалык жана диний түзүмдөрүнүн провинциялык чагылуусу катары бааланат. Айрыкча Кызылтепе жана Чешме Шафа Зардушт ритуалдарынын өтүшү менен айырмаланып, архитектуралык жактан борбордук империялык моделдерге окшоштуктарды көрсөтөт.

Экономикалык жактан Борбор Азия ирригацияга негизделген дыйканчылыкка жана көп тармактуу мал чарбачылыгына таянган. Салыктар продукция жана эмгек менен төлөнүп, аймактык аристократия суу башкаруусун көзөмөлдөө аркылуу өндүрүшкө үстөмдүк кылган. Ошондой эле керамика, металл иштетүү жана кол өнөрчүлүк тармактары Ахеменид соода тармагына интеграцияланган. Айрыкча Бактриянын алтыны, Хорезмдин жез кендери жана Казакстандан жеткирилген темир булактары көңүл бурат.

Ахемениддер Борбор Азиянын физикалык географиясын өзгөртүп, бул аймакты борбордук мамлекеттик түзүмгө интеграциялоону максат кылышкан. Жол, канал, отурукташуу жана коргонуу курулуштары соода жана саясий көзөмөлдүн үзгүлтүксүздүгүн камсыздаган. Бул өнүгүүлөр кийинки доорлордо аймактын мамлекеттик түзүлүшкө өтүүсүнө жана Улуу Жибек Жолунун пайдубалынын калыптанышына өбөлгө болгон.

Жыйынтыктап айтканда, Ахеменид доору Борбор Азияда социалдык, экономикалык жана маданий трансформация жаратып, бул географияны Перс Империясынын чек ара коопсуздугунда жана байлык өндүрүү тутумунда өтө маанилүү аймакка айланткан.

Азиядагы жортуулдардын саясий жана аскерий натыйжалары

Ахеменид Империясынын чыгышты көздөгөн жортуулдары жөн гана басып алуу максатын эмес, туруктуу саясий жана институционалдык өзгөрүүлөрдү да камтыган. Кийрос менен башталган чыгышка карай кеңейүү саясаты Дарий доорунда системалуу формага ээ болуп, Борбор Азиядагы урууларга негизделген

саясий түзүлүш жоюлуп, ордуна империялык система менен интеграцияланган тартип орнотулган.

Басып алынган аймактарда сатраптык башкаруу түзүлүп, Бехистун жазуусунда аталган Бактрия, Ария, Гандара жана Харауватиш сыяктуу аймактар түздөн-түз борбордук бийликке баш ийген. Бул башкаруу формасы аркылуу жергиликтүү бийликтердин таасири чектелип, Дарийдин көтөрүлүштөрдү баскандан кийин Перс тектүү губернаторлор дайындалып, берилгендик мамилелери кайрадан аныкталган. Мунун натыйжасында, Перс үстөмдүгү аскердик гана эмес, административдик жактан да институционалдаштырылган.

Жортуулдардын жыйынтыгында империянын чек аралары чыгышта Гиндукуш тоолоруна, түндүктө Сактар жашаган талааларга, түштүктө болсо Инд субконтинентине чейин кеңейген. Бул кеңейүү Перстерге жер эмес, геосаясий жактан да олуттуу үстөмдүк алып келген. Айрыкча айыл чарбага ылайыктуу аймактар жана чыгыш-батыш соода жолдоруна көзөмөл орнотуу империянын стратегиялык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейткен.

Көчмөн элдер менен болгон мамиле Кийрос маалында негизинен куралдуу кагылышуулар менен мүнөздөлсө, Дарий учурунда салыктарга тартуу жана аскерге интеграциялоо аркылуу башкарууга өтүлгөн. Сакалардын Перс армиясына кире башташы бул интеграциянын ачык белгиси болуп саналат.

Перстердин Азия жортуулдары жалаң гана аймактык кеңейүү эмес, башкаруу түзүмүн кайра уюштуруу, экономикалык интеграция, чек ара коопсуздугу жана чыгыштагы соода жолдорун көзөмөлдөө өндүү көп катмарлуу стратегиялык үстөмдүк долбооруна айланган.

Улуу Александр менен Перс империясынын ортосундагы бурулуш согуштары

Перс Империясынын Азиядагы терең тамыр алган үстөмдүгүнүн негизин узак мөөнөттүү административдик түзүлүш жана кеңири масштабдагы аскерий жортуул стратегиялары түзгөн. Бирок бул кубаттуу түзүмдүн туруктуулугу убакыт өтүшү менен ички бөлүнүүлөр, борбордук көзөмөлдүн алсырашынан жана чек ара аймактарындагы күчөгөн каршылыктардан улам солгундай баштаган. Дал ушундай аяр кырдаалда батыш тараптан жаңы күч — Македония Падышачылыгы тарых сахнасына чыккан. Улуу Александрдын жетекчилиги астында өнүккөн бул

кыймыл, жалаң гана аскерий чакырык эмес, ошол эле учурда жаңы дүйнө көрүнүшүнүн жаралышы катары да кабыл алынат. Анын чыгыш тарапка жылышы — Перс үстөмдүгүн солгундатып, доордун тагдырын аныктаган бир катар чечүүчү салгылаштар менен мүнөздөлгөн.

Бул бөлүмдө дал ошол кармаштардын тарыхый контексти жана натыйжалары, эки империянын тагдырын кандайча аныктагандыгы талдоого алынат. Улуу Александр менен Ахемениддердин ортосунда орун алган үч ири салгылаш — Граник, Исс жана Гавгамела — байыркы доордун саясий түзүлүшүн түп-тамырынан өзгөрткөн.

Граник согушунда Александр Батыш Анадолу аймагындагы чачыраңкы перс күчтөрүн оңой эле жеңип, аймакты өз бийлигине киргизген. Исс салгылашында тар аймакта камалып калган Перс армиясы оор жеңилүү тарткан; Дарийдин качып кетиши жана анын үй-бүлөсүнүн туткундалышы Александрга зор кадыр-барк алып келген. Гавгамела болсо Александр үчүн толук жеңиш болгон. Санда артыкчылыгы бар Перс армиясы стратегиялык кемчиликтен улам талкаланып, бул салгылаш менен Ахеменид Империясынын соңу келген.

Бул үч согуш жалаң гана Перстердин аскерий кыйрашы эмес, ошол эле учурда эллинисттик доордун башаты болгон. Александр Перс мурасын өзүнө алып, жаңы дүйнөлүк тартип калыптандырууну көздөгөн.

Улуу Александрдын Борбор Азияга жортуулу жана Перстердин каршылыгы

Гавгамела салгылашынан кийин Дарий III Перс тактысын жана каршылык көрсөткөн акыркы үмүтүн сактап калуу максатында Экбатанага чегинет. Бирок бул жерде колдоо чогултуу аракетин ийгиликсиз аяктайт. Александрдын укмуштай ылдамдыктагы куугунтук жортуулу Дарийдин чыгыш тарапка качуусун үзгүлтүккө учуратат. Хазар Дарбазасына (Каспий дарбазаларына) карай баратып, Дарий Бессос жана башка сатраптардын чыккынчылыгына дуушар болот. Македония коркунучунун фонунда анын бийликке легитимдүүлүгү жоголгон деген жүйө менен тактан кулатылып, туткунга алынган.

Александр Дарийдин туткундалганын уккандан кийин артынан кууп жөнөйт, бирок ага жетип үлгүрбөй, Дарий мураскерлери тарабынан канжарланып өлтүрүлгөн. Бул окуя Перстердин үстөмдүгүнүн расмий аякташы катары каралат. Александр Дарийдин сөөгүн урмат менен Перс падышасына тийиштүү зыйнатта

жерге берип, бул мамилеси менен жөн гана баскынчы эмес, Перс династиясынын мураскери катары аракет кыла баштаганын көрсөтөт.

Дарийдин өлүмү Александрдын саясий өзүн-өзү андоосунда бурулуш жаратып, ал мындан ары жалаң Македония падышасы эмес, Ахеменид мурасын улантуучу жана жаңы “Азия падышасы” катары өзүн элестете баштайт. Бул окуя бир жагынан Перс аристократиясын өз тарабына тартуу стратегиясынын бир бөлүгү болсо, экинчи жагынан Чыгыштагы үстөмдүгүн легитимдештирүүгө багытталган маанилүү символикалык кадам болгон.

Улуу Александрдын Бактрия жана Согдианага жортуулдары

Б.з.ч. 330–327-жылдар аралыгында Улуу Александр жүргүзгөн Борбор Азия жортуулдары Ахеменид империясынын акыркы калдыктарын жок кылуу менен эле чектелбестен, бул аймактагы жергиликтүү жана көчмөн күчтөр менен болгон эң татаал жана бурулуш учурлардын бири болуп калды. Гавгамела согушунан кийин Александр Гиркания аркылуу чыгышты көздөп бет алган. Гирканиянын багындырылышы логистикалык жактан колдоо камсыз кылуу менен катар, Тапурия тоолорунда жайгашкан каршылык күчтөрүн жокко чыгаруу жагынан да стратегиялык мааниге ээ болчу. Бул аймак Батыш Иран менен Борбор Азиянын ортосундагы негизги өткөөл болгондуктан, жортуулдун туруктуулугу үчүн сөзсүз көзөмөлгө алынууга тийиш эле. Александрдын Тапуриядагы грек жалданма жоокерлерди өзүнө тартып алышы армиясынын коопсуздугун арттырып, алдыдагы жылышты камсыз кылды.

Андан соң Арияга бет алган Александр бул жерде жергиликтүү башкаруучу Сатибарзанестин чыккынчылыгына туш болду. Башында кызмат ордунда калтырылган бул башкаруучу тез эле козголоң чыгарган жана Артакоана шаарын каршылыктын борборуна айланткан. Бул күтүүсүз өнүгүүгө жооп катары Александр Бактрияга жасай турган жортуулун убактылуу токтотуп, болгону эки күн ичинде Артакоанага жетип барып, көтөрүлүштү баскан. Сатибарзанестин качып кетиши аймактагы каршылыктын жеке лидерлерге гана таянбастан, кеңири масштабдагы улуттук рефлекс экенин көрсөткөн.

Александр Дрангианага өтүп, бул жерде Барсаэнтестин жашынып жүргөнүнөн кабардар болгон жана ал жергиликтүү уруулардын жардамы менен колго түшүрүлүп, Александрга тапшырылган. Бул окуя, элдин күчтүүнү таанып,

бийликке багынганын айгинелейт. Ушул эле аймакта Пармениондун уулу Филотастын өлүм жазасына тартылышы, армия ичиндеги бийлик тең салмактуулугунун өзгөрүү учуру болуп калды. Андан ары Хелманд жана Аргандаб дарыялары аркылуу Арахосияга бет алган Александр бул жерде “Александрия Арахосияда” деп аталган жаңы шаар негиздеп, Македониялык туруктуу катышты камсыздаган. Кабулга жакын жайгашкан Паропамисадай аймагына жеткенде дагы бир Александрия шаарын курган. Бул шаарлардын негизделиши, жалаң гана аскердик гарнизон катары эмес, маданий жана административдик интеграциянын да белгиси болгон.

Бессостун Бактрияга чегиниши менен Александр Ария аркылуу бул аймакка багыт алган. Бул жолу анын каршылаштары жергиликтүү уруулардын башчылары эле эмес, Ахеменид мурасын талап кылган жаңы фигуралар болчу. Бессостун өзүн Артаксеркс V деп жарыялашы жана Согдианада каршылыкты уюштуруусу, жортуулдун аскердик мүнөзүн татаалдаштырды. Александр Бактрияда олуттуу каршылыкка туш болбостон алдыга жылып отурду — бул болсо аймак элинин согушууга даяр эместигин көрсөткөн. Бирок Согдианада тоолуу чептерге бекенген жергиликтүү башчылар жана көчмөн уруулардын узак мөөнөттүү каршылык көрсөтүүгө даяр экендиги аныкталды. Мараканданын алынуусу маанилүү болду, бирок Спитамен жетекчилигиндеги каршылык Массaget жана Дах урууларынын жардамы менен күчөдү. Мараканданын курчоого алынышы жана андан кийин болгон Скиф чабуулдары Александр бул аймактагы татаалдыктарды жетиштүү баалабаганын көрсөтөт. Акыры Спитамен Кротор тарабынан катуу жеңилүүгө учурап, башы Александрга жеткирилген — бул каршылыктын символикалык жактан талкаланышын билдирген. Бирок бул мезгилде Александрдын армиясы чарчап, моралдык жактан алсырай баштаган.

Ошол эле учурда Оксиартес сыяктуу жергиликтүү жетекчилер багынып берүүгө барып, кыздары Роксана менен Александрды үйлөндүрүштү — бул саясий келишимдин үлгүсү болду. Эллинисттик баяндоолор бул окуяны романтикалык мүнөздө сүрөттөгөнү менен, ал чындыгында жергиликтүү аристократия менен түзүлгөн стратегиялык альянс болгон. Александр ушундайча жалаң курал менен эмес, саясий маневрлер аркылуу да өз үстөмдүгүн бекемдеген. Хориенес, Катанес жана Аустанес сыяктуу лидерлердин тоо чептериндеги каршылыгы, акырында

сүйлөшүү жолу менен токтотулган. Яксартес дарыясынын боюнда негизделген Александрия Эшкате (“Эң Алыскы Александрия”) шаары болсо, түндүктөгү көчмөн элдерге каршы коргонуу чеби катары негизделген.

Бул жараяндын ичинде Бессостун орду өзгөчө болуп калды. Ал жалаң гана Бактрияны эмес, Согдиана, Индия жана Сака аймактарынын аскерий ресурстарын да мобилизациялаганы анын Ахемениддер арасындагы эң күчтүү сатраптардан экенин далилдеди. Бирок анын бийлик дооматы чыныгы падышалык легитимдүүлүккө таянбагандыктан акырында кулады. Бул каршылык — борбордук бийликтин жоголушуна каршы калыптанган жалпы рефлексин натыйжасы болгон; аймактык жетекчилер бул рефлексти жөн гана жекече фигуралар катары чагылдырган.

Жыйынтыгында Александр Борбор Азияда жалаң гана аскерий ийгиликке жетишкен эмес, жергиликтүү бийлик түзүмдөрүн бузуп, кайра калыптандырып, саясий жана маданий трансформацияны баштаган. Бул жортуулдар Эллинисттик доордо бул аймактагы коомдук түзүлүштөрдү, башкаруу системаларын жана маданий карым-катнаш формаларын тереңден өзгөрткөн жана туруктуу мурас катары калган.

Александрдын Индияга жортуулу

Александр Македонскийдин Индияга жасаган жортуулу ал доордогу чектелүү географиялык билимге негизделген. Анын түшүнүгүндө Индия — Перс Империясынын уландысы катары кабыл алынган. Жортуул Бактрияда көрүлгөн даярдыктар менен башталган; жергиликтүү башкаруучулар менен түзүлгөн альянстар, өзгөчө Таксиланын падышасы Омфистин колдоосу чоң роль ойногон.

Александр Сват өрөөнүнөн Аорнус тоосуна чейинки аймакта каршылыктарга туш болгон, бирок бул каршылыктарды басуу менен ал Порус падышанын армиясы менен бетме-бет келген. Хидаспес дарыясынан өтүп Порус падышаны жеңгенден кийин, Александр аны кайрадан башкаруучу катары дайындоону тандаган — бул кадам менен ал саясий тең салмактуулукту сактап, чыгышты көздөгөн жортуулдарын улантууну каалаган.

Бирок Беас дарыясынын жээгинде анын армиясы мындан ары илгерилөөгө каршы чыкканда, Александр артка кайтууга мажбур болгон. Кайтуу сапары Гедрозия чөлү

аркылуу өтүп, чоң жоготуулар менен коштолгон. Сузага кайтып келгенде, ал сатраптар арасындагы тартипсиздик жана жергиликтүү көтөрүлүштөр менен бет келген.

Александрдын бул жортуулу жалаң гана аскердик ийгиликтер менен чектелбестен, маданий жактан да узак мөөнөттүү таасир калтырган. Анын негиздеген эллинисттик шаарлары аймакта туруктуу грек таасирин калтырды. Бирок башкаруудагы кыйынчылыктар жана борбордук бийликтин алсыздануусу, анын өлүмүнөн кийин империянын ыдырашы менен аяктаган.

Александрдын жортуулдарында Перс инфраструктурасынын таасири

Александр Македонскийдин Азиядагы ылдам жылышына Перстердин калыптандырган инфраструктурасы чоң таасир тийгизген. Перстер негиздеген сатраптык башкаруу системасы, жол тармактары жана гарнизон шаарлары, Александрга башкаруу жана логистикалык иштерде чоң жеңилдик берген жана анын аскердик кыймыл аракеттерин кыйла натыйжалуу кылган. Александр сатраптык түзүлүштү негизинен сактап, перс элиталарын кызмат ордунда калтыруу менен жергиликтүү каршылыктын деңгээлин төмөндөтүүгө жетишкен.

Падышалык жол жана байланыш системасынын аркасында жортуул маалында жабдуу жана маалымат агымы үзгүлтүксүз камсыз болгон. Ошондой эле, Перстердин көп этностуу жана чыдамкай мамлекеттик түзүмү Александрдын эллинисттик саясаты менен айкалышып, анын аймактык легитимдүүлүгүн бекемдеген. Перс кийимин кийиши жана Перс аристократтары менен үй-бүлөлүк байланыштар түзүүсү сыяктуу символикалык кадамдар бул мурастын улантылышын камсыздаган.

Жыйынтыктап айтканда, Александрдын ийгиликтери жалаң гана анын аскердик генийлигине эмес, ошол эле учурда Перстер калтырган административдик жана инфраструктуралык базаны чебердик менен пайдаланганына да негизделет.

Жыйынтыктап айтканда, б.з.ч. VI кылымда Мидиянын ордуна түзүлгөн Перс Империясы Кий II башчылыгында жалаң гана бийликтин алмашуусун эмес, жаңы бир мамлекеттик түзүлүштүн башталышын да билдирген. Кыска убакыт ичинде түзүлгөн бул система сатраптык башкаруу аркылуу кеңири географияда борбордук көзөмөлдү орното алган. Айрыкча Борбор Азияда буга чейин таркап жаткан

жергиликтүү түзүлүштөр Перстердин үстөмдүгү менен салыштырмалуу иреттүү администрациялык түзүмгө салынган.

Кир жүргүзгөн жортуулдар менен башталган чыгышка карай кеңейүү процесси Дарий доорунда системалуу саясатка айланган. Дарийдин сакаларга каршы жортуулдары коопсуздук маселелеринен улам гана эмес, ошол аймакты көзөмөлгө алуу максатында жүргүзүлгөн. Бирок, “Сака” сыяктуу айрым түшүнүктөр ар кандай булактарда башкача колдонулгандыктан, бул жагдай тарыхый интерпретацияда кыйынчылыктарды жаратат. Перстер бул аймакта жалаң гана аскердик эмес, административдик жана коомдук тартипти да орнотууну көздөшкөнү айкын көрүнөт.

Александр Македонскийдин Борбор Азияга жасаган жортуулдары мурда Перстер туш болгон кыйынчылыктарды кайрадан күн тартибине алып келген. Географиялык тоскоолдуктар жана жергиликтүү элдердин каршылыгы, Перстерди кандай кыйынчылыкка салса, Александр үчүн да ошол эле деңгээлде тоскоолдук болгон. Ошого карабастан, Александр Перстер калтырган инфраструктураны жана башкаруу формаларын колдонуп, аймакты кайра баштан куруунун ордуна бар болгон системаны улантууну артык көргөн. Ал сатраптык түзүмдү сактап, мурдагы Перс элиталарынан айрымдарын кызматка алып, саясий легитимдүүлүк үчүн Перс салттарын да кабыл алган.

Бул изилдөө Перстердин Азиядагы жортуулдары жалаң гана аймак басып алуудан турбастан, аймакты туруктуу өзгөртүүгө багытталган стратегия болгонун көрсөтөт. Александрдын бул аймактагы илгерилөөсү болсо бул түзүлүштү талкалоо эмес, аны улантуу катары бааланат. Колдонулган тарыхый жана археологиялык булактардын басымдуу бөлүгү тышкы байкоочулардын калемине таандык болгондуктан, түшүндүрмөлөрдө кылдаттык талап кылынган. Ошентсе да, ушул татаалдыктарга карабастан алынган жыйынтыктар, Перс жана Александр доорлорунун ортосундагы үзгүлтүксүздүктү ачык чагылдырат.

Бул алкакта Ахемениддердин Борбор Азияга болгон мамилеси жалаң гана аскердик эмес, көп кырдуу империялык стратегия болгон. Александр бул түзүмдү жеңип гана тим болбостон, аны трансформациялап уланткан башкаруучуга айланган. Байыркы дүйнөнүн чыгышка ачылган бул эшиги, тарых бою улана турган көп катмарлуу башкаруу түшүнүгүнүн пайдубалын түптөгөн.

Ачык сөздөр: Ахемениддер империясы, Борбордук Азия, Улуу Александр, Сакаларга жасалган жортуулдар, Улуу Кир, Дарий

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde, doğu ile batı arasındaki karşılaşmalar yalnızca ticaret yolları aracılığıyla değil, aynı zamanda büyük imparatorlukların askerî seferleriyle de biçimlenmiştir. Bu bağlamda, M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arası dönem, Asya topraklarında yaşanan siyasî ve kültürel dönüşümler açısından dikkat çekici bir tarihsel yoğunluk arz etmektedir. Söz konusu dönemde Pers İmparatorluğu'nun doğu ve kuzeye yönelen stratejik seferleri ile Makedonyalı Büyük İskender'in doğuya doğru yürüyüşü, yalnızca farklı uygarlıkların çatışmasını değil, aynı zamanda kalıcı kültürel ve yönetsel mirasların oluşumunu da beraberinde getirmiştir.

Pers İmparatorluğu, II. Kyros'un siyasî ve askerî dehasıyla temellendirilmiş; I. Darius'un idarî sistemleriyle tahkim edilmiş bir dünya gücü olarak yalnızca Batı Anadolu ya da Mısır gibi merkezlere değil, aynı zamanda Orta Asya'nın bozkırlarına kadar uzanmayı hedeflemiştir. Darius'un doğuya yönelik askerî faaliyetleri, yalnızca isyan bastırmaya değil, aynı zamanda yeni idari hatlar oluşturmaya yöneliktir. Behistun Yazıtı, bu süreci doğrudan yansıtan bir belge niteliğindedir. Yazıtta, Saka Tigrahauda halkına yönelik sefer şöyle aktarılmaktadır: “Daha sonra ben, Darius, Saka Tigrahauda üzerine sefere çıktım. Onları zincire vurup krallarını bana getirdim.” (Behistun Yazıtı, III. sütun). Bu ifade, Perslerin doğuya yönelik stratejik hedeflerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesine çıkan Büyük İskender ise, yalnızca Pers İmparatorluğu'nu yıkmakla kalmamış, aynı zamanda onun doğuya dönük fetih geleneğini farklı bir kültürel ve askerî boyutta yeniden üretmiştir. Arrian'un aktardığına göre, İskender'in amacı “dünyanın sınırlarını görmek”ti. Bu motivasyon, yalnızca askerî yayılma arzusuyla değil, aynı zamanda Hellenistik kültürün doğuya taşınması düşüncesiyle de ilişkilidir. Özellikle Baktriya ve Sogdiana gibi bölgelerde kurulan yeni yerleşimler, yalnızca birer garnizon merkezi değil, aynı zamanda çokkültürlü etkileşim alanları olmuştur. İskender'in doğu seferi, bu yönüyle bir miras devri kadar, bir kimlik dönüşümünün de başlangıcıdır.

Bu tez, Pers İmparatorluğu'nun M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren yürüttüğü doğu seferlerini, bu seferlerin Asya kıtasındaki stratejik etkilerini ve nihayetinde Büyük İskender'in bu politikaları nasıl devralıp dönüştürdüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi şudur: Persler tarafından inşa edilen askerî ve idarî yapılanmalar, İskender'in ilerleyişini kolaylaştıran bir zemin oluşturmuş mudur? Bu bağlamda

çalışmada, hem Perslerin Orta Asya'daki idarî yerleşim stratejileri hem de İskender'in doğu politikasında bu mirasın izleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Bu doğrultuda tezin amacı, M.Ö. 6. ila 4. yüzyıllar arasında hüküm süren Pers Devleti'nin emperyalist doğasını ve yayılma mekanizmalarını incelemektir. Pers İmparatorluğu'nun sosyal ve tarihsel yönleri, yalnızca askerî seferler değil, aynı zamanda imparatorluk sınırları içinde ve ötesinde yaşayan farklı sosyal ve etnik gruplara mensup halklar arasındaki ilişkiler üzerinden açıklanmaktadır. Bir vaka çalışması olarak bu çalışma, günümüzde Batı Orta Asya olarak adlandırılan bölgeye odaklanmakta; bu coğrafyada Pers yayılmacılığının hem yönetsel hem de kültürel izdüşümleri incelenmektedir. Çalışma, bu geniş coğrafyada uygulanan politikaların yalnızca askerî seferler düzeyinde değil, aynı zamanda yerel halklarla kurulan idari ve kültürel ilişkiler üzerinden şekillendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu yaklaşımla tez, Asya'daki tarihsel güç rekabetinin yalnızca fetihlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda bir devlet hafızası ve yönetsel süreklilik meselesi olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda tarihsel kaynaklar ile modern literatür bir araya getirilmiş, hem antik anlatılar hem de çağdaş akademik yorumlar ışığında çok katmanlı bir okuma hedeflenmiştir.

Çalışmada tarihsel yöntem esas alınmış; olaylar yalnızca kronolojik bir dizilişle değil, aynı zamanda dönemin zihniyeti, güç ilişkileri ve kültürel dönüşümleri göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır. Araştırmanın temel kaynaklarını antik dönem tarihçileri ve birincil belgeler oluşturmaktadır. Herodot, Perslerin doğuya bakışını ve ilk sefer stratejilerini aktarırken, Ksenophon, Ahemeniş İmparatorluğu'nun iç yapısı ve yönetim anlayışı hakkında gözlemci bakışlar sunar. Arrian ve Quintus Curtius Rufus, İskender'in doğuya yönelik askeri hareketliliğini anlatırken Pers coğrafyasına dair önemli tasvirler yaparlar. Plutarkhos, özellikle İskender'in kişiliği ve fetihlerinin siyasal anlamı üzerine düşünsel yorumlar içerir. Bunlara ek olarak, Behistun Yazıtı, Darius'un doğu seferiyle ilgili birincil ağızdan bilgi sunarken, Persepolis idari tabletleri taşra yönetimi, lojistik örgütlenme ve ekonomik düzenlemeler üzerine doğrudan veri sağlamaktadır. Modern literatürde ise özellikle Pierre Briant, Amélie Kuhrt, Josef Wiesehöfer, Matt Waters ve Heleen Sancisi-Weerdenburg gibi araştırmacıların çalışmaları temel alınmış; bu eserler üzerinden antik anlatılar yeniden değerlendirilmiş ve arkeolojik verilerle desteklenerek yorumlanmıştır. Fakat modern çalışmalar arasında da yorum farklılıkları bulunmakta, bu

da tarihsel olaylara dair tekil bir doğrusal anlatı kurmayı engellemekte, çok yönlü ve karşılaştırmalı analiz gerektirmektedir. Antik metinler, içerik ve amaç bakımından eleştirel biçimde okunmuş; arkeolojik bulgular ve modern araştırmalarla çapraz olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada karşılaşılan başlıca zorluklardan biri, birincil kaynakların sınırlılığıdır. M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arasında yaşanan olaylara dair antik kaynakların sayısı hem azdır hem de mevcut metinler çoğunlukla Yunan perspektifinden kaleme alınmıştır. Herodot, Arrian ve Curtius gibi yazarlar, Perslere dair önemli bilgiler sunsalar da, anlatılarının dönemin gerçekliğiyle birebir örtüşüp örtüşmediği tartışmalıdır. Ayrıca, bu kaynakların pek çoğu olaylardan çok sonra yazılmıştır ve kronolojik boşluklar, tarihsel bir sıralama oluşturmayı güçleştirmektedir. Metinler arasında çelişkili anlatımlar bulunması, olayların tarihsel bağlamda değerlendirilmesini daha da karmaşık hâle getirmektedir. Bu nedenle çalışma boyunca, yalnızca tek bir kaynağa bağlı kalınmaksızın, farklı verilerin karşılaştırmalı biçimde analizi tercih edilmiştir.

Tez, toplam dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, İran coğrafyasını ele almakta; bölgenin fiziki yapısı, iklimi ve stratejik konumu çerçevesinde tarihsel gelişime etkileri incelenmektedir. İkinci bölüm, Pers İmparatorluğu'nun siyasal yapısı, yönetim sistemi, satraplık düzeni ve merkez-taşra ilişkileri gibi idari yapılanmalar kısaca analiz edilmiştir. Üçüncü bölüm, Perslerin Orta Asya'ya yönelik stratejik seferlerini ele almakta; bu seferlerin askerî hedefleri, bölgesel etkileri ve uzun vadeli sonuçları değerlendirilmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise, Büyük İskender'in doğuya ilerleyişi incelenmekte, onun bu süreçte Pers mirasını nasıl devraldığı ve dönüştürdüğü karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PERS İMPARATORLUĞU'NUN COĞRAFİ MEKANI

Tarihin değişmeyen üç unsuru: yer (mekân), zaman ve insan. Her insan topluluğu, yeryüzünde belirli bir alana yayılmıştır. Bu alana “coğrafi mekân” denir. İnsan topluluklarının yaşam koşullarına dayalı olmasından dolayı coğrafi mekân, tarihsel gelişimin bir bölümü içinde değişik görevler üstlenmiş ve önemli roller oynamıştır¹. Tarihi bir olayı anlamak için insan topluluğunun yaşadığı coğrafi mekânın özelliklerini ziyadesiyle iyi bilmek gereklidir. Bu bağlamda, coğrafyanın tarih üzerindeki belirleyici etkisini anlamak, insan topluluklarının nasıl şekillendiğini ve geliştiğini kavramamıza yardımcı olacaktır.

Bir ülkenin coğrafi şartları, o ülke üzerinde yaşayan insanların nasıl yaşayıp yaşamamaları gerektiğini gösterir. Tarihin en eski dönemlerinden günümüze değin insan topluluklarını ve bu toplulukların sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantılarını değişik şekillerde etkilemişlerdir. Başka bir deyişle, coğrafya tarihin gelişimine yön veren en önemli etmendir². Bu etkinin izlerini, Perslerin yaşadığı coğrafyada ve bu coğrafyanın sunduğu imkânlarda açıkça görebiliriz.

1.1. İran Coğrafyası

Modern İran, coğrafi konumu itibarıyla Kuzey Yarımküre'de 25. ve 40. paraleller arasında yer alan bir ülkedir. Sınırları kuzeybatıda Azerbaycan (432 km) ve Ermenistan (35 km), kuzeyde Hazar Denizi, kuzeydoğuda Türkmenistan (992 km), doğuda Afganistan (936 km) ve Pakistan (909 km), batıda Türkiye (499 km) ve Irak (1.458 km), güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile çevrilidir. Ülke, yüksek bir plato üzerinde konumlanmış olup; doğuda Pencap Nehri, batıda Dicle ve Fırat nehirlerinin havzaları, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi gibi önemli su kaynakları arasında stratejik bir noktada bulunmaktadır³.

İran Platosu, coğrafi açıdan doğuda Tibet Platosu ve batıda Anadolu Platosu ile sınır komşusudur. Bu platoyu çevreleyen dağlık alanlar ve çöl bölgeleri, ülkenin iklim ve

¹ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990), 7-8.

² Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, 9.

³ Nezahat Ceylan, “Kuzeybatı İran’da Urartu Yerleşmeleri” (Doktora Tezi, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 8; A. Ceylan ve Nezahat Ceylan, “İran Coğrafyasında Urartular”, 2016 1 (2016): 11, vd.

topoğrafik çeşitliliğini şekillendiren temel unsurlardan biridir. İran, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında coğrafi bir köprü işlevi görmekte ve bu üç büyük kara parçasını birbirine bağlayan stratejik bir konuma sahiptir. Toplam yüzölçümü 1.648.000 km² olarak hesaplanan İran, bu özelliğiyle dünyanın en geniş 17. ülkesi konumundadır⁴.

Çalışmamızın temelini oluşturan Persler, İran'ın güney batısında yer alan Parsa (Persis) bölgede yaşıyorlardı. Günümüzde bu bölge Fars eyaletinin sınırları içerisine denk düşmektedir⁵. Bu bölge, Perslerin tarih sahnesine çıkışında ve güçlenerek genişlemesinde kritik bir rol oynamıştır.

Güneybatı İranlı Persler, M.Ö. 6.⁶ Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya'dan Güney Mısır'a, İndus Vadisi'nden Kuzey Yunanistan'a, Anadolu ve Yakındoğu'yu kapsayacak bir imparatorluk kurdular. Yaklaşık olarak iki yüz yıl kadar bir bütün olarak ayakta kalabilmiştir. Persler, Dilleri, kültürleri, ekonomileri ve sosyopolitik örgütlenmeleri farklı birçok etnik topluluğu içinde barındırmış kozmopolit yapısıyla Antik Çağ'ın ilk siyasi birlikteliğini meydana getirmiştir⁷. Perslerin bu eşsiz kozmopolit yapısı, yaşadıkları coğrafyanın stratejik konumuyla doğrudan ilişkilidir.

İmparatorluğun kurulduğu İran coğrafi bakımdan, etnik ve iklimsel açıdan zengin bir ülke olup, Hazar Denizi'nden kuzeyde, Basra Körfezi ve Umman Denizi'ne kadar uzanan bir bölgede yer almasıyla, Yakındoğu ve Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir konumdadır. Bu coğrafyanın merkezini, Ceyhun Nehri'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan İran Platosu oluşturur. Coğrafi terimler açısından, İran Platosu denen yer Mezopotamya düzlüklerinden Ceyhun (Amuderya, Oksus) Nehri'ne ve güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanır. Batı sınırını belirleyen ve Zagros diye bilinen yaklaşık 2000 kilometre uzunluğundaki büyük sıradağ kütlesi İran Platosu'nu Mezopotamya düzlüklerinden ayırır (Ek-A. 1)⁸.

Alp kuşağı içerisinde yer alan İran, dünyanın en dağlık ülkelerinden biridir. Ülkenin ortalama yükseltisi 1500 metre civarındadır. İran Platosu, yapı itibarıyla kuzeybatı-

⁴ Ceylan, "Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri", 8.

⁵ Arif Mufid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 7. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 253.

⁶ Tersî belirtilmedikçe Tezde geçen bütün tarihler Milattan Öncedir.

⁷ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi M.Ö. 3000-323*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitabevi, 2018), 251.

⁸ Gene Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011), 2.

güneydoğu yönünde uzanmakta olup, bu yönelimiyle ülkenin topografik karakterini belirlemektedir.

İran'ın kuzeyinde Elburz (Elbruz) Dağları, güneyinde ise Zagros Dağları yer almaktadır. Bu iki büyük dağ kuşağı arasında kapalı havzalar ve platolar bulunmaktadır. Elburz Dağları, Azerbaycan yükseltilerinden başlayarak doğuya doğru uzanır ve birbirlerinden uzaklaşırlar. Bu dağlar, Hazar Denizi'nin güney kıyılarını çevreleyerek İran'ın kuzey sınırını oluşturur. Elburz Dağları üzerinde, yüksekliği 5000 metreyi aşan volkan konileri yer alır. Bunların en dikkat çeken, 5671 metre (bazı kaynaklara göre 5780 m.) yüksekliğe sahip olan Demavend Tepesi'dir; bu tepe aynı zamanda İran'ın en yüksek noktasıdır. İran'daki en alçak nokta ise Hazar Denizi kıyısıdır ve deniz seviyesinin yaklaşık 28 metre altındadır. Bu yükselti farkı, İran'ın topografyasının ne kadar çeşitlilik gösterdiğini kanıtlar niteliktedir⁹.

Zagros Dağları ise, kuzeybatıda Türkiye-Nahçıvan sınırından başlayarak Basra Körfezi'ne, oradan da Umman Denizi'ne kadar uzanır. Bu dağ silsilesi, doğuya yönelerek Belucistan içlerine kadar sokulur ve güneydoğuda Mekran Dağları ile birleşir. Zagros Dağları, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanır ve birçok paralel sırt ve vadiden oluşur. Zirveleri genellikle 3000–4000 metreyi bulur; ancak Pakistan sınırına yaklaştıkça yükseltiler azalmaktadır¹⁰.

Zagros Dağlarının zirveleri, Türkiye, İran ve Irak sınırlarının belirlenmesinde doğal bir sınır işlevi görmektedir. Genellikle engebeli ve aşılması zor olması sebebiyle tarih boyunca önemli bir coğrafi ve stratejik engel olarak öne çıkmıştır. Bu dağlar, sularını topladıkları akarsular aracılığıyla derin vadiler oluşturmuşlardır. Bu akarsular, dar boğazları aşarak batıya doğru akmakta ve sonunda Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Akarsuların geçtiği alanlarda oluşan vadiler, tarım açısından oldukça verimlidir. Aynı zamanda bu vadiler, Zagros Dağlarının zamanla derin biçimde yarılıp aşındığını da göstermektedir¹¹.

⁹ Ceylan, “Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri”, 8; A. Ceylan ve Ceylan, “İran Coğrafyasında Urartular”, 12, vd.

¹⁰ Ceylan, “Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri”, 9.

¹¹ Ceylan, 9.

Sönmüş yanardağı konileri olan Sebelan (4812) ve Sehend (3710) dağları, ülkenin kuzey batısında yer almaktadır. Yine koni biçimli Teftan Dağı (4042) çamur ve gaz püskürtmektedir¹².

Bu coğrafi yapı sadece doğal bir engel değil, aynı zamanda verimli havzalar ve vadiler aracılığıyla yaşam alanları da sunmuştur. Bu yönüyle İran'ın coğrafi çeşitliliği, hem savunma hem de tarım ve iskan açısından önemli avantajlar sağlamıştır. Zagros Sıradağları, kuzey ve doğuya doğru uzanarak Elbruz Dağları ile kuzeyde Kafkaslarla buluşur. İran Platosu'nun kuzey sınırı ise Zagros ve Elbruz Dağları'ndan başlayıp Ceyhun Nehri ve Maveräünnehir bölgesini geçerek Seyhun (Siri Derya) Nehri'ne ve Hindukuş Dağları'na kadar uzanır¹³.

Genel olarak İran platosu, oldukça yüksek bir konuma sahip olup alüvyonlarla kaplı vadilerden oluşur. Derin katmanlarda yuvarlanmış çakıllar, kum ve toprak karışımından meydana gelen bir yapı görülür. Bitki örtüsü açısından oldukça fakir olan platoda genel manzara çorak ve kuraktır. Tepeler, dağ bitkileriyle kaplıdır. Nehir kenarlarında sulanan topraklarda en yaygın ağaç türü kavaktır. Bunu akçakavak, at kestanesi, karaağaç, dişbudak, söğüt ve ceviz ağaçları takip eder. Çam ve selvi ise oldukça nadir görülür. Dağlardaki vadilerde muşmula ve yaban armudu ağaçlarına rastlanır. Bunun yanı sıra, platonun üzümü ve kavunu oldukça meşhurdur¹⁴. İran platosunun bu doğal yapısı, Perslerin ekonomik faaliyetlerini ve tarım stratejilerini şekillendirmiştir. Coğrafya yararlı maden bakımından zengindir. Dağlık bölgelerde, bakır, demir, kurşun, altın, gümüş, beyaz ve renkli mermer, başta lacivert taşı olmak üzere değerli taşlar çıkartılıyordu¹⁵. Bu zengin maden kaynakları, Perslerin ekonomik gücünün temellerinden birini oluşturmuştur.

İran platosunun büyük bir kısmı oldukça çorak bir görünüme sahiptir. Yüksek rakımlara çıkıldıkça yağışlar genellikle kar şeklinde düşer. Yaz aylarında, bu yüksek kesimlerdeki nispeten serin hava, karların yavaş yavaş erimesine olanak tanır ve böylece tarım ile hayvancılık için hayati önem taşıyan akarsu kaynakları ortaya çıkar¹⁶. Bölgenin yaklaşık

¹² Nezahat Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi* (Akçağ Yayınları, 2023), 17.

¹³ Garthwaite, *İran Tarihi*, 2.

¹⁴ M Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1987), 1.

¹⁵ V. Diakov ve S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, çev. Özdemir İnce, 2. bs, c. I (İstanbul: Yordam Yayınevi, 2010), 191.

¹⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, 3.

%10'u tarıma elverişli, %15'i ormanlık, %35'i çöllük alanlar, %40'ı ise göçebe hayvancılık için uygun mera alanlardan oluşmaktadır¹⁷.

İran Platosunda kuzeyden güneye doğru inildikçe iklim giderek kuraklaşır, sıcaklık artar ve toprak, bitki yetiştirme kapasitesini yitirir. İç kesimlerde ise tamamen çöl koşulları hakimdir¹⁸. Bu iklimsel çeşitlilik, Perslerin yaşadığı coğrafyada farklı yaşam biçimlerinin bir arada bulunmasını mümkün kılmıştır. Yüksek Zagros ve Elbruz sıradağlarının engelleyici etkisine rağmen, Arap platosunda görülen çöl ikliminin temel özelliklerini barındırır. İran topraklarının yaklaşık altıda biri çöllerle kaplıdır ve bu çöller, farklı bölümlere ayrılmış şekilde konumlanmıştır. Bu çöllerin en büyüğü, İran'ın doğusunda kuzey-güney ekseninde uzanan Dashti Lut'tur. Dashti Kavir ise, Dashti Lut'un kuzeyinde yer alır ve Kum şehrinden başlayarak Firdevs şehri çevresine kadar uzanır. İran Platosu'nun yaklaşık altıda birini oluşturan bu alanlar, yaşam ve tarım açısından oldukça sınırlı imkanlar sunar¹⁹.

Bu çetin doğal koşullara rağmen, bölgedeki yeraltı sulama sistemleri insanların yaşamını kolaylaştırmıştır. Ancak Bazı arkeologlara göre, M.Ö. birinci binyılın başlarında geliştirildiği düşünülen yeraltı sulama kanal sistemlerinin oluşturulması ve genişletilmesi, insanların dağ vadilerinden ovalara yerleşmesine olanak sağlamış ve daha büyük bir nüfusun gelişmesine zemin hazırlamıştır. İran'da "kanat" ve Afganistan ile Orta Asya'da "karez" olarak bilinen bu sulama sistemin, İranlıların plato üzerindeki yayılmasını desteklediği düşünülmektedir²⁰. Sulama sistemleri, Perslerin tarımsal üretim kapasitelerini artırmış, bu sayede Pers imparatorluğunun ekonomik bakımdan güçlü kalmasını sağlamıştır.

İran, büyük ırmaklar bakımından çok zengin bir ülke olmasada, bu topraklarda iki önemli nehir bulunmaktadır: Karkheh ve Karun. Karkheh Kerha Nehri, eski Elam ve Susabölgesini suladıktan sonra Şatt-ül Arap Şattülarap'a ulaşır. Ayrıca, bu nehrin yakınlarında, I. Darius'un ünlü Bisütun yazıtını barındıran 456 metre yüksekliğinde bir kaya yer alır. Karun Nehri ise İran'ın seyrüsefere uygun tek akarsuyudur ve ülkenin iç kısımlarına yaklaşık 180 kilometre kadar ilerleyebilmeye olanak tanır. Bu güzergâh,

¹⁷ Ceylan, "Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri", 13.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ tarihinde doğu-batı mücadelesi*, 4. bsk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2009), 38.

¹⁹ Necdet Tunçdilek, *Güney Batı Asya Fiziki Ortam* (Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971), 35-36.

²⁰ Richard Frye, *The History of Ancient Iran* (München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1983), 7.

Bahtiyari Dağları'nın eteklerinde son bulur. Karun'un bir kolu Şattülarap'a, diğer kolu ise Basra Körfezi'ne doğru akar²¹.

Bölgenin hidrografik dinamiklerini şekillendiren en kritik su kaynağı, Karun Nehri'dir. Karun'un taşıdığı alüvyonların biriktirdiği verimli ovalar, subtropikal iklim koşullarıyla birleşince yoğun tarımsal üretime olanak sağlar. Özellikle hurma, muz ve Hindistan cevizi gibi tropikal ürünlerin bu enlemde yetişebilmesi, bölgeye “Küçük Hindistan” benzetmesiyle anılma özelliği kazandırmıştır²².

İran'ın önemli şehirleri arasında başkent Tahran'ın yanı sıra İsfahan, Şiraz, Meşhed, Tebriz, Ahvaz, Kirmanşah, Abadan ve Kum yer almaktadır. Ülkenin yerleşim açısından tarihsel olarak bölgeleri batıda Azerbaycan, Huzistan, Faristan, Irak-ı Acem, Loristan ve Laristan; doğuda Horasan, Kuhistan, kısmen Sistan, Kirman ve Mekran; kuzeyde ise Mazenderan (Taberistan), Astarabad ve Gilan bölgeleri olarak sıralanabilir²³.

Günümüzde İran'ın başkenti olan Tahran, Elburz Dağları'nın eteklerine kurulmuştur. Tarihî ve mimarî açıdan öne çıkan İsfahan şehri, kültürel mirasıyla dikkat çeker. Meşhed, ülkenin en önemli dinî merkezlerinden biri olup aynı zamanda sanayi bakımından da gelişmiştir; şehirde şeker, çelik ve çimento üretimi gibi çeşitli imalat tesisleri bulunmaktadır. Tebriz, Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezidir ve güneyden Sehend Dağları ile çevrilidir. Kum ise, İran'daki dini merkezlerden biri olarak kabul edilir. İran genelinde, altın ve mücevher işlemeciliği, seramik sanatı ve geleneksel el sanatları yaygın olarak sürdürülmektedir²⁴.

İran coğrafyası, farklı iklimsel ve topoğrafik özelliklerin bir arada bulunması nedeniyle, tarih boyunca çeşitli yerel kültürlerin gelişmesine elverişli bir zemin oluşturmuştur. Bu kültürler arasında en dikkat çekici ve etkili olanı şüphesiz Perslerdir. Persler, İran'da kurdukları krallığı zamanla genişletmiş; stratejik konumlarının sağladığı avantajları kullanarak Anadolu, Mezopotamya ve Mısır gibi antik medeniyet merkezlerinin yanı sıra Orta Asya ve Hint altkıtasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmayı başarmışlardır.

²¹ Günaltay, *İran Tarihi*, 4; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 19.

²² Ceylan, “Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri”, 10.

²³ Günaltay, *İran Tarihi*, 1.

²⁴ Ceylan, “Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri”, 12-13.

Bu yayılmanın sürdürülebilirliği, büyük ölçüde Perslerin hâkimiyet altına aldıkları farklı coğrafi bölgelere uyum sağlama becerileriyle yakından ilişkilidir. Aynı zamanda, bu bölgelerin iklimsel ve kültürel çeşitliliğe açık yapısı da Perslerin bölgesel hâkimiyetini kolaylaştıran bir diğer önemli faktördür. Bu çerçevede, çalışmanın temelini oluşturan Orta Asya coğrafyasına kısaca değinmek, Perslerin bu bölgedeki etkinliğini anlamak açısından önem arz etmektedir.

1.2. Pers İmparatorluğu'nun Yayılım Alanlarından Orta Asya ve Hindistan

Pers İmparatorluğu'nun doğuya yönelik genişleme stratejileri, sadece Batı Asya ve Akdeniz havzası ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Orta Asya'nın derinliklerine ve Hindistan altkıtasının kuzeydoğu sınırlarına kadar uzanmıştır. Bu iki bölge, hem coğrafi çeşitlilikleri hem de etno-kültürel yapıları itibarıyla imparatorluk için büyük bir sınama ve fırsat alanı teşkil etmiştir. Göçebe halkların egemen olduğu bozkır kuşağını barındıran Orta Asya ile zengin tarım havzalarına sahip Kuzeydoğu Hindistan, Perslerin yönetim ve sefer politikalarının en dinamik uygulama alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu nedenle söz konusu iki bölge, Ahamenişlerin doğu sınırlarındaki askerî, idarî ve kültürel yayılmalarını anlamak açısından ayrı bir öneme sahiptir.

1.2.1.Orta Asya

Asya kıtası coğrafyacılara tarafından dünyanın en eski kıtası olarak nitelendirilmektedirler. Asya coğrafi olarak beş bölüm ana bölümde incelenmektedir: Kuzey Asya, genel hatlarıyla günümüz Sibiryâ bölgesine tekabül etmektedir. Doğu Asya ise genellikle düşünüldüğünden daha dar bir alanı kapsar. Coğrafi bakımdan bu bölge, esasen Çin, Japonya ve Japon adaları, Kore, Mançurya ile Amur Vadisi ve Kamçatka'yı içine alır. Güney Asya, Hindistan, Çinhindi ve Malay Takımadaları'nı içeren geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Öte yandan, İran (Acemistan), Afganistan, Ermenistan, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya (Irak) coğrafi açıdan Ön Asya'yı oluşturmaktadır. Bu dört büyük bölge, Asya'nın en merkezi kısmını teşkil eden İç Asya (Orta Asya)'yı üç yönden çevreleyerek kıtanın jeopolitik yapısında önemli bir rol oynar²⁵. Bahsi geçen bu coğrafi mekanlar, tarih öncesi dönemlerden itibaren çok sayıda farklı kültürlere ev

²⁵ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 13-15.

sahipliği yapmıştır. Ancak bu bağlamda öncelikli olarak ele alınması gereken bölge Orta Asya'dır.

Orta Asya, üç hidrografik havzadan oluşur: kuzeyde Aral Denizi, Hindukuş'un güneyinde Hamun Gölü ve Pamirlerin doğusunda Lob Nor ve Tarım havzaları. İlk havzaya, bazen ana akışa ulaşmadan suları boşa akan önemli kolları ile, Seyhun (Jaxartes) ve Ceyhun (Oxus) gibi büyük nehirler dahildir. Bu bölge, Moğol, Güney Sibirya ve Kazak bozkırları, Hazar Denizi, Seistan Çölü, İndus havzası, Pamirler ve Himalayalar ile sınırlıdır. Akamenidler ile ilgili olan kısmı, doğu boylamında 50° ile 75° ve kuzey enleminde 30° ile 45° arasında yer almaktadır (Ek-A. 3)²⁶.

Bu bölge en iyi şekilde yüksek bölge ve alçak bölge olmak üzere ikiye ayrılabilir. Dağlar arasında Hindukuş, Pamirler, Alay, Tanrı Dağları, Altay Dağları ve bunların etekleri bulunurken, alçak bölgeler Ceyhun Nehri kıyıları boyunca, Seistan'da, Sincan'da, Cungarya'da, Tuva'da ve Moğolistan'da uzanır. Yüksek bölgelerde, farklı doğal kaynakları nedeniyle vadiler ile dağlar ve platolar arasında bir ayrım yapmamız gerekir. Yüksek ve serin platolar otlaklar, ulaşım yolları ve maden kaynakları sağlarken, vadilerdeki sulama, istikrarlı ve yoğun bir nüfusun oluşmasına olanak tanır. Alçak bölgelerde ise yarı kurak koşullara rağmen, geniş vadilerde, deltalar ve yamaçlarda yapılan büyük ölçekli sulama, geniş alanlara yayılan yoğun nüfuslu vahaların oluşumuna yol açar. Sulanan bölgelerin ötesinde, bozkırlar bir miktar kuru tarıma ve geniş otlak alanlarına imkân tanır²⁷.

Tarıma elverişli arazilerin genişletilmesi esasen sulama sayesinde gerçekleşmiştir. Buzullarla beslenen nehirlerden gelen sulama kanalları, Orta Asya'da birçok insanın çevredeki dağların ve çöllerin kenarlarına kadar tarım yapmasına ve refah içinde yaşamasına olanak tanımıştır. İnsan yaşamı için Nil, Dicle-Fırat ve İndus nehir vadilerinden daha az elverişli olmasına rağmen, Neolitik dönemden beri Orta Asya'nın çeşitli bölgeleri insanlara ya pastoral ya da tarımsal geçim için uygun koşullar sağlamıştır. Tarih boyunca suyun kullanımı ve dağıtımı, bu bölgede devletlerin temel görevleri arasında yer almış ve aynı zamanda en önemli çatışma nedenlerinden biri olmuştur. Orta Asya nehirlerinin İndus ve Çin nehirleri gibi okyanuslara değil, iç göllere ve denizlere

²⁶ Henri-Paul Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", In *Cambridge Ancient History 4. Persia, Greece, Western Mediterranean 525-479*, ed. John Boardman, c. 4 (Cambridge University Press, 1988), 165.

²⁷ Francfort, 165.

dökülmesine rağmen, uzak geçmişte yerleşimlerin doğası Asya'daki farklı nehir sistemleri arasında belirgin bir farklılık göstermemiştir²⁸.

Orta Asya'da suyun yaşam için hayati önemi göz önüne alındığında, en eski yerleşimlerin tarım için su elde etmenin ve kullanmanın en kolay olduğu nehirlerin üzerinde veya yakınlarında olduğu açıktır. Erken ilkbahar selleriyle su basan, dağ eteklerindeki nehir kıyılarındaki bölgeler ya da bir denize ulaşmayan nehirlerin deltaları ve ağızları, yerleşim için en elverişli alanlar olmuştur. Sulama için başlarda sığ kanallar kullanılsa da bu kanalların yerini daha sonra karez veya ganat (yeraltı kanalları) ve su çarkları almıştır. Ancak bunların, M.Ö. 1. binyılın başından daha eski olmadığı düşünülmektedir. Bunlar, açık kanallardan buharlaşma yoluyla kaybolan suyu koruma ihtiyacının fark edilmesiyle geliştirilen daha sonraki yeniliklerdir. Nüfus arttıkça, insanlar daha az elverişli alanlara ve kuzeydeki daha dağlık bölgelere taşınmıştır. Bu nedenle, Fergana Vadisi'ndeki ve günümüz Kırgızistan ve Kazakistan'ın güneyindeki yerleşimlerin, güneyde Amu Derya'nın her iki yakasındaki Baktriya'da ki yerleşimlerden tarihsel olarak daha geç döneme ait olduğu düşünülmektedir²⁹.

Orta Asya'nın büyük bir kısmını bozkır alanları kaplamaktadır. O yüzden bu geniş bozkır alanlarının tamamını ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkün olmayacağından, bölgeyi güney ve kuzey bozkırları olarak iki ana bölüme ayırmak daha uygun olacaktır. Güney bozkırları, kuzeyde Kara Tav³⁰ hattından başlayarak, batıda Hazar Denizi kıyılarına, güneyde Binek Dağı ile Hindukuş'a ve doğuda Pamir ve Tiyanşan dağlarına kadar uzanan geniş düzlüklere yayılmıştır. Bu alanın verimli toprakları, daha çok dağların eteklerine yakın bölgelerde ve "lös" adı verilen özel bir toprak türünün bulunduğu alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu son derece bereketli topraklar, genellikle ırmakların dağlara yakın kesimlerinde veya deltalarında yer almaktadır. Özellikle Khorezm (Harezmi) gibi deltalar, bu verimli toprakların en önemli örneklerindendir³¹.

Bu bölgeye özgü çöl alanları, Kara Kum Çölü, geniş bir alanda kuraklık ve zorlu yaşam koşulları yaratmaktadır. Dağlık bölgeler ise, Orta Asya'nın stratejik açıdan önemli

²⁸ Richard Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 2. bs (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1998), 13.

²⁹ Frye, 18.

³⁰ Türk destanlarındaki "qarşı yatan, Qara Dağ" ve "Qaraçug Dağ"

³¹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi*, 2. bs, c. 1 (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 14-15.

alanlarını belirler. Himalaya ve Tien Şan dağları, Asya'nın en yüksek dağ sıralarını oluşturmakta olup, bu dağlar bölgenin iklimini şekillendiren en önemli unsurlardır.

Kuzeydeki yüksek bölge ve bozkır alanı, Sogdiana, Saka Haumavarga ve Saka Tigrakhauda'nın topraklarını içeriyordu. Alçak bölgelerdeki vahalar ise Harezmliler, Baktriyalılar, Ariyalılar, Drangiyalılar, Arahossiyalılar, Partlar ve Hirkaniyalıların topraklarıydı. Sattagyadalılar, Gandaralar ve Hintliler, alt kıtanın sınırlarında yaşarken, Gedrosiyalılar ve Karmaniyalılar Hint Okyanusu ve Pers Körfezi kıyılarında ikamet ediyordu. Seyhun Nehri'nin (Jaxartes) kuzeyindeki ve Pamir'in doğusundaki Orta Asya, Saka ve Saka bağlantılı kabileler tarafından iskân edilmiş olup Ahameniş İmparatorluğu'nun idari bölümlerinin dışında kalıyordu³².

Konumuzu teşkil eden bu alt bölgelere kısaca değinmek isabetli olacaktır:

1.2.1.1.Sogdiana

Sogdialıların merkezi anayurdu Zerafşan Nehri vadisiydi. İlk yerleşimler nehir kıyılarında ve Buhara vahasındaki deltada gelişmişti. Tarihi dönemlerde, nehrin suyu asla Amu Derya'ya ulaşmamış, geniş bir deltada dağılıp yok olmuştur. Bu deltaların çoğu, tarımın gelişebilmesi için büyük çapta drenaj çalışmalarını gerektiren bataklık alanlardı. Bölgenin drenajı ve kanalizasyon çalışmaları büyük bir örgütlü iş gücünü, dolayısıyla bir devlet yönetimini gerektiriyordu. Görünüşe göre bu çalışmalar, Makedonyalı İskender'in dönemine kadar gerçekleştirilmemişti. Sogdialıların ana kenti olan Marakanda, günümüz Semerkand (aynı zamanda Afrasyab olarak da bilinir), en erken dönemlerden itibaren Sogdialıların merkeziydi ve stratejik konumu nedeniyle sonraki dönemlerde de ticari bir başkent olmaya devam etti³³.

1.2.1.2.Baktriya

Hindukuş Dağları'nın kuzeyindeki ve Hissar sıradağlarının güneyindeki, Amu Derya ile kesişen topraklar, antik Baktriya'yı oluşturuyordu. Baktriya'nın doğu sınırları, Badahşan ve Pamir dağlık bölgeleriyle, batıda Kara Kum Çölü, Merv ile Baktriya'nın merkezi Balkh şehri arasında güneydoğuya bir kol uzatıyordu. Kuzeyde, Amu Derya'ya akan birçok akarsuyun vadileri, yerleşimciler için zengin topraklar sunuyordu. Her ne kadar Baktriya, Amu Derya tarafından kuzey ve güney olarak ayrılabilir olsa da, kültürel

³² Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 167.

³³ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 23.

açından nehir bir engel teşkil etmemiştir. Yunanlılar Baktriya'yı "bin şehir ülkesi" olarak adlandırmışlardır ve Surhan Derya vadisi ile günümüz kuzey Afganistan ovasındaki çok sayıdaki höyük ya da tepe, bu antik tanımı doğrulamaktadır. Baktriya'dan kuzeye en kolay ulaşım yolu, alçak Hissar dağlarından geçerek Kaşka Derya vadisine ulaşan ve Derbent yerleşimi yakınlarındaki "Demir Kapı" geçidinden geçen rotaydı. Bu ismin, Kuşanlar tarafından imparatorluklarının kalbini kuzeyden gelen tehditlere karşı korumak için duvarlara yerleştirilmiş devasa bir kapıdan türediği düşünülmektedir³⁴.

1.2.1.3.Choresmia

Aral Denizi'nin güneyinde ise, etrafı çöllerle çevrili olan ve diğer bölgelerden izole bir konumda bulunan Choresmia (Harezm) yer alır. Bu izolasyon, daha sonra bağımsız ve merkezi bir krallığın gelişmesini mümkün kılmıştır. Amu Derya'nın akışı konusu, bir asırdan fazla bir süredir bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. Ancak arkeolojik incelemeler, nehrin farklı dönemlerde sadece Aral Denizi'ne değil, aynı zamanda Uzboi aracılığıyla Hazar Denizi'ne de aktığını göstermektedir. Arkeologlara göre, MÖ 7. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar, nehir Uzboi'ye akmamış, yalnızca Aral Denizi'ne ulaşmıştır. Ancak nehrin Hazar Denizi'ne aktığı dönemlerde, Kafkasya bölgesinden ticaret eşyalarının Harezm'e taşındığı ve bu bölgede bulunduğu anlaşılmaktadır³⁵.

1.2.1.4.Margiana

Konumu nedeniyle Margiana (Merv), her yöne bağlantılar kurmuş, tarih boyunca önemli bir merkez olmuştur. Vahada yapılan arkeolojik kazılar, bu büyük bölgenin hem tarımsal hem de ticari zenginliğini doğrulamıştır. Hari (Tejen) ve Murgab nehirlerinin deltaları, muhtemelen Orta Asya'nın bu kısmındaki en eski yerleşim alanlarıydı. Burada, belki de Orta Asya'nın diğer yerlerinden daha erken dönemde sulama kanalları geliştirilmiş ve bu durum bölgenin tarımsal zenginliğine katkı sağlamıştır. Bu vahalar her ne kadar ticaret için her yöne uygun bir konumda olsa da, geçmişteki kültürel etkilerin çoğu güneydeki İran platosundan gelmiştir³⁶.

1.2.1.5.Aria

Aria (veya Areia), her zaman Areios Nehri çevresindeki bölge olarak anlaşılmıştır; bu nehir günümüzde Afganistan'daki Hari Rud olarak bilinmektedir. Kuzeyde Margiana ve

³⁴ Frye, 23.

³⁵ Frye, 24.

³⁶ Frye, 20.

Baktriya ile, Margos Nehri'nin başladığı alanla; batıda büyük Carmania çölüyle; güneyde Drangiana ile ve doğuda görkemli Paropamisadai dağlarıyla sınırlandırılmıştır. Areios Nehri, bölgenin belkemiği olarak toprakları baştan sona kat eder: Aria, neredeyse tamamen modern Herat eyaletine karşılık gelir ve bu da nehrin tarih boyunca önemini gösterir. Aria'nın verimli kısmı, Areios'un her iki yakasında yaklaşık 150 km boyunca uzanan dar bir toprak şeridiydi. Vadinin genişliği hiçbir noktada 25 kilometreden fazla değildi, ancak Avesta'da bazı göllerden bahsedilmektedir. Yine de nehirle güçlü bir şekilde bağlantılı olan bu bölgenin, verimli olduğu ve dünyanın en iyi şaraplarından bazılarını ürettiği bilinmektedir³⁷.

1.2.2.Hindistan

Hint yarımadası ilk bakışta bir üçgen biçimini hatırlatır. Büyük bölümünü Asya kara kütlesi içerisindedir. Kuzeyde dünyanın en yüksek dağ silsilesi olan Himalaya Dağları, doğu ve batı yönlerinde denize doğru alçalan etkileyici zirveleriyle Hindistan'ı sınırlar. Doğuda Bangladeş ve Assam üzerinden Myanmar'a (Burma) uzanan bu coğrafya, yarımada'nın güney ucunda Kanyakumari (Komorin Burnu) noktasında son bulur. Yarımada'nın doğusunda Bengal Körfezi, batısında ise Arap Denizi ve Hint Okyanusu'nun derin girdapları bulunur.³⁸

Bu ülkede üç ana bölge göze çarpar:

Kuzeydeki dağlık bölge: Hindistan'ın su kaynaklarının kaynağı olan bu dağlık bölge, Gence ve Sint ırmakları ile bunlara akan dereler sayesinde zengin bir yaşam sunar. Bu dağlar, Pamir'den başlayarak Himalaya'dan Bengal Körfezi'ne kadar uzanır ve doğuda geçit vermezken, batıda Hindu-Kuş ve Kuhi-Baba gibi silsilelerle ordulara ve göçlere uygun yollar sunar. Kabil bölgesinden geçen Bamyan, Kavak ve Hayber gibi dar ve zorlu geçitler ile Herat-Kandahar yolu, tarih boyunca stratejik önem taşımıştır. Güneyde Bolan Geçidi, Hindistan'a açılan diğer bir yol iken, zorlu doğası nedeniyle Makran kıyı yolu daha az kullanılabilmiştir. Bu dağlık alan, hem coğrafi hem de tarihi açıdan Hindistan'ın kapılarını ve kaderini belirleyen önemli bir engel ve bağlantı noktası olmuştur³⁹.

³⁷ Antoine Simonin, "Aria", World History Encyclopaedia, 19 Ocak 2013, <https://www.worldhistory.org/aria/>.

³⁸ Burton Stein, *Hindistan tarihi*, ed. Silya Zengilli ve David Arnold, çev. Müfit Günay (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015), 8.

³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2. bs, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 1.

Kuzeydeki büyük düzlük: Hindistan'ın dikkat çeken ikinci büyük bölgesi, Bengal Körfezi'nden Arabistan Denizi'ne kadar uzanan ve yaklaşık 1,3 milyon kilometrekarelik bir alana sahip olan kuzey düzlüğüdür. Deniz seviyesinden 200-300 metre yükseklikteki Delhi-Agra bölgesi bu düzlüğün merkezi olarak öne çıkar. Kuzeybatısında Sint, doğusunda ise Gence ırmaklarının oluşturduğu zengin vadiler yer alır. Lahor'dan Bengal Körfezi'ne kadar uzanan doğu kısmı genellikle verimli topraklara sahipken, batı bölgesi, Gücerat dışında, sulama olmadan ürün alınamayan çorak ve çöl alanlarını içerir. Dekken Yaylası'na bitişik, 500-1000 metre yükseklikteki Aravalli Dağları, sarp tepeleriyle kuzeyden gelen uluslara karşı bir sığınak işlevi görmüş, bu nedenle tarihsel öneme sahiptir⁴⁰.

Dekken: Hindistan'ın üçüncü bölgesi, 400-1000 metre yükseklikte ve 2,5 milyon kilometrekarelik yüzölçümüyle Dekken Yarımadası'dır. Gence Ovası'na kıyasla daha yoksul olan bu yayla, kuzeyde Vindiya Dağları ile çevrilidir. Ortalama 1000-1200 metre yüksekliğe sahip bu dağlar, sık ormanlar ve çalılıklarla kaplı olduğu için geçişi zordur ve kuzeydeki büyük devletlerin güneye genişlemesini zorlaştırarak tarihsel önem taşır. Batı kıyılarında, denize paralel uzanan 1000-2500 metre yükseklikteki Batı Gat Dağları bulunur ve yarımada bu noktadan doğuya doğru alçalarak daha az dik olan Doğu Gat Dağları'na ulaşır. Denizden her yönden dağlarla ayrılan Dekken Yaylası, genel olarak kurak bir yapıya sahiptir; ancak doğu bölgesi daha sulak ve verimlidir⁴¹.

Hindistan'ın iklimi, düzlük ve Dekken bölgelerinde genellikle çok sıcak ve birçok yerde oldukça nemlidir. Ancak, kuzeybatıdaki Sind, Pencap ve Delhi bölgelerinde kış aylarında daha serin bir hava görülür; bu dönemde soluk alınabilir ve bazı kış gecelerinde don olayları bile yaşanır. Hindistan'ın coğrafi açıdan en belirgin özelliği, muson rüzgarları ve onların getirdiği yağmurlardır; ülkenin yaşamı büyük ölçüde bu mevsimsel rüzgarlara ve yağışlarına bağlıdır⁴².

Hindistan coğrafyasının en karakteristik özelliği, muson yağışlarıdır. Ülkedeki tarım, yerleşim ve genel yaşam biçimi büyük ölçüde bu yağış sistemine bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle güneybatı musonlarının getirdiği yaz yağmurları, bölgenin iklimsel dinamikleri açısından belirleyici bir rol oynar. Muson mevsimi, bölgeden

⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, 1:2-3.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, 1:3.

⁴² Yusuf Hikmet Bayur, 1:4.

bölgeye değişmekle birlikte birkaç hafta ile bir iki ay arasında sürebilir; bu dönemde şiddetli sağanaklar görülür. Yağışlar sayesinde kısa sürede toprak yeşerir ve tarımsal üretim canlanır; ancak yağışların sona ermesiyle birlikte yeniden kuraklık hâkim olur. Hem yaz hem de kış mevsiminde düzenli yağış alan veya sulama imkânı bulunan bölgelerde ise yılda iki kez ürün almak mümkün olabilmektedir⁴³.

Hindistan'ın iki büyük nehir vadisi, İndus (Sind) ve Ganj vadileri, Mezopotamya ve Nil vadileriyle büyük bir benzerlik taşır, çünkü bu vadilerde benzer yaşam koşulları ortaya çıkmıştır. İndus Vadisi'nde yapılan kazılarda bulunan eserlerin, Anav ve Mezopotamya'daki buluntularla dikkat çekici benzerlikler göstermesi, bu üç medeniyet arasında ortak bir paydanın varlığını işaret eder. M.Ö. 3. binyıla ait olduğu düşünülen İndus Vadisi medeniyeti, muntazam planlı şehirleriyle öne çıkar. Bu şehirlerdeki evler çok katlı ve tuğladan yapılmıştır, bu da ileri bir şehircilik anlayışını göstermektedir.⁴⁴

M.Ö. yaklaşık 3000 yılından itibaren Batı Hindistan'daki ilk kentler, Güneybatı Asya'daki Mezopotamya kentleriyle bağlantı kurmuştur. Ortak ilahiler ise Güney Himalayalar'daki Aryan göçmenlerini, M.Ö. 2000 dolaylarında ayrıldıkları İran platosundaki Hint-Avrupa dilleri konuşan toplumlarla ilişkilendirir. Bu nedenle, Hindistan'ın ilk dönemlerine dair doğru bir tanım yapmak, İndus bölgesinde yaşayanlarla alt kıtadakilere arasındaki zayıf bağların ötesine geçerek Orta Asya ve İran'a kadar uzanan bir coğrafyayı dikkate almayı gerektirir⁴⁵.

M.Ö. 2. binyıl başlarında Ariler, Kuzey Hindistan'ı istila etmeye başladılar. Uzun süren çatışmaların ardından İndus ve Ganj vadilerine yerleşen bu mütecavizler, yerli halkla karıştılar. Hindistan'ın M.Ö. 2000-500 yılları arasındaki yaklaşık 1500 yıllık dönemi hakkında fazla bilgi sahibi olmasak da, bu dönemde tanrılar ve insanların tanrılarla ilişkilerinden bahseden dini metinler, “Veda”ların ilk şekilleri ortaya çıkmıştır. Veda'lar, tarihsel bazı karanlık noktaları aydınlatan önemli kaynaklar sunar. Veda'lara göre Ariler, önce Kuzey Hindistan'da aşiretler halinde yaşamışlar ve daha sonra başlarında krallar bulunan küçük devletler kurmuşlardır. Bu devletler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır⁴⁶.

⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, 1:4.

⁴⁴ Ekrem Memiş, *Eskicağ Medeniyetleri Tarihi*, 4. bs (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015), 312.

⁴⁵ Stein, *Hindistan tarihi*, 8.

⁴⁶ Memiş, *Eskicağ Medeniyetleri Tarihi*, 313.

Pers Kralı I. Darius, MÖ 512 dolaylarında, doğu yönünde ilerleyerek Hindistan'a ulaşmayı amaçlayan bir sefer kararı almıştır. İndus havzasının Pers İmparatorluğu topraklarına katılması, yalnızca stratejik bir genişleme değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan da büyük bir öneme sahipti. Bu bölgenin fethiyle Darius, Akdeniz havzasındaki ticaret ağlarını Orta Asya ve Uzak Doğu pazarlarıyla birleştirmeyi hedeflemiştir. Nitekim kendisinden önce II. Kyros, Seyhun Nehri üzerinde kurduğu Kiropolis ile Orta Asya'daki ana kervan yolları üzerinde denetim sağlamış ve Çin'e kadar uzanan ticaret hattına hâkimiyet kurmuştur. Darius ise İndus Nehri boylarına inerek, Hindistan'ı Pers İmparatorluğu'nun ekonomik sistemine entegre etmeye çalışmıştır⁴⁷. Persler, dönemin ulaşım ve lojistik imkânlarını göz önünde bulundurarak erişebilecekleri tüm bölgelere ulaşmış ve bu alanlarda siyasal ve ekonomik hâkimiyet kurmayı başarmışlardır⁴⁸.

⁴⁷ Günaltay, *İran Tarihi*, 173.

⁴⁸ Taşkin, "Eski Anadolu Tarihinde Persler", 22.

İKİNCİ BÖLÜM

2.PERS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ YAPISI (MÖ 559-359)

Güneybatı İran'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, Susa, Persepolis ve Elam gibi antik merkezlerde Neolitik dönemden itibaren organize bir yerleşik uygarlığın varlığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, bölgenin tarım, ticaret ve kültürel etkileşim açısından erken bir merkez olduğunu gösterir. İkinci binyılın sonlarında ise Hint-İrani diller konuşan göçebe toplulukların İran platosuna gelişi, demografik ve kültürel dinamikleri kökten değiştirmiştir. Asur kroniklerinde MÖ 9. yüzyıldan itibaren adı geçen Medler ve Persler, bu sürecin en belirgin aktörleri olarak öne çıkar⁴⁹.

Perslerin siyasi yükselişi, MÖ 6. yüzyılda II. Kyros liderliğinde başlayan fetihlerle ivme kazandı. II. Kyros, Ön Asya toprakları üzerinde Hellospontos'dan başlayarak kuzey Hindistan'a kadar uzanan, Mısırı içine alarak Kazakistan sınırlarına kadar ulaşan, Yakın Doğu'nun tamamında hâkimiyeti altına alacak bir kurdu (Ek-A. 4)⁵⁰. Ancak bu genişleme, Büyük İskender'in MÖ 330'daki seferleriyle son buldu⁵¹. Ahemeniş İmparatorluğu'nun kuruluş ve çöküş süreçleri, yalnızca askeri başarılarla değil, merkezi bürokrasi ve kültürel adaptasyon politikalarıyla da şekillenmiştir.

Bu bölümde, tezin ana konusunu tarihsel bağlamına oturtmak için Pers İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapıları genel hatlarıyla ele alınmıştır.

2.1. Pers İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Erken Dönem Tarihi

Perslerin erken tarihine ilişkin ilk yazılı kanıtlar, Asur İmparatorluğu'na ait MÖ 844 tarihli belgelerde "Parsu" adıyla karşımıza çıkar. Asur kralı III. Salmaneser'in analarında, Urmiye Gölü çevresinde Medlerle birlikte yaşayan bu topluluğun düzenli haraç ödediği belirtilir. İki yüzyıl boyunca Asur hegemonyası altında varlığını sürdüren Persler, Elam'ın MÖ 7. yüzyılda Asurlar tarafından çökertilmesinin ardından Basra Körfezi'nin kuzeyindeki dağlık bölgelere göç ederek siyasi bir güç olarak öne çıkmaya başlamıştır⁵².

⁴⁹ Diakov ve Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, I:214-15; Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi M.Ö. 3000-323*, 252.

⁵⁰ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 169.

⁵¹ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, çev. Dilek Şendil, c. II (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 353.

⁵² Diakov ve Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, I:194; Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar* (İstanbul: Timal Yayınları, 2010), 32-33.

Bu dönemde Pers kabileleri, başlangıçta Medlerin vasalı konumundaydı. Ancak Ahameniş Hanedanı'nın kurucusu Teispes (MÖ 7. yüzyıl sonları), Asur'un zayıflayan otoritesinden yararlanarak dağınık Pers klanlarını tek bir yönetim altında birleştirmeyi başardı. Teispes'in bu hamlesi, yalnızca askeri değil, aynı zamanda ideolojik bir merkezileşme sürecini de başlattı. Onun halefleri II. Kyros ve I. Kambyses döneminde ise Medlerle kurulan diplomatik evlilikler (örneğin Med kralı Astyages'in kızı Mandane ile I. Kambyses'in ittifakı), iki halk arasındaki kültürel ve siyasi entegrasyonu derinleştirdi⁵³.

II. Kyros (Büyük II. Kyros), bu stratejik evliliklerin meyvesi olarak MÖ 558'de tahta çıktığında, Med-Pers birliğini küresel bir imparatorluğa dönüştürecek vizyonuyla tarih sahnesine damga vurdu. II. Kyros'un ilk adımı, zayıflayan Med hanedanını devirerek⁵⁴(MÖ 550) İran platosundaki güç dengelerini kökten değiştirmek oldu. Onun liderliğinde Persler, yalnızca Medlerin değil, tüm Yakın Doğu'nun kaderini belirleyen bir aktöre dönüştü.

2.2. Pers İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi

II. Kyros'un iktidara gelişinden Kserkses'in hüküm sürdüğü döneme (MÖ 486-465) kadar geçen süreç, Pers İmparatorluğu'nun genişleme ve siyasi etkinliğinin zirvesi olarak kabul edilir⁵⁵.

II. Kyros, Askeri dehası ve yetenekleriyle Med İmparatorluğunu, Lidya Devleti, Babil devletini yenmiştir. Orta Asya'da Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Afganistan gibi toprakları Pers İmparatorluğunun sınırları içerisine katmıştır. Ancak Massagetlerin Kraliçesi Tomris, Büyük Kyros'u yenmiştir⁵⁶.

II. Kyros, fetih politikalarıyla Mısır hariç tüm Yakın Doğu'yu ve Orta Asya'nın önemli kısımlarını kontrol altına almıştır. Kambyses döneminde ise Mısır'ın ele geçirilmesiyle imparatorluk sınırları daha da genişlemiştir. Darius'un tahta çıkışıyla birlikte, imparatorluk içinde patlak veren ayaklanmalar bastırılmış ve Kambyses'in başlattığı yayılma politikası kararlılıkla sürdürülmüştür⁵⁷.

⁵³ Esmâ Reyhan ve Tülin B. Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı* (İstanbul: Grafiker, 2015), 257.

⁵⁴ Diakov ve Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, I:195.

⁵⁵ Günaltay, *İran Tarihi*, 133-35.

⁵⁶ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 188.

⁵⁷ Gül Zeynep Muslu, "Ahameniş Dönemi Yazıtları Ve Persler" (Yükseklisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnönü Üniversitesi, 2019), 6.

2.2.1. II. Kyros Dönemi: Ahemeniş İmparatorluğu'nun Temelleri

Pers tarihinin II. Kyros (MÖ 559-530) öncesine uzandığı bilinse de, kimliği yazılı kayıtlarla belgeleyen ilk figür olarak II. Kyros öne çıkar⁵⁸. Pers kökenli II. Kyros'un MÖ 559'da tahta çıkışı⁵⁹, Ön Asya'nın Medler, Lidyalılar, Babilliler ve Kilikyalılar arasında bölündüğü bir döneme denk gelir. Doğu Akdeniz'de Mısır'ın 26. hanedanı hâkimken, Ege'de Yunan şehir devletleri rekabet halindeydi. II. Kyros, güçlü bir ordu kurarak Babil Kralı Nabonidus ile ittifak yaptı ve MÖ 550'de Med ordusunu yenerek İran'ı kontrol altına aldı. Bu zafer, Pers İmparatorluğu'nun kuruluşunu simgeledi. Ardından Lidya Kralı Kroisos, Pers tehdidine karşı Mısır, Babil ve Sparta ile ittifak arayışına girse de II. Kyros, Kilikya'yı diplomatik hamleyle ele geçirip MÖ 547'de Lidya'yı fethetti. Herodot'a⁶⁰ göre, Lidya süvarilerini develerle ürküterek zafer kazanan II. Kyros, Ege kıyılarındaki İyon şehirlerini de hakimiyetine alarak Yunan etkisini kırdı. Bu süreçte İyonlar, Perslere Lidya döneminden daha ağır vergiler ödemeye⁶¹. Med ve Lidya'nın çöküşüyle II. Kyros, Ön Asya'da tek hâkim güç haline geldi.

II. Kyros, İyonya kent devletlerini kontrol altına alarak Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirdi. Ancak antik kaynaklar, II. Kyros'un Anadolu sonrası hedefleri konusunda tutarsız anlatımlar sunar. Bazı metinler, Perslerin Orta Asya'daki göçebe topluluklara odaklandığını savunurken, diğerleri Yeni Babil Krallığı'nı ana hedef olarak işaret eder. Herodot'a göre, Lidya'nın ele geçirilmesinin ardından II. Kyros, Ekbatana'ya dönerek buradan "Yukarı Asya" adını verdiği bölgedeki toplulukları sistematik şekilde kontrol altına aldı. Herodot, II. Kyros'un bu geniş coğrafyadaki kaynakları güvenceye almasının ardından nihai hedefini Babil'e yönelik bir sefer olarak belirlediğini aktardığı anlaşılmaktadır. Antik Babil tarihçisi Berossus ise farklı bir perspektif sunar: Ona göre II. Kyros, İran'dan hareketle Orta Asya'nın büyük kısmını ve Babil'in fethini hedeflemiştir⁶².

Ekbatana'dan hareketle İran'ın doğusuna ilerleyen Kyros, Ceyhun nehrini geçip Seyhun Nehrine ulaşmıştır. Bu sefer sonucunda Baktriya, Horasan, Harezm, Sogdiana ve tüm

⁵⁸ Garthwaite, *İran Tarihi*, 21.

⁵⁹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:366.

⁶⁰ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), I. 80.

⁶¹ Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 257-58.

⁶² Herodotos, *Tarih*, I.153, 177,178; Eray Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)" (Yükseklisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, 2015), 55-56.

Maveraünnehir bölgesini hızla fethetmiştir. Bu genişlemenin devamında Çin Türkistan'ında oturan Sakalar, II. Kyros'un saldırısına uğramışlardır. Saka Kralı Amorges, esir edilmiş, karısı Sparetra'nın tüm mücadelesine karşı başarılı olamamıştır. Perslere vergi vermek zorunda kalmışlardır.⁶³

MÖ 539'da Yeni Babil İmparatorluğu'nun kalan toprakları, Persler tarafından kısa sürede ele geçirildi. Öyle ki, başkent Babil, Kral Nabonid'in yönetiminden memnun olmayan yerel elitlerin iş birliğiyle II. Kyros'a direniş göstermeden teslim oldu. Bu fetih sürecinde II. Kyros, Babil'in dini ritüellerine katılarak geleneksel bir kral figürü sergilemiş ve yerel halkın desteğini kazanmayı başarmıştır⁶⁴.

Yahudi tarihinin en önemli olaylarından birisi, Babil'in, Pers Kralı II. Kyros tarafından MÖ 539'da alınmasıdır. Yesaya kitabında Kyros, tanrı tarafından yetkilendirilmiş, kral ya da mesih'tir. Tanrı Yehova tarafından, Yahudileri Babil esaretinden kurtarmaya vesile kılınmış topluluk Perslerdir: *"Kyros'u doğrulukla aziz edecek, yollarını düzleyeceğim. Kentimi o kuracak, sürgünlerimi ücret ya da ödül almadan o özgür kılacak. Böyle diyor her şeye egemen olan Rab?"* II. Kyros, Babil'de yaşayan tutsak halkları azat etmiştir. Onları diledikleri yerde yasama konusunda özgür bırakmıştır⁶⁵.

Ancak II. Kyros'un genişleme politikaları burada son bulmadı. Persli bir kişiyi vali olarak atadıktan sonra İmparatorluğun kuzeydoğusu için tehdit olan Massagetler üzerine sefer düzenlemiştir⁶⁶. Herodot'un aktardığına göre, MÖ 530'da Amu Derya (Oxus) Nehri'nin ötesindeki Massagetler ile giriştiği mücadelede, II. Kyros beklenmedik bir yenilgi aldı ve hayatını kaybetti⁶⁷.

2.2.2. II. Kambyses Dönemi

II. Kyros'un 29 yıllık iktidarının ardından tahta geçen oğlu II. Kambyses (MÖ 530-522), Akdeniz'den İndus Nehri'ne uzanan geniş ve güçlü bir imparatorluğu miras almıştır⁶⁸. Kambyses'in ilk yılları, imparatorluğun farklı bölgelerinde patlak veren isyanları bastırmakla geçti⁶⁹.

⁶³ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 182-83.

⁶⁴ Ceylan, 183; Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci (İstanbul: Telos Yayınları, 2003), 20-21.

⁶⁵ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 183.

⁶⁶ Ceylan, 185.

⁶⁷ Bu konu ilerleyen bölümlerde daha detaylı incelenmiştir.

⁶⁸ Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 258.

⁶⁹ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, 6. bs (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 92.

Bu süreçte askeri ve siyasi becerilerini kullanarak iç istikrarı sağlamayı başaran Kambyses, MÖ 526/525'te Mısır'ı askeri bir başarıyla ele geçirmek için donanma ve kadirga inşasına büyük önem vermiştir. Fetih sonrasında kendisini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın firavunu ilan ederek Sait Hanedanlığı'nın meşru varisi olduğunu vurguladı⁷⁰.

Ancak Kambyses'in Mısır'daki varlığı sırasında, başkent Pasargad'da Gaumata adlı bir Magus rahibi, Kambyses'in öldürttüğü iddia edilen kardeşi Bardiya kimliğine bürünerek tahtı ele geçirdi. Bu haber üzerine Mısır'dan dönüş yolunda olan Kambyses, Suriye'ye ulaştığında beklenmedik bir şekilde hayatını kaybetti (MÖ 522)⁷¹. Ölümünün arkasındaki nedenler antik kaynaklarda belirsizlik taşımakla birlikte, bazı tarihçiler bunu bir suikast veya kaza olarak yorumlamaktadır.

2.2.3. I. Darius Dönemi

Pers İmparatorluğu'nun kuzeydoğusunda yer alan Parthia Satraplığı'nın yöneticisi Hystaspes'in oğlu I. Darius (MÖ 522-486), altı Pers soylusunun desteğiyle sahte kral Gaumata'yı devirerek iktidarı ele geçirdi ve Ahameniş Hanedanlığı'nın meşru hükümdarı olarak taç giydi⁷².

I. Darius tahta çıktığında Pers imparatorluğunun sınırları, Seyhun nehrinden, Nil nehrinin ötelere, Hindikus'tan, Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Araplar hariç Asya halklarının çoğunluğu, Pers topraklarına dahil olmuştur⁷³.

Tarihçiler tarafından Ahamenişler'in en etkili hükümdarlarından biri kabul edilen Darius, tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak imparatorluk genelinde patlak veren isyanları bastırmak olmuştur.

Ancak Darius'un kral olmasının ardından imparatorluk çapında isyanlar bas göstermiştir. Başta Babil, Elam, Ermenistan, Medya, İskitya topraklarında bu tür isyanlar ortaya çıkmıştır⁷⁴. I. Darius'un (MÖ 522-486) iktidarının ilk yedi yılı, imparatorluk genelinde patlak veren 19 isyanı bastırmakla geçti. Bu süreçte, Lidya Satraplığı'nda görevli Pers generali Oroites gibi önemli figürler de dahil olmak üzere dokuz farklı krala karşı

⁷⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 188-92.

⁷¹ Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 258.

⁷² Reyhan ve Cengiz, 259.

⁷³ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 197.

⁷⁴ Ceylan, 199.

mücadele etti. Oroites, Daskyleion Satrabı Mithrobazes'i öldürerek ayaklanma başlattı, ancak Darius'un emriyle düzenlenen gizli bir suikastla MÖ 519'da öldürüldü⁷⁵.

Darius, bu iç savaş dönemini Behistun Yazıtı'nda şu sözlerle özetler:

*"Gaumata'nın elimizden aldığı krallığı geri kazandım. Yıkıldığı tapınakları yeniden inşa ettim. Halka topraklarını, sürülerini, kölelerini ve evlerini iade ettim. Persis, Medya ve diğer bölgelerdeki halkı eski düzenlerine kavuşturdum"*⁷⁶.

Darius, hakimiyeti altındaki yerlerde hizipçilik yüzünden ortaya çıkan isyanları bastırmış, Kyros'un imparatorluğunu yeniden birleştirmekle kalmamış, bütün elitlerin desteğini kazanmıştır⁷⁷. I. Darius bundan sonra, imparatorluğun doğu sınırlarını tehdit eden Saka Tigrakhauda (Sivri başlıklı Sakalar) üzerine bir sefer düzenledi.

Bu askerî harekâtla İskitlerin bölgedeki faaliyetlerini kısmen denetim altına almayı başaran Darius, sınır güvenliğini sağlamlaştırdı. Ardından, stratejik hedefini Hindistan'ın zengin altın yatakları ve İndus Nehri'nin keşfedilmemiş potansiyeline yöneltti. Herodot'un aktardığına göre, bu seferin temel motivasyonları arasında ekonomik kaynakların kontrolü ve ticaret yollarının genişletilmesi yer alıyordu. Darius'un orduları İndus Vadisi'ni ele geçirdikten sonra, bölgeyi merkezi yönetime bağlamak amacıyla Hinduş Satraplığı kuruldu⁷⁸.

I. Darius döneminde Saka (İskit) topluluklarına karşı iki büyük sefer düzenlenmiştir. İlki Orta Asya üzerinden gerçekleşirken, ikincisi MÖ 513'te Balkanlar üzerinden Karadeniz'in kuzeyine yönelikti. Bu seferin temel amacı, Yunan şehir devletlerine olası bir askeri müdahale öncesinde bölgedeki ekonomik ve askeri destek ağlarını zayıflatmak olarak yorumlanmaktadır. Herodot ise seferin, İskitlerin geçmişte Medlere karşı işlediği suçların intikamını almak için düzenlendiğini iddia etse de, bu görüş modern akademik literatürde sınırlı destek bulur⁷⁹.

⁷⁵ Herodotos, *Tarih*, III.126-127.

⁷⁶ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*, 8. bs, c. 2 (İzmir: Atlantis Yayınevi, 2012), 32.

⁷⁷ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 200.

⁷⁸ Ceylan, 201. Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bkz. Bölüm [3.4.2.](#) ve [3.4.3.](#)

⁷⁹ Herodotos, *Tarih*, V. I.

Sefer, Pers ordusu için taktiksel bir yenilgiyle sonuçlandı. İskitlerin geleneksel vur-kaç stratejisi ve Pers ordusunu bozkırın derinliklerine çekme taktiği, lojistik hatlarını aksattı. İaşe sıkıntısı ve coğrafyanın zorlukları nedeniyle Darius, geri çekilmek zorunda kaldı⁸⁰.

Darius'un İskit seferi sırasında Trakya'yı kontrol altına alması, Makedonya üzerinde baskı kurması ve Ege adalarının bir kısmını ilhak etmesi, Pers İmparatorluğu'nun Kuzey Ege ve Karadeniz ticaret yollarını denetimine almasını sağladı. Ancak bu genişleme, Atina ve Sparta'yı rahatsız etti. İki şehir devleti, İyon kentlerini Pers karşıtı bir isyana teşvik ederek bölgedeki Ahameniş varlığını zayıflatmayı hedefledi⁸¹. İsyân, MÖ 497-495 yılları arasında şiddetlenerek sürdü ve nihayetinde Lade Deniz Savaşı'nda (MÖ 494) Pers donanmasının İyon birleşik filosunu yenmesiyle bastırıldı⁸².

Darius, Yunan şehir devletlerinin isyanları desteklemesini önlemek amacıyla doğrudan Yunanistan'ı hedef alan bir strateji benimsedi. Bu karar, tarihte Pers-Yunan Savaşları (MÖ 499-449) olarak bilinen çatışmaları başlattı. İlk büyük hamlede, MÖ 492'de hazırlanan Pers donanması Athos Dağı açıklarında bir fırtınaya yakalanarak 300 gemi ve 20.000 asker kaybetti. İki yıl sonra, MÖ 490'da Maraton Ovası'na çıkan Pers ordusu, Atina hoplitlerinin beklenmedik direnişi karşısında ağır bir yenilgi aldı. Bu mağlubiyet, Perslerin Batı Anadolu'ya çekilmesine neden oldu⁸³.

Darius'un yeni bir sefer planı, imparatorluk içindeki iç karışıklıklar ve MÖ 486'da patlak veren Mısır isyanı nedeniyle ertelendi. Bu süreç, Perslerin Yunanistan'a yönelik askeri baskısını geçici olarak azalttı ve Atina'nın savunma ittifaklarını güçlendirmesine fırsat verdi. Darius, Yunanistan'ı istila planlarını yeniden gözden geçirirken MÖ 486'da hayatını kaybetti. Ölümü, Perslerin Batı'daki genişleme politikalarını geçici olarak duraklatsa da, halefi I. Kserkses bu hedefi miras aldı⁸⁴.

I. Darius'un yönetim anlayışı, II. Kyros'un hoşgörü ve çok kültürlülük politikalarını büyük ölçüde miras almıştı. İmparatorluğun tüm halklarına karşı dini inançlarına saygılı ve kültürel pratiklerine müsamahakâr bir tutum sergiledi. Persis'te Zerdüşt inancının merkezi figürü Ahura Mazda'nın temsilcisi, Babil'de yerel tanrı Marduk'un kutsal vekili,

⁸⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 201-209 bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bkz. Bölüm [3.4.4.](#).

⁸¹ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, 93.

⁸² Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 259.

Ayrıntılı bilgi için Bkz. Herodotos, *Tarih*, VI. 18-24.

⁸³ Herodotos, *Tarih*, VI. 44, 102-120.

⁸⁴ Garthwaite, *İran Tarihi*, 33; Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 259.

Mısır'da Amon kültünün koruyucusu rolünü üstlendi. Benzer şekilde, Lidya'da Kybele kültüne, İyonya ve Aiolis'teki Yunan tanrılarına ve tapınaklarına saygı gösterdi. Ancak Darius'u II. Kyros'tan ayıran temel özellik, imparatorluğu merkezi bir idari sistemle yapılandırmasıydı. II. Kyros'un başlatıp tamamlayamadığı reformları hayata geçirerek satraplıkları standartlaştırılmış yönetim birimlerine dönüştürdü⁸⁵.

Vergi toplama, askeri lojistik ve iletişim ağlarını optimize eden bu sistem, Pers İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğünü sağlayan temel taşlardan biri oldu. Pers İmparatorluğu, ülkesini 23 satraplığa bölünmüştü. İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte bu sayı zaman içinde artış gösterdi. Darius, Behistun Yazıtı'nda bu idari yapılanmayı şu sözlerle tanımlar:

*"Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'nın lütfuyla şu ülkelerin kralı oldum: Pers, Elam, Babilonya, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz Halkları (Fenike ve Kıbrıs), Lidya, Yunan kent devletleri, Medya, Ermenistan, Kapadokya, Part, Drangiana, Aria, Harezm, Baktriya, Sogdiana, Gandhara, İskitya, Sattagydia, Arakosya ve Maka (günümüzde Umman)"*⁸⁶.

Pers İmparatorluğu'nda hem ticari faaliyetleri canlandırmak ve satraplıklar arasındaki bağları güçlendirmek, hem de askeri lojistiği kolaylaştırmak amacıyla geniş çaplı yol inşaat projeleri hayata geçirildi. Bu projelerin en dikkat çeken, Dicle ve Fırat nehirlerini aşarak Efes'i Susa'ya bağlayan ve yaklaşık 2.400 kilometre uzunluğundaki "Kral Yolu" idi. Bu güzergâh, yalnızca ticaret kervanlarının değil, aynı zamanda imparatorluğun haberleşme ağının da omurgasını oluşturuyordu. Benzer şekilde, Babil'i Hint alt kıtasına uzanan başka bir yol daha inşa edilmişti. Bu yollar sürekli gözetim altında tutulur; belirli aralıklarla kervansaraylar ve konaklama birimleriyle desteklenirdi. Örneğin, her 20 kilometrede bir yolcuların dinlenebileceği hanlar ve su kaynakları bulunurdu⁸⁷.

Darius, Mısır'daki eski bir kanal projesini tamamlayarak Nil Nehri'ni Kızıldeniz'e bağlayan ve Süveyş Kanalı'nın öncüsü sayılan büyük bir su yolu açtırmıştır. Daha önce Necho'nun başlattığı ama tamamlayamadığı bu kanal, Darius'un emriyle temizlenip genişletilerek gemilerin geçebileceği hale getirilmiştir. Kanalin dört günde geçilebildiği ve her iki tarafına Darius'un zaferlerini ve tanrısal meşruiyetini yücelten yazıtlar içeren beş dev granit stele dikildiği belirtilmiştir. Bu yazıtlarda Darius'un Pers kralı olarak

⁸⁵ Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*, 2:32.

⁸⁶ Jules Oppert, *Le peuple et la langue des Medes* (Paris: Maisonneuve et cie, 1879), 198-99; Oppert, 204-5; Herodotos, *Tarih*, III. 89.

⁸⁷ Diakov ve Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, I:197-98.

Mısır'ı fethettiği, kanalın onun buyruğuyla kazıldığı ve gemilerin Mısır'dan Pers'e bu kanal aracılığıyla geçtiği vurgulanır⁸⁸.

Ekonomik alanda ise Darius, imparatorluğun ticaret hacmini artırmak ve mali sistemi standartlaştırmak için köklü bir para reformu gerçekleştirdi. Bu kapsamda, "darik" adı verilen ve yalnızca kraliyet darphanesinde basılabilen altın para birimi tedavüle sokuldu. Gümüş ve bakır paraların basım yetkisi ise eyalet valilerine (satrap) veya yerel yönetimlere devredilmişti. Bu reform hem merkezi otoriteyi güçlendirdi hem de bölgeler arası ticaretin önündeki engelleri kaldırdı⁸⁹.

I. Darius ile birlikte Pers İmparatorluğunun sınırları iyice genişlemiştir. Onun zamanında devlet düzeninde ayarlamalara gidilmiştir. Med, Elam gibi milletlere Pers milliyetçili fikri aşılanmıştır. Darius krallığı döneminde satrap ve askerleri kontrol edebilmek için kral gözü ya da kulağı görevlendirmiştir. Ayrıca satraplıklardan alınacak vergiyi kendisi tanımlamış, bütün bu vergiler devletin hazinesinde toplanmıştır⁹⁰.

I. Darius, Yunan ve Mısır seferlerine hazırlık sürecindeyken, 64 yaşında hayatını kaybetmiştir. Otuz altı yıl süren hükümdarlığı boyunca imparatorluk genelinde kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Darius'un ölümünden önce, oğulları arasında taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele, ilk eşinden olan büyük oğlu ile ikinci eşinden olan oğlu Kserkses arasında yaşanmıştır. Darius, tahta kendisinden sonra geçmesini istediği Kserkses'i bizzat belirleyerek bu krizi çözüme kavuşturmuştur⁹¹.

2.3. Pers Devletinin Zayıflama ve Çöküş Dönemi

Darius'un güçlü yönetimi ve genişleyen seferleriyle zirveye ulaşan Pers İmparatorluğu, onun ölümünün ardından istikrarsız bir döneme girmiştir. Ardılları, Darius'un kurduğu merkezi otoriteyi sürdürmekte zorlanmış; taht mücadeleleri, yerel isyanlar ve dış baskılar giderek artmıştır. Bu süreçte, imparatorluk yavaş yavaş çözülmeye başlamış, iç karışıklıklar ve zayıflayan yönetim, Perslerin eski ihtişamını sarsan bir çöküş döneminin habercisi olmuştur.

⁸⁸ A. T. Olmstead, *History Persian Empire* (Chicago & London: the University of Chicago Press, 1948), 145-46.

⁸⁹ Diakov ve Kovalev, *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, I:198.

⁹⁰ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 221.

⁹¹ Ceylan, 221.

2.3.1. Kserkses Dönemi

Darius'un ölümünden sonra yerine oğlu Kserkses (M.Ö. 486–465) geçti⁹². Yeni kral, M.Ö. 485 yılının Ekim ayında tahtın kontrolünü ele aldı ve babasının politikalarını sürdürmeye başladı.⁹³ Saltanatının ilk yıllarında Mısır ve Babil'de baş gösteren isyanları bastırarak otoritesini yeniden tesis etti. Bu isyanları kontrol altına aldıktan sonra, dikkatini Yunanistan'a çevirdi. Ahameniş otoritesi Mısır ve Babil'de yeniden kurulmuş olsa da, Kserkses'in saltanatı büyük ölçüde imparatorluğun batı çevresiyle sınırlı kaldı⁹⁴. Babası Darius gibi o da Yunanlılara karşı düşmanlık politikasını sürdürdü⁹⁵.

Kserkses, tıpkı babası Darius gibi, güçlü bir merkezi otorite kurmaya çalıştı ve onun gibi düşünsel ve yönetsel anlamda benzerlikler taşıyordu. Tahta çıktığında önceliği, İran'da düzeni sağlamak ve Babil ile Mısır'daki ayaklanmaları bastırmaktı. Bu bölgelerde denetimi sağladıktan sonra, Yunan tehdidine karşı hazırlıklarına başladı. Ancak bu süreçte, Yunanlılara karşı Darius kadar başarılı olamadı. Babil'i iki büyük eyalete bölerek yönetsel yeniden düzenlemeye gitti: Bu eyaletlerden biri Fırat'ın doğusunda kalan ve günümüz Suriye ile Irak topraklarını kapsayan bölgeydi; diğeri ise büyük ölçüde Suriye ve Filistin topraklarından oluşan ve "Nehrin Ötesi" olarak adlandırılan bölgeydi⁹⁶.

M.Ö. 480 yılında, İmparatorluğun uzak bölgelerinden, Scythia ve Baktriya gelen takviye kuvvetlerle oluşturulan dev bir orduyla Hellespont'u⁹⁷ geçti. Çanakkale üzerinden Trakya'ya geçerek karadan Yunanistan üzerine yürüyen Kserkses, Termopil Geçidi'nde gerçekleşen savaşta destansı Sparta savunmasını aşarak zafer kazandı. Bu savaşın ardından Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başladı; Pers ordusu ise Orta Yunanistan'a doğru ilerleyerek Boiotya, Tebai, Delphoi ve Attika'yı ele geçirdi. Atina'nın savunulamayacağını anlayan Yunanlılar şehirlerini terk ederek Salamis ve Aigina gibi bölgelere sığınmaya başladılar⁹⁸.

Kserkses'in ordusu Atina'yı işgal etti, şehri yağmaladı ve Yunanlıların gurur kaynağı olan Akropolis tapınağını ateşe verdi. Bu olay Atinalılar için unutulmaz bir travmaya dönüştü. Ancak Pers ordusu karada başarılı olsa da, denizde Yunanlılar daha çevikti. Sayıca az

⁹² Ceylan, 221.

⁹³ Lloyd Llewellyn-Jones, *Persians The Age of the Great Kings* (New York: Basic Books, 2022), 74.

⁹⁴ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 221.

⁹⁵ Llewellyn-Jones, *Persians The Age of the Great Kings*, 74.

⁹⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, 33.

⁹⁷ Çanakkale Boğazı

⁹⁸ Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 260.

olsalar da manevra kabiliyeti yüksek gemilere sahip olan Yunanlılar, Pers donanmasını Akdeniz'e gömmeyi başardı. Bu ağır deniz yenilgisinin ardından Kserkses komutayı generallerinden birine devrederek Persepolis'e döndü. Geride kalan Pers ordusu, ikinci bir saldırıyla Atina'yı tekrar ele geçirse de, Yunan şehir devletçiklerinin birleşik kuvvetleri M.Ö. 479 yılında Plataea ve Mykale savaşlarında Persleri hem karada hem denizde mağlup etti⁹⁹.

Bu galibiyetlerin ardından Atinalılar, Ege Denizi'nde ve Trakya ile Küçük Asya kıyılarında Perslere karşı daha etkili bir mücadele yürütebilmek amacıyla Delos Birliği'ni kurdular. Atina'nın öncülüğünde kurulan ve katılımı zorunlu kılınan bu konfederasyon, M.Ö. 470'ler ve 460'lar boyunca önemli askeri başarılar elde etti. Persli yerel komutanların kahramanca direnişine rağmen, birçok stratejik Ahameniş mevzisi kaybedildi. Özellikle 466 yılında Atinalı Amiral Kimon, Pamphylia bölgesinde Eurymedon¹⁰⁰ Irmağı'nın ağzında hem karada hem de denizde yapılan muharebeyi kazanarak Delos Birliği'nin zaferlerini taçlandırdı¹⁰¹.

Salamis ve Mykale yenilgilerinden sonra Persler, Anadolu'nun güney kıyılarından çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşların ardından Kserkses, bölgedeki liman üslerini kaybetti. Pers deniz gücünün kırılması, imparatorluğun Batı'daki etkinliğini zayıflattı¹⁰². Alınan bu mağlubiyetler Kserkses'e olan güveni de iyice zedelemişti. Kserkses'in karşısında muhalif gruplar oluşmuştur. Bu muhaliflerin başını Ardavan çekmiştir. Ardavan, saray hadım ağası olan Aspamithers ile anlaşarak, Kserkses'i yatağında öldürmüştür. Kserkses'in ölümü ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak Kserkses'in bir saray entrikasına kurban gittiği kesindir. Bu gelişmelerin ardından M.Ö. 465 yılında Kserkses'in yerine oğlu I. Artakserkses tahta geçti¹⁰³.

Kserkses'in ölümü, yalnızca bir hükümdarın kaybı değil, aynı zamanda hanedanda başlayacak uzun ve kanlı bir taht mücadelesinin de başlangıcıydı. Sarayına döndükten bir süre sonra, Kserkses'in muhtemelen oğlu Artakserkses tarafından öldürtüldüğü düşünülmektedir¹⁰⁴. Ağustos 465'te Kserkses ile veliaht prens Dareios, bir saray entrikası sonucunda katledildi. Olayların ayrıntıları tam olarak bilinmemekle birlikte, suikastın

⁹⁹ Çimen, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*, 28-29.

¹⁰⁰ Köprüçay Irmağı

¹⁰¹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:387.

¹⁰² Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 260.

¹⁰³ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 230.

¹⁰⁴ Çimen, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*, 29.

sorumluluğunu üstlenenlerin halk önünde idam edilmesi, hem kendi suç ortaklığını örtbas etmek hem de babası ile erkek kardeşinin intikamını aldığını göstermek isteyen I. Artakserkses'in (M.Ö. 465–424/423) çıkarlarına uygun düşmüştür¹⁰⁵.

2.3.2. I. Artakserkses ile II. Dareios Dönemlerinde Pers İmparatorluğu'nun İstikrarı ve Krizleri

Kserkses'in M.Ö. 465 yılında öldürülmesinin ardından yerine diğer oğlu I. Artakserkses (M.Ö. 465–424) geçti¹⁰⁶. Ancak bu geçiş dönemi, sıkça rastlanan saray cinayetlerinin yaşandığı, karmaşık ve karanlık bir dönem olarak kayıtlara geçti. Ağustos 465'te Kserkses ile veliaht prens Dareios'un bir saray entrikası sonucu katledildiği bilinmektedir. Bu olayların ardındaki gerçekler hâlâ belirsizdir. Babası ile erkek kardeşinin intikamını almak görüntüsü altında suikastçıları idam ettiren I. Artakserkses, böylece hem kamuoyunun tepkisini kontrol altına aldı hem de iktidarını meşrulaştırdı¹⁰⁷. Sarayına dönen Kserkses'in, büyük olasılıkla Artakserkses tarafından öldürtülmesiyle hanedan, yaklaşık 150 yıl sürecek bir taht mücadeleleri dönemine girdi¹⁰⁸.

I. Artakserkses'in hükümdarlığı sırasında en önemli tehdit, Mısır'da Atina'nın desteklediği büyük bir isyandı. Pers kuvvetleri bu ayaklanmayı bastırarak bölgedeki kontrolü yeniden ele geçirdi¹⁰⁹. Ancak Atina'nın Mısır ve Levant kıyılarındaki faaliyetleri, Persler için Batı cephesindeki baskının artmasına neden oldu. Mısırlı yerel lider İnaros'un başlattığı ayaklanma, Atinalılar tarafından desteklendi. Bu gelişme, Perslerin müdahale alanını genişletti. Buna karşın Artakserkses hızlı bir karşı saldırı başlattı; General Megabazos Mısır'a gönderilerek hem isyancı Mısırlılar hem de Atinalı destek kuvvetleri acımasızca bastırıldı¹¹⁰.

Ancak savaşlar, imparatorluğun gücünü önemli ölçüde sarstı. Persler, Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki egemenliklerinden feragat etmek zorunda kaldılar. Bu durum, M.Ö. 449 yılında imzalandığı düşünülen Kallias Antlaşması ile resmiyet kazandı. Yarım yüz yıldır devam eden Pers- Yunan savaşları bir süreliğine de olsa sona erecekti¹¹¹. Antlaşma uyarınca Pers ordularının Kızılırmak'ın batısına geçmesi yasaklandı; Persler Akdeniz,

¹⁰⁵ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:387.

¹⁰⁶ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 230.

¹⁰⁷ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:387.

¹⁰⁸ Çimen, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*, 29.

¹⁰⁹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 231; Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 260.

¹¹⁰ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 232; Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:387–388.

¹¹¹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 234; Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 261.

Karadeniz ve Anadolu’da kuvvet bulundurmayacak, buna karşılık Atina da Mısır, Kıbrıs ve çevresindeki isyanlara destek vermeyecekti. Görüşmelere katılan Atinalı diplomatın adıyla anılan bu uzlaşma, “Kallias Barışı” olarak bilinmektedir. Böylece Pers ülkesinin kuzeybatı sınırındaki statüko kesinleşti; Atina ise doğuya müdahale etmeyi bıraktı¹¹².

Kallios barısından sonra Atina ve Sparta arasında “Otuz Yıl Barısı” imzalanmıştır (MÖ 445). Otuz Yıl Barısı, bir süreliğine de olsa Atina ve sparta’nın birlikte hareket etmesi sağlanmıştır¹¹³.

Ancak Kallios antlaşmanın tarihsel geçerliliği tartışmalıdır. Zira dönemin en önemli tarihçilerinden Thukydides, Peloponnesos Savaşı Tarihi adlı eserinde (M.Ö. 479–431) bu antlaşmadan hiç söz etmemektedir. Kallias Barışı’nın yalnızca birkaç yüzyıl sonra yazılmış kaynaklarda yer alması, tarihsel gerçekliğini şüpheli kılmaktadır. Ayrıca, eğer böyle bir antlaşma yapılmışsa bile Persler buna uzun süre bağlı kalmamışlardır. Nitekim Lydia’nın Persli satrabı Pissouthnes, yaklaşık M.Ö. 440’ta Samos Adası’nı yeniden ele geçirmek isteyen Sami sürgünlere askeri yardımda bulunmuştur¹¹⁴.

Artakserkses döneminde bir yandan barış ve istikrar sağlanmaya çalışılırken, öte yandan Persepolis’in inşası da devam etti. Uzun süren hükümdarlığının sonunda bu büyük şehir büyük ölçüde tamamlanmıştı. III. Artakserkses döneminde ise yalnızca birkaç küçük ekleme yapılmıştır. Ancak I. Artakserkses’ten sonra Ahemeniş İmparatorluğu canlılığını ve yönünü kaybetmiş, hanedan yozlaşması ve süregelen taht mücadeleleri nedeniyle bir asır sürecektir bir gerileme dönemine girmiştir. Bu durum, özellikle Yunanlı tarihçiler arasında Perslerin artık eski güçlerinden yoksun olduklarına dair bir kanaatin oluşmasına neden olmuştur. Ancak bu görüş, tüm gerçekliği yansıtmaz. Gerçekten de Ahemenişler o denli zayıf olsalardı, hanedan yüz yıl daha ayakta kalamazdı. Yunan kaynaklarında sıkça geçen saray entrikaları ve kral cinayetleri, yozlaşmış bir imparatorluk algısını pekiştirse de bu, dönemin politik ve askeri gerçekliklerini tümüyle açıklamaz¹¹⁵.

Peloponnesos Savaşları’nın (M.Ö. 431–404) patlak vermesiyle birlikte, Atina ve Sparta gibi iki büyük Yunan gücünün birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girmeleri, Persler için bir fırsat yaratmıştır. Persia bu iç savaşı kendi çıkarlarına göre ustaca kullanmıştır.

¹¹² Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, II:388.

¹¹³ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 234.

¹¹⁴ Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, II:388.

¹¹⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, 34-35.

I. Artakserkses, Batı Anadolu'daki eski nüfuzunu yitirmekteydi. Kral, MÖ 424 tarihinde Babil'de iken, karısı ile birlikte öldürüldü. Artakserkses'in ölümünden sonra 3 oğlu da taht için istekliydi. I. Artakserkses, tahta veliaht olarak II. Kserkses'i göstermiştir. II. Kserkses, tahta geçişinin 45. gününde, gece uykusunda iken kardeşi Sekundianos (Sagdianas) tarafından öldürülmüştür. Sekundianos, tahta geçtikten kısa süre sonra II Kserkses'in akıbetine uğramış, kardeşi Okhus tarafından ortadan kaldırılmıştır¹¹⁶.

Okhus, II. Darius ünvanını alarak Pers tahtına oturmuştur. II. Darius ünvanlı Okhus, tahta geçtikten sonra iç isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Darius, Arsites ve Artyphius adlı kardeşlerinin isyanlarını bastırmıştır¹¹⁷.

II. Dareios, yaklaşık on sekiz yıl boyunca hüküm sürdü. Bu dönemde imparatorluk yönetimi, Ahameniş kraliyet ailesinin çevresi dışına taşmamış, taht iddialarına hanedan dışından herhangi bir itiraz gelmemiştir. Bu durum, İran içinde ve genel olarak imparatorlukta meşruiyetin yalnızca Ahameniş Hanedanı'na bağlanmasıyla açıklanabilir. Bu yapı, siyasi istikrarı ve geleneksel yapıyı koruyan tutucu bir yönetim anlayışını güçlendirmiştir¹¹⁸.

II. Dareios'un hükümdarlığı, özellikle Yunan coğrafyasındaki gelişmeler bağlamında dikkat çekicidir. Atina, M.Ö. 414/413'te gerçekleştirdiği Sicilya Seferi sonucunda ağır bir yenilgiye uğramıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Dareios, Atina'ya karşı yeniden harekete geçti. Persler, Sparta ile ittifak kurarak İyonya'daki Yunan şehirlerini tekrar haraca bağladı. Satraplar Tissafernes ve Farnabazos, bu doğrultuda görevlendirildi¹¹⁹. Ancak iki satrap arasındaki çekişme, Pers stratejisinin başarısını tehlikeye attı. Bunun üzerine Dareios, komutayı doğrudan kraliyet ailesinden birine devretmeye karar verdi ve küçük oğlu II. Kyros'u özel yetkilerle Batı cephesine gönderdi¹²⁰.

Bu dönemde ayrıca, Yunan ve Roma kaynaklarında adı geçen, ancak hakkında çok az bilgi bulunan Kadusiler adlı bir kavmin isyanı da dikkat çeker. Bu isyan, bugünkü Kürdistan bölgesinde, Ahameniş yönetiminin kalbine daha yakın bir noktada meydana

¹¹⁶ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 235.

¹¹⁷ Ceylan, 235.

¹¹⁸ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:389.

¹¹⁹ Kuhrt, II:389.

¹²⁰ Ksenophon, *Hellenica*, çev. Carleton L. Brownson (New York: American Book Company, 1908), I.4.3.

gelmiştir. Plutarkhos gibi antik tarihçiler bu olaydan çok sonra yazdıkları eserlerde bu isyandan söz etmişlerdir; fakat Kadusiler hakkında isimleri dışında fazla bilgi günümüze ulaşmamıştır¹²¹.

II. Dareios'un saltanatı, yalnızca dış düşmanlarla değil, aynı zamanda kraliyet ailesine mensup olmayan ancak kuşaklar boyunca bulundukları bölgelerde güç kazanan satrapların öncülüğündeki ayaklanmalarla da şekillenmiştir. Bu iç karışıklıklar, Ahameniş İmparatorluğu'nun merkezî otoritesinin zayıflamaya başladığını göstermesi açısından önemlidir¹²².

2.3.3. II. Artakserkses'ten III. Dareios'a Kadar: İmparatorluğun Çöküş Sürecine Giden Yol.

II. Darius öldüğünde taht varisi olabilecek iki tane oğlu bulunuyordu. Büyük oğlu Artakserkses ve küçük oğlu Kyros'tu. Yakalandığı hastalık sonucu II. Darius, oğullarını yanına Babil'e çağırırdı. Artakserkses hemen babasının yanına ulaştı. Küçük oğlu Kyros bu sırada Batı Anadolu satrapı olarak görevli idi. Babasının çağırısı üzerine yola çıkmış ancak yolda iken II. Darius ölmüştür. Mezarı İran Naks-ı Rüstem'e gömülmüştür. II. Darius ölünce yerine büyük oğlu II. Artakserkses geçmiştir¹²³.

Ancak tahta geçiş süreci kolay olmadı. Hükümdarlığının dördüncü yılında, kardeşi Genç II. Kyros, II. Artakserkses'e karşı iktidar mücadelesine girişti. Bu çatışma, M.Ö. 401 yılında gerçekleşti ve II. Kyros'un ölümüyle sonuçlandı. Bu iç savaş, II. Kyros'un ordusunda bulunan Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.¹²⁴ II. Kyros, babası sağken bile önemli bir figür olarak kabul ediliyor, özellikle Batı cephesinde çıkan sorunları çözmesi için görevlendiriliyordu. Ancak darbe girişimi sırasında yeterli desteği bulamamış, dolayısıyla savaşta kolayca mağlup edilerek öldürülmüştü¹²⁵.

Genç II. Kyros'un ölümüyle birlikte II. Artakserkses kırk altı yıl sürecek uzun bir saltanat kurdu. Bu, Ahamenişler arasında en uzun tahtta kalma süresidir. Ne var ki bu kadar uzun süre hüküm sürmesine rağmen, dönemin kaynakları onun hakkında oldukça sınırlı bilgi

¹²¹ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35.

¹²² Llewellyn-Jones, *Persians The Age of the Great Kings*, 76.

¹²³ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 237-38.

¹²⁴ Ksenophon, *Anabasis On Binler'in Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl (İstanbul: Hürriyet Yayınlar, 2019), 10. vd.

¹²⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35.

sunar. Roma İmparatorluğu Dönemi'nin Yunanlı ahlakçısı Plutarkhos, Artakserkses'in Hayatı adlı eserinde onu cömert, sevecen ve askerleriyle kader birliği yapan bir hükümdar olarak tasvir eder. Bu portre, hükümdarın ahlaki yönünü ön plana çıkarır¹²⁶.

Kraliyet yazıtları ise II. Artakserkses döneminde krallık ideolojisinde bir dönüşüme işaret eder. Yazıtlarda, geleneksel olarak yalnızca tanrı Ahura Mazda'ya atfedilen ilahi destek anlayışı, bu dönemde Mithra (kozmik düzen tanrısı) ve Anahita (su ve yaşam kaynağı tanrıçası) gibi İran panteonunun diğer önemli figürlerini de içerecek biçimde genişletilmiştir¹²⁷. Hellenistik dönem Babil tarihçisi Berossos, II. Artakserkses'in Sardes, Babil, Şam, Susa ve Ekbatana gibi büyük imparatorluk şehirlerine Anahita kültü yerleştirdiğini ve bu suretle merkezi otoriteyle diasporadaki Pers toplulukları arasındaki bağı kuvvetlendirmeyi amaçladığını belirtir. Yazıtlardaki yeni teolojik vurgu da muhtemelen bu siyasi projeyle ilişkilidir¹²⁸.

II. Artakserkses'in karşılaştığı en önemli dış tehditlerden biri, M.Ö. 401–399 yıllarında Mısır'da başlayan ve başarılı olan bir isyandı. Ahamenişler bu isyanın ardından Mısır'dan tamamen çekilmek zorunda kaldılar. Egemenliği geri kazanmak için birçok girişimde bulunulduysa da sonuç alınamadı; ancak III. Artakserkses döneminde bölge yeniden kontrol altına alınabildi. II. Artakserkses, Mısır'ın kaybının ardından stratejik önemi artan Filistin bölgesinde kontrolü korumayı başardı ve Anadolu'daki Pers egemenliğini de sürdürdü¹²⁹.

Bu egemenlik, Büyük İskender'in istilasına kadar devam etti. Perslerin Anadolu'dan Yunanlıları uzaklaştırmak için yürüttüğü diplomatik mücadele sonucunda M.Ö. 387/386'da "Kral Barışı" (King's Peace) olarak bilinen bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmayla Yunanlılar, Küçük Asya şehirlerinin Pers egemenliğinde olduğunu kabul ettiler. Salamis ve Plataia zaferleriyle simgelenen Yunan zafer söylemi böylece tersine dönmüş oldu. Yine de II. Artakserkses'in saltanatının sonlarına doğru, Anadolu'daki bazı isyankâr satraplarla mücadele etmek zorunda kaldı. Ancak bu isyanlara rağmen,

¹²⁶ Plutarchus, *Plutarch's Lives- Artaxerxes*, çev. Bernadotte Perrin, c. XI (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1926), 30; Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, II:390.

¹²⁷ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35; Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, II:390.

¹²⁸ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, II:390; Jacoby F., *Die Fragmente Der Griechischen Historiker* (Berlin and Leiden: BRILL, 1923), 680 F11.

¹²⁹ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35.

Ahamenişlerin bölgedeki siyasi egemenliği Makedonyalı İskender'in seferlerine kadar sağlam bir şekilde sürdü¹³⁰.

II. Artakserkses'in M.Ö. 359 yılında ölümüyle birlikte Ahameniş hanedanı içindeki veraset krizi bir kez daha su yüzüne çıktı. Taht için verilen mücadele, üç oğlunun (bunlar arasında veliaht prens Dareios da vardı) şiddetli çatışmalarda hayatını kaybetmesine yol açtı. Sonunda, dördüncü oğlu Okhos, kardeşlerinin ölümlerinde dolaylı ya da doğrudan rol oynadığı iddialarına rağmen, III. Artakserkses adıyla tahta çıktı¹³¹. Bu durum, Ahameniş ailesinin tüm iç çatışmalara karşın krallık üzerindeki tekeli sürdürdüğünü ve verasetin babadan oğula geçmesi yönündeki yaygın desteği koruduğunu gösterir¹³².

III. Artakserkses (M.Ö. 359–338) hakkındaki bilgilerimiz büyük oranda Plutarkhos'un anlatılarına dayansada, onun 19 yıllık hükümdarlığı önemli gelişmelere sahne olmuştur¹³³. Bu dönemin en dikkat çekici başarılarından biri, uzun süren bir mücadelenin ardından Mısır'daki Ahameniş egemenliğinin yeniden kurulmasıdır (M.Ö. 343). Ancak bu zafer, kolay elde edilmemiştir. Öncesinde, Mısır tarafından desteklenen Fenike isyanı, özellikle Sidon kenti çevresinde büyük bir tehdit oluşturmuştu. Sidon hükümdarı Tennes, çok sayıda Yunan paralı askerinin yardımıyla Perslere karşı zafer kazansa da, Pers orduları Sidon'un kapılarına dayandığında ihanet ettiği ileri sürülür. Bu ihanet ne onu ne de kentini kurtarmış; Tennes idam edilmiş, kentin bazı kısımları ateşe verilmiş ve halkın bir bölümü sürülmüştür¹³⁴.

Bu olayların bir kısmı Babil tarih kayıtlarında da yer alır:

*“Artakserkses ismiyle bilinen Umasu'nun on dördüncü [yılı] (yani 345): Tişri (Eylül/Ekim) ayında kralın Sidon'dan aldığı esirler Babil ve Susa'ya getirildi. Aynı ayın on üçüncü gününde bu askerlerin bazıları Babil'e girdi. On altıncı gün... kralın Babil'e gönderdiği Sidon'dan gelen kadın esirler — o gün kralın sarayına girdiler”*¹³⁵.

Fenike'deki bu isyan, Mısır'ın kendi konumunu güçlendirme çabasının bir parçasıydı. Dolayısıyla III. Artakserkses'in Sidon'a karşı gaddarca ve kararlı bir tutum takınması, imparatorluk politikası açısından anlaşılabilir bir yaklaşım olarak yorumlanmaktadır.

¹³⁰ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:390.

¹³¹ Plutarchus, *Plutarch's Lives- Artaxerxes*, XI:30.

¹³² Garthwaite, *İran Tarihi*, 35.

¹³³ Plutarchus, *Plutarch's Lives- Artaxerxes*, XI:30.

¹³⁴ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 243-44.

¹³⁵ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:391-92.

Nitekim Sidon'un düşüşü, Mısır yolunun açılmasına neden oldu ve 343'te ülke yeniden Pers egemenliğine alındı¹³⁶. II. Artakserkses, Mısır'a girdiğinde, atası Büyük Kyros'un aksine kutsal sayılan Apis Öküzünü öldürtmüş, Ptah tapınağına eşek bağlatmış, halkın ileri gelenleri boğazlanmıştır. III. Artakserkses, Mısır'da satraplığa Pherendates'i atamıştır. Daha sonra ordusuyla beraber ülkesine geri dönmüştür. Fenike ve Mısır galibiyetleri ile Pers imparatorluğu, otoritesini satraplıkları üzerinde tekrardan sağlamış oluyordu. Bu zaferler, Pers imparatorluğunun halen güçlü olduğunu göstermektedir¹³⁷.

Öte yandan, Mısırlı seçkinler arasında iş birliğine açık bir eğilim olduğu da gözlemlenmektedir. Somtutefnakht adlı bir Mısırlı yetkilinin stelinde yer alan otobiyografik anlatılar¹³⁸, bu tür iş birliklerinin sadece Kambyses döneminde değil, bu dönemde de sürdüğünü akla getirmektedir¹³⁹.

III. Artakserkses'in ölümünden sonra, Yunan kaynaklarına göre bütün ailesi öldürülmüş ve yalnızca en küçük oğlu Arses sağ kalmıştır. O da IV. Artakserkses adıyla tahta çıkmış, ancak yalnızca iki yıl süren kısa hükümdarlığı öldürülmesiyle sona ermiştir. Bu olayın ardından, Ahameniş tarihinde ilk kez babadan oğula geçmeyen bir iktidar değişimi yaşanmış ve taht, ikinci dereceden kuzeni olan Artashata tarafından ele geçirilmiştir. Artashata, tahta çıktığında III. Darius adını almıştır (M.Ö. 336–330)¹⁴⁰.

III. Darius döneminde imparatorluğun sınırları, Ceyhun kıyıları, Türkistan etekleri, Afrika'da Nil boyu, İndus vadilerinden Asya'nın Marmara bölgesi ve kıyılarına kadar genişlemiştir¹⁴¹.

III. Darius, tahta çıkmadan önce Ermenistan satrabı olarak görev yapıyordu. II. Artakserkses'in soyundan gelen bu son Ahameniş kralı, kısa süreli hükümdarlığı boyunca imparatorluğu ayakta tutmak için büyük bir çaba gösterdi. Batı Anadolu'da bazı askeri başarılar kazandıysa da, Pers İmparatorluğu çok daha büyük bir tehditle karşı karşıyaydı: Makedonyalı Büyük İskender¹⁴².

¹³⁶ Kuhrt, II:391-92.

¹³⁷ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 244.

¹³⁸ Miriam Lichtheim, *Miriam Lichtheim Ancient Egyptian Literature*, c. III (Berkeley, California, 1973), 42,44.

¹³⁹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:392.

¹⁴⁰ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 245.

¹⁴¹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 245.

¹⁴² Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 261.

III. Darius, Ahameniş hanedanının son büyük hükümdarı olmuştur. Onun hükümdarlığı, Makedonyalı İskender'in seferleriyle sona ermiştir. Her ne kadar imparatorluğu İskender'e bırakmak Ahameniş hanedanı için küçültücü bir son olarak görülse de, III. Darius'un Pers egemenliğini savunma konusundaki çabaları küçümsenemez. Nitekim tarihçiler, Makedonyalıların zaferini "kaçınılmaz bir son" olarak görmek yerine, çok daha karmaşık ve değişken koşullarla şekillendiğini ifade etmektedirler¹⁴³.

Büyük İskender, ilk olarak Thrak toplulukları ve illirya kentleri üzerinde kontrol sağlamıştır. Makedonya hakimiyetini tanımayan Atina ve Thebai kentlerini ele geçirmiştir. III. Darius, Hellespontos'u elinde tutabilirse, Makedonya'ya karşı üstünlük elde edebileceğini tahmin etmiştir. Memnon'u bu sebeple Kyzikos kentine göndererek buranın elde edilmesini sağlamıştır. Ancak Büyük İskender, Parmenion komutasındaki ordusuyla burayı savunmuş ve erzak depolamıştır. Bu şekilde doğu seferi için ön hazırlıklar başlamış oluyordu¹⁴⁴.

Büyük İskender kısa süre sonra, M.Ö. 334'te Granikos Savaşı ile Asya seferine başlamıştır. Biga Çayı kenarında yapılan bu savaşta Pers kuvvetleri bozguna uğradı. İskender, bu zaferin ardından Toroslar'a kadar olan tüm Anadolu'yu topraklarına kattı ve Kilikya üzerinden ilerleyerek İssos'ta Pers ordusuyla yeniden karşı karşıya geldi. İssos Savaşı (M.Ö. 333) ağır bir Pers yenilgisiyle sonuçlandı ve III. Darius savaş alanından kaçmak zorunda kaldı¹⁴⁵. Granikos Savaşı, Anadolu'da yer alan Pers Ordusu'nun çoğunlukla yok edildiği bir savaştır¹⁴⁶.

Persler, Granikos Savaşı'ndan sonra toparlanmaya çalışmışlardır ancak İskender bu süreçte Perslere ait birçok kente saldırmış, kontrolü altına almıştır¹⁴⁷.

İskender, zaferin ardından Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçirdi. M.Ö. 331 yılında Erbil yakınlarındaki Gaugamela ovasında yapılan savaşta ise Pers ordusunu kesin olarak mağlup etti. Bu savaş, İskender'in "Asya Kralı" olarak ilan edilmesine neden oldu ve Pers İmparatorluğu'nun fiilen sonunu getirdi¹⁴⁸.

¹⁴³ Garthwaite, *İran Tarihi*, 35.

¹⁴⁴ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 246.

¹⁴⁵ Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 261–262.

¹⁴⁶ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 248.

¹⁴⁷ Ceylan, 248.

¹⁴⁸ Bülent İplikçioğlu, *Eski çağ Tarihinin Ana Hatları*, c. II (İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994), 90.

Ancak bu süreç sanıldığı kadar kolay gerçekleşmemiştir. İskender, Pers egemenliğini tamamen sona erdirmeden önce, Küçük Asya'daki bazı kentlerde ve özellikle Levant'taki Tyros ve Gazze gibi önemli yerlerde güçlü direnişle karşılaşmıştır. Ayrıca üç büyük muharebeyi kazanmak zorunda kalmış, Perslerin paralı Yunan askerleri ve bazı soylularının geç desteği gibi sorunlarla da mücadele etmiştir. Dolayısıyla İskender'in zaferi önceden kesin bir sonuç değildi¹⁴⁹.

Darius, İskender karşısında çoğu zaman pasif bir figür olarak tasvir edilmiştir. Ancak dikkatli analizler, onun çok makul ve tasarlanmış bir savunma stratejisi izlediğini, kaynaklarını dikkatli kullandığını ve İskender'in ilerleyişine karşı arkada isyanlar kışkırtmaya çalıştığını göstermektedir. Tüm bunlara rağmen, III. Darius'un üzücü bir biçimde zedelenmiş ve sonunda Bessos adlı bir generali tarafından öldürülerek trajik bir sonla tarih sahnesinden çekilmiştir¹⁵⁰.

III. Darius'un ölümünün ardından Pers İmparatorluğu resmen sona ermiş, toprakları Büyük İskender'in eline geçmiştir. Ancak bu fetih, Pers sisteminin tamamıyla yıkılması anlamına gelmemiştir. Aksine, İskender yönetiminde Pers sistemini büyük ölçüde benimsemiş; dış politikada sert ancak iç yönetimde toleranslı ve totaliter olmayan bir sistemi sürdürmüştür. Bireylere tanınan özgürlük, çok geniş bir ekonomik yapı ve kültürel entegrasyon gibi Ahameniş mirası, Hellenistik Dünya'nın oluşumuna zemin hazırlamıştır¹⁵¹.

İskender'in ölümünden sonra, onun imparatorluğu satraplar arasında bölünmüş ve bu süreçte çeşitli iktidar mücadeleleri yaşanmıştır. Bu mücadelelerin sonunda I. Selevkos'un önderliğinde Anadolu'ya kadar uzanan yeni bir hanedanlık kurulmuş, ancak bu yapı da Arsakes önderliğindeki ayaklanmalarla zayıflamıştır¹⁵².

¹⁴⁹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:393.

¹⁵⁰ Kuhrt, II:393.

¹⁵¹ İplikçioğlu, *Eski çağ Tarihinin Ana Hatları*, II:90.

¹⁵² Reyhan ve Cengiz, *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*, 262.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.PERS İMPARATORLUĞU'NUN ASYA'YA YÖNELİK STRATEJİK SEFERLERİ VE YAYILMA POLİTİKALARI

3.1. Pers Yayılmacılığının İlk Adımları

Tarih boyunca büyük imparatorluklar, genişleme eğilimi gösteren politikalar benimsemiştir. Bu yayılmacılığın temelinde ekonomik çıkarlar yatmaktadır. Yeni ticaret pazarlarına erişim sağlamak, doğal kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmak ve vergi gelirlerini maksimize etmek gibi faktörler hem devletlerin mali istikrarını güçlendirmiş hem de ekonomik sistemin devamlılığını sağlamada kilit rol oynamıştır.

Siyasi faktörler de imparatorlukların genişlemesinde belirleyici rol oynamıştır. Merkezi yönetimin otoritesini pekiştirmek, dış tehditleri bertaraf etmek ve uluslararası alanda nüfuz kazanma isteği, fetih politikalarının temelini oluşturmuştur. Bu stratejiler, imparatorlukların hem iç istikrarını korumalarına hem de rakip güçler karşısında üstünlük sağlamalarına olanak tanımıştır. İbn Haldun'a göre Devletler, istila politikalarıyla topraklarını genişleterek hem ekonomik kaynaklara erişim sağlar hem de siyasi güçlerini artırarak refaha ulaşır.¹⁵³ Buna göre, imparatorlukların genişleme stratejisinin, yalnızca askeri zaferlere değil, aynı zamanda devletin uzun vadeli ekonomik ve siyasi refahına yönelik planlı bir yaklaşımdır.

Bununla birlikte, bu yayılmacı politikaların temel motivasyonları, yalnızca Batı medeniyetlerinde değil, aynı zamanda Pers devlet geleneğinde de benzer biçimde kendini göstermiş; Pers imparatorluklarının da merkezi otoriteyi güçlendirme ve kaynaklara dayalı ekonomik ile siyasi avantajlar elde etme çabaları, yayılmacı stratejilerin farklı yüzlerini ortaya koymuştur. Pers İmparatorluğu, II. Kyros döneminden başlayarak Darius'a uzanan süreçte, tüm dünyaya hükmeden emperyalist bir politika benimsemiş ve sürekli olarak sınırlarını genişletmiştir¹⁵⁴.

Pers kralları, yayılmacı politikalarını meşru bir hak olarak görüyorlardı. Nitekim, II. Kyros Silindirinde II. Kyros kendisini “...dünyanın kralı, büyük kral, güçlü kral, Babil kralı, Sümer ve Akkad kralı”¹⁵⁵ olarak tanımlamış ve evrensel bir egemenlik iddiasında bulunmuştur. II. Kyros ‘un ardılları olan Darius, Kserkses ve I. Artakserkses gibi krallar

¹⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, ed. Arslan Tekin, c. 1-2 (İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 712.

¹⁵⁴ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 256.

¹⁵⁵ Pierre Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide* (Paris: Gallimard, 1997), 181.

da benzer iddialarda bulunmuş, kendilerini dünyanın hâkimi ve tanrılar tarafından seçilmiş meşru hükümdarlar olarak görmüşlerdir¹⁵⁶.

II. Kyros, Perslerin yayılcı politikasını hayata geçiren ilk lider olarak öne çıkar. Medler'den bağımsızlığını kazandıktan sonra geniş kapsamlı fetihlere girişen II. Kyros, uyguladığı bu strateji sırasında kendisini tanrı tarafından seçilmiş bir hükümdar olarak tanımlamış ve fetihlerini ilahi meşruiyete dayandırmıştır¹⁵⁷. Ancak Pers kralları, Mısır örneğinde olduğu gibi kendilerini ilahi varlıklar (Tanrı) olarak görmemiştir. Onlar, dünyanın sahibi ve tanrının yeryüzündeki vekilleri olarak hareket etmiş ve verdikleri buyrukları neredeyse mutlak yasa niteliğinde uygulamaya koymuşlardır¹⁵⁸.

Özellikle Büyük II. Kyros döneminde Persler, çağdaş yönetim anlayışlarından farklı bir strateji izleyerek, fethettikleri topraklarda oldukça müsamaha içeren bir idare politikası uygulamışlardır. Uyguladıkları bu yaklaşım çerçevesinde sistematik bir “İranlaştırma” stratejisi gütmemiş olmaları, egemenlikleri altındaki bölgelerde yerli unsurların ve yerel kültürlerin korunup gelişmesine olanak sağlamıştır¹⁵⁹. Perslerin izlediği bu tolerans siyaseti, hem güçlü hem de zayıf yönlerin mevcut olduğu bir yönetim modelini ortaya koymaktadır. Öte yandan, benlik bilincine sahip bazı uluslarda Pers egemenliğinden mümkün olan en kısa sürede kurtulma arzusu doğmuş; hatta bazı uluslar, Perslere karşı askeri eylemlere girişmekten çekinmemiştir. Persler ise, güçlü orduları sayesinde bu isyanları bastırmış; asi kavimlere karşı bazen sert müdahalelerde bulunarak, bu kavimleri yerlerinden kaldırıp uzak bölgelere sürgüne göndermeyi tercih etmişlerdir¹⁶⁰.

Pers İmparatorluğu, egemenlik altına aldığı topluluklara geniş bir özerklik alanı tanımıştı. Bu halkların çoğunluğu, kendi bölgesel yöneticileri veya yerel krallar tarafından idare edilmeye devam etmiş, merkezi otorite ise yalnızca vergi ve askerlik gibi temel yükümlülükleri denetlemişti. Yerel kültürel kurumlara ve dini inanışlara müdahale edilmemiş, aksine bu unsurlar korunmuş ve imparatorluğun sosyal dokusuna entegre edilmişti. Aynı dönemde, kalıcılığıyla dikkat çeken bir yönetim modeli ortaya çıkmıştı:

¹⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Herbert Cushing Tolman, *The Behistan Inscription of King Darius* (Nashville, Tennessee: Published by Vanderbilt University, 1908), 7-36; Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide*, 187-221; Roland Kent, *Old Persian (Grammar Texts Lexicon)* (New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1953), 135.

¹⁵⁷ Kyros Silindirinde, Babil'in fethini tanrı Marduk'un iradesiyle ilişkilendirir; metinde, Marduk'un Kyros'u seçmesiyle Babil'e barışçıl bir şekilde girilmesinin sağlandığı ifade edilir. Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, II:293-95; Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide*, 181-85.

¹⁵⁸ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 256.

¹⁵⁹ Mansel, 258-60; Günaltay, *İran Tarihi*, 147-49; Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, 74.

¹⁶⁰ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 260.

Eyalet sistemleri, ticaret yollarının modernizasyonu, vergi politikaları ve finansal düzenlemeler gibi uygulamalar, devletin çöküşünden sonra bile varlığını sürdüren kurumsal bir miras bırakmıştı. Pers hakimiyetine giren topluluklardan, belirli miktarda haraç ve askeri destek talep edilmiş ancak kültürel asimilasyon veya yaşam tarzı değişikliği dayatılmamıştı. Bu politika sayesinde yerel aristokrat sınıf, kendi topraklarının yönetiminde söz hakkını koruyarak hem ekonomik çıkarlarını güvence altına almış hem de merkezi otoriteye bağlılıklarını pekiştirmişti. Böylece Büyük Kral, fethedilen halklara istikrar vaat ederek yerel elitlerle iş birliği yapmış ve bu strateji, imparatorluğun sürekliliğini sağlayan temel bir unsur haline gelmişti¹⁶¹.

Persler, fethettikleri bölgelerdeki tapınakları onararak yerel halkın desteğini kazanmıştır. Örneğin, Kral II. Kyros M.Ö. 539'da Babil'i ele geçirip Yahudileri sürgünden kurtararak Kudüs Tapınağı'nın yeniden inşasına destek oldu. Bu hoşgörü politikası, Tevrat'ta II. Kyros'un övülmesine ve kendisini “Dünya'nın Dört Köşesinin Hükümdarı” ilan ederek meşruiyetini pekiştirmesine yol açtı. Böylece Pers hakimiyeti hem askeri güç hem de kültürel uzlaşma ile kalıcılaştı¹⁶².

Pers kültürünün çeşitliliği ve hoşgörüsü, anıtlarıyla somutlaşmıştır. Örneğin Pasargadae'deki II. Kyros'un mezarı, Yunan mimari izleri taşır; bu da Perslerin yabancı kültürlerle açık olduğunu gösterir. Fethedilen halkların dillerini ve fikirlerini benimseyen Persler, aynı zamanda onlara siyasi ve kültürel katkıda bulunmuştur. Hintlilerden Mısırlılara, Yahudilerden Yunanlara kadar birçok medeniyet, ilk kez tek bir çatı altında birleşerek Yakın Doğu'daki parçalı yapıyı sonlandırmıştı. Bu evrensel sentez, gelecekteki küresel uygarlığın temelini oluşturdu¹⁶³.

Perslerin fetih sonrası uyguladığı hoşgörü politikası, sadece kültürel çeşitliliği korumakla kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun siyasi istikrarını da güçlendirmişti. Bu yaklaşım, Lidya gibi stratejik öneme sahip bölgelerde bile yerel elitlerle iş birliğini mümkün kılmıştı. II. Kyros'un yönetim felsefesi, askeri başarının ötesinde, farklı

¹⁶¹ Deniz Serhad Sezer, “Antik Pers (akhaimenid) Dönemi’nde İktidarın Sembolü: ‘Büyük Kral’ İdeolojisi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26, sy 48 (31 Ocak 2025): 3, <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1512800>.

¹⁶² Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 254; Ekrem Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 7, sy 2 (01 Temmuz 2011): 9.

¹⁶³ J. M. Roberts, *The New History of the World* (New York: Oxford University Press, 2003), 163.

halkların sadakatinin kazanılmasını hedefliyordu. Nitekim bu strateji, Lidya'nın zenginliklerinin imparatorluğa entegre edilmesinde de kilit rol oynayacaktı.

İşbu tasavvur ile Pers Devletinin kurucusu olan Büyük II. Kyros, stratejik hedefleri doğrultusunda ilk adım olarak, Ön Asya ticaretinin batıya açılan kritik noktasında konumlanan Lidya Krallığı'nı hakimiyetine alarak bu bölgenin zenginliklerini kontrol altına almak olmuştur. Lidya, yalnızca ticaret yollarının kesişim noktasında bulunmasıyla değil, aynı zamanda sahip olduğu altın rezervleriyle de dikkat çeken bir merkezdi. Bu zenginliğin kaynağı, M.Ö. 7. yüzyılın başlarında keşfedilen ve Sardes kentinden geçerek Gediz Nehri'ne dökülen Küçük Paktolos (Sart) Çayı'nın taşıdığı altın içerikli birikintilerdi. Bu çayın alüvyonları, bölgeyi ekonomik açıdan öne çıkaran temel faktörlerden biri haline gelmişti. Sardes ise, gelişmiş ticaret ağları ve varlıklı tüccar sınıfı sayesinde dönemin önemli küresel merkezlerinden biri olarak kabul ediliyordu¹⁶⁴.

II. Kyros, M.Ö. 5. Yüzyılın ortalarında Med Krallığı'nı ortadan kaldırarak Pers İmparatorluğu'nu kurmuş ve bu hamlesiyle Yakın Doğu'nun siyasi dengelerini kökten değiştirmiştir. Medlerin bölgedeki hakimiyetinin sona ermesiyle, Lidya Kralı Kroisos'un daha önce Medlerle yaptığı anlaşmanın geçerliliğini yitirdiği anlaşılmaktadır. Lidya Kralı, bu siyasi boşluğu fırsat bilerek yayılma stratejilerini uygulamaya koydu. Kapadokya sınırlarını geçip antik dönemdeki adıyla Pteria (bugünkü Boğazköy) bölgesine ilerleyerek Pers askeri güçleriyle çatışmaya girmişti. Bu askeri çatışma, iki devlet arasındaki rekabeti daha da artırarak Anadolu'nun hakimiyeti açısından belirleyici bir kırılma anına işaret etmiştir¹⁶⁵. Bu iki devletin karşı karşıya geldiği savaşta, her iki tarafta kesin bir sonuç elde edemedi. Kış mevsiminin yaklaşması üzerine Kroisos, ordusunu geri çekmek zorunda kaldı. Lidya Kralı, Sparta, Babil ve Mısır gibi müttefiklerinden askeri destek almak amacıyla Sardes'e döndü. Fakat II. Kyros, bu planı boşa çıkarmak için beklenmedik bir hamle yaptı: Ordusunu geri çekmek yerine doğrudan Sardes'e yürüdü ve kenti kuşatma altına aldı. Bu stratejik manevra, Lidya'nın dış destek alma umudunu tamamen yok etti¹⁶⁶. Sardes şehri on dört günlük bir kuşatmanın ardından düşüşüyle Lidya krallığı pers egemenliği altına girmiş oldu ve Kroisos esir alındı¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi (Başlangıçtan Perslere Kadar)*, 3. bs (İstanbul: Der Yayınları, 2003), 270-73.

¹⁶⁵ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II:368.

¹⁶⁶ Maria Brosius, *A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire* (Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2020), 19; Oguz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 53; Recep Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu* (İzmir: Marem Yayınevi, 1996), 147.

¹⁶⁷ Herodotos, *Tarih*, I. 76-86.

Herodot'un aktardığına göre Kroisos, Pers sarayında saygın bir şekilde hayatına devam eder. Lidya Krallığı'nın çöküşünün ardından Batı Anadolu kentleri ve İonialılar ve Aioller, Pers hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. II. Kyros, esir aldığı Kroisos'u yanına alarak Ekbatana'ya dönüş hazırlıklarına başlarken, Sardes'teki yönetimi düzenlemek için önemli bir adım attı. Bölgenin yerel yöneticilerinden Paktyas'ı, Pers komutan Tabalos'un denetiminde hazine sorumlusu olarak atadı ve bir askeri birliğin desteğiyle görevlendirdi¹⁶⁸. Bu hamle, hem Lidya'nın ekonomik kaynaklarını kontrol altına almayı hem de yerel iş birliğini sağlamayı amaçlıyordu.

Lidya Krallığı'nın fethi, Pers yayılmacılığının ilk büyük başarısı olarak kabul edilebilir. Bu zafer, aynı zamanda imparatorluğun gelecekteki genişlemesinin de habercisi niteliğindeydi. II. Kyros, İyonya kent devletlerini de hakimiyeti altına alarak Anadolu'daki seferlerini tamamladı. Ancak II. Kyros'un Anadolu seferlerinden sonraki hedefleri konusunda antik kaynaklar tutarsız bilgiler içermektedir. Bazı metinler, Perslerin Orta Asya'daki yerli halklara yöneldiğini iddia ederken, diğerleri Yeni Babil Krallığı'nı hedef aldığını öne sürmektedir. Herodot'un anlatımına göre, Lidya'nın fethinin ardından II. Kyros, Ekbatana'ya dönmüş ve buradan sonra “Yukarı Asya” olarak adlandırdığı bölgedeki Orta Asya topluluklarını tamamen hakimiyet altına almıştır. Herodot, II. Kyros'un bu geniş coğrafyayı kontrol edip kaynaklarını güvenceye aldıktan sonra, nihai hedefini Babil'e yönelik bir sefer olarak belirlediğini aktarır¹⁶⁹. Antik Babil tarihçisi Berossus da II. Kyros'un Babil'i fethetmeden önceki sürecine dair önemli bilgiler aktarır. Ona göre, II. Kyros büyük bir orduyla İran'dan hareket ederek Asya'nın geri kalanını hızla hakimiyeti altına almış ve ardından Babil topraklarına yönelmiş ve Babil'i yenilgiye uğratmıştır¹⁷⁰.

Bu çerçevede, Henri Paul Francfort ve Pierre Briant gibi bazı bilim insanları Herodotos ve Berossos'un sunduğu bilgilere dayanarak, II. Kyros'un MÖ 547/546-539 yılları arasında yani Lydia Krallığı'nın ele geçirilmesi ile Yeni Babil Krallığı'nın fethi arasındaki süreçte İran'a dönüp Orta Asya'ya sefer düzenlediğini öne sürmektedir¹⁷¹. Kesin olan tek

¹⁶⁸ Herodotos, I. 146-153.

¹⁶⁹ Herodotos, I.153, 177,178.

¹⁷⁰ Isaac Preston Cory, *Ancient Fragments, Containing What Remains of the Writings of Sanchoniatho, Berossus, Abydenus, Megasthenes, and Manetho* (London : Pickering, 1828), 36.

¹⁷¹ Henri Paul Francfort, “Cambridge Ancient History 4. Persia, Greece, Western Mediterranean 525-479”, In *Cambridge Ancient History*, c. 4 (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 170; Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002), 34;

husus ise, II. Kyros'un hayatının geri kalanında Anadolu'ya yönelik yeni bir sefer düzenlemediğidir.

Herodot'un ve Berossus'un anlatımlarından yola çıkacak olursak II. Kyros, Babil'i ele geçirdikten sonra, Orta Asya'ya ikinci bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer Orta Asya'nın güçlü kabilelerinden Massagetleri hakimiyet altına almak amacıyla başlatılmıştır. Ancak Herodot, bu seferin II. Kyros'un sonunu hazırlayan son seferi olduğunu bizlere aktarmıştır¹⁷².

3.2. Orta Asya'nın Pers Öncesi Siyasi Mozaïği

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere II. Kyros'un Lidya seferinden sonraki seferlerinin kronolojisi tam olarak bilinmemektedir. Komutanlarına Küçük Asya'nın tamamen boyun eğdirilmesini emrederken, kendisi Ekbatana'ya giderek Babil, Mısır, Baktriya ve Sakaların fethine hazırlandı. Persler Mısır'ı ancak II. Kyros'un ölümünden sonra fethettiği bilinmektedir. II. Kyros, Babil'i MÖ 539'da ele geçirdi. Baktriya ve Sakalar ise kesinlikle onun yaşamı boyunca boyun eğdirilmişti. Darius tarafından MÖ 518 civarında dikilen Behistun Yazıtı, Pers egemenliğindeki topraklar arasında Margiana¹⁷³, Baktriya¹⁷⁴, diğer Orta Asya ülkeleri, Gandhara¹⁷⁵ (Eski Farsça Gandara, Eski Hintçe Gandhara) ve doğuda Sattagydia'yı¹⁷⁶ listeler. Bu belge, Pers egemenliğinin II. Kyros döneminde İndus ve Jaxartes (Seyhun) nehirlerine kadar genişletildiğini kanıtlamaktadır (Ek-A. 6)¹⁷⁷.

3.2.1. Pers Öncesi Orta Asya: Kaynak Sorunları ve Tartışmalar

Ne yazık ki, Pers İmparatorluğu öncesi Orta Asya tarihi hakkında güvenilir yazılı kaynaklar bulunmamaktadır. Med Kralı Astyages'in bile bir ölçüde Orta Asya kabileleriyle çatışmak zorunda kalmış olabileceği düşünülmektedir. Ctesias, Sakaların Med egemenliği altında olduğunu iddia eder, ancak bu bilgiyi doğrulayan veya çürüten başka kaynaklar mevcut değildir. Antik yazarlar Diodorus ve Justinus, efsanevi Asur

Eray Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)" (Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, 2015), 55.

¹⁷² Herodotos, *Tarih*, I.201, 214.

¹⁷³ Yaklaşık olarak Türkmenistan'ın orta kesimlerini kapsayan alan.

¹⁷⁴ Yaklaşık olarak Afganistan'ın kuzeyi, Özbekistan'ın güneyi, Tacikistan'ın bir kısmı ve Türkmenistan'ın doğusunu kapsayan alan.

¹⁷⁵ Yaklaşık olarak Afganistan ve Pakistan'ın kuzeydoğusunu kapsayan alan.

¹⁷⁶ Yaklaşık olarak Pakistan'ın Pencap eyaletinin kuzeyini kapsayan alan.

¹⁷⁷ M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", In *History of Civilizations of Central Asia : The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, ed. János Harmatta, c. 2 (Paris: UNESCO Publ, 1996), 40.

hükümdarı Ninus'un Baktriya'yı kuşattığını ve kraliçe Semiramis'in bu kenti ele geçirdiğini aktarır¹⁷⁸. Bu hikâyeden hareketle, Oxus (Amu Derya) kıyısındaki Baktriya'nın antik dönemde bir krallık olduğu ve Batı'nın kültürel etkisine maruz kaldığı varsayılmıştır. Bu varsayımsal “Altbaktrian krallığı”nın varlığı, dolaylı olarak Avesta metinleri tarafından da desteklenir. Avesta, Baktriya'yı Doğu'nun önemli bölgeleri arasında sayar ve Yasht'larda Baktriya kralı Viştasp'tan (Vištāspa) bahseder¹⁷⁹.

Baktriya'nın Ahamenişler öncesinde bir krallığa sahip olup olmadığına dair tartışmalar günümüze kadar devam etmektedir. Avesta'daki Viştasp referansları, bölgenin Zerdüş'tün koruyucusu olduğu düşünülen bir krallık tarafından yönetildiği izlenimini verir. Ancak Viştasp'ın krallığının tam olarak Baktriya'da olup olmadığı belirsizdir. Araştırmalar, Ahameniş fethi sırasında Baktriya'da gelişmiş kentleşme ve sulama sistemlerinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sulama kanallarının Ahameniş öncesi döneme ait olduğu ve bu yapıların merkezi bir yönetim gerektirdiği belirtilmektedir¹⁸⁰.

Baktriya ve Arakhosia (günümüz Afganistan'ı), Ahameniş İmparatorluğu'na katıldığında büyük bir stratejik ve ekonomik öneme sahipti. Baktriya, 30.000 kişilik süvari desteği ve yıllık 300 talent vergiyle imparatorluğun en değerli eyaletlerinden biri haline geldi¹⁸¹.

Bu örgütlü yapı, ileride Büyük İskender'in direnişle karşılaşmasında da etkili olacaktı. Ayrıca, Tillya Tepe ve Kandahar'daki kazılar, Ahameniş öncesi döneme ait kaleler ve şehir-devlet yapılarını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular, Bronz Çağı'ndaki “Oxus Uygarlığı” ile Demir Çağı'ndaki siyasi örgütlenmenin devamlılığını işaret eder¹⁸².

Baktriya, Ahameniş İmparatorluğu döneminde büyük bir idari eyalet haline geldiği için, Pers fethinden önce bağımsız bir devlet olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde, Margiana'nın da Ahameniş öncesi dönemde kendi krallarına sahip olduğu düşünülmektedir. Eski bir Baktriya krallığının varlığına dair ek kanıtlar, antik kaynaklarda bulunabilir. Örneğin, Ctesias, Baktriyalıların II. Kyros'a karşı direnişinden bahsederken bu krallığın gücüne işaret eder. Herodot ise Baktriya'yı, Babil, Mısır ve

¹⁷⁸ Dandamayev, 41; Diodorus, *Diodorus of Sicily*, çev. C. H. Oldfather, Reprinted (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1935), 349.

¹⁷⁹ Justin Prášek, *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberung* (Gotha: Perthes, 1906), 51.

¹⁸⁰ Warwick Ball ve Norman Hammond, *The Archaeology of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period*, New edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019), 260.

¹⁸¹ Ball ve Hammond, 260.

¹⁸² Ball ve Hammond, 261.

Sakalar gibi Pers dünya hakimiyetinin önündeki büyük engellerden biri olarak tanımlar. Bu aktarımlar, Baktriya'nın Pers fethi öncesinde bölgede önemli bir siyasi güç olduğunu göstermektedir¹⁸³.

Sovyet arkeologların yürüttüğü kazılar, Orta Asya'nın erken dönem kent uygarlığına dair önemli bulgular ortaya koymuştur. V. M. Masson, MÖ birinci binyılın ilk üçte birinde bile büyük sulama sistemleri sayesinde vahalarda gelişen bir kent kültürünün varlığını savunmaktadır. Masson'a göre, bu dönemde yapay platformlar üzerine inşa edilen kaleler ve şehirler, bölgenin ileri düzeyde bir mimari ve tarımsal organizasyon seviyesine ulaştığını göstermektedir. Bu duruma örnek olarak, günümüz Türkmenistan'ının güneybatısındaki antik Hyrcania¹⁸⁴ bölgesi ve Sogdiana gösterilebilir¹⁸⁵. Ancak Dandamayev, MÖ 7. yüzyılda gelişmiş bir tarım kültürüne rağmen büyük organize devletlerin henüz ortaya çıkmadığını vurgular¹⁸⁶.

Bu görünürdeki çelişkiyi anlamak için bölgenin siyasi dinamiklerine odaklanmak gerekir. II. Kyros'un doğu İran eyaletlerini kısa sürede fethedişi, bu bölgelerde önceden örgütlü bir yapının varlığını gerektirir; zira göçebe kabilelerin dağınık halde yaşadığı bir coğrafyayı kısa sürede kontrol altına almak mümkün değildir. Yunan kaynakları da bu görüşü destekler: Med İmparatorluğu ile eş zamanlı olarak Harezm halkının Marv ve Herat çevresinde merkezlenen, Partlar ve Hyrcania üzerinde egemenlik kuran bir devlet kurduğu belirtilir. Bu devlet, II. Kyros tarafından fethedilerek siyasi varlığını kaybetmiştir¹⁸⁷.

Avesta yazıtları, Airyanem Vaējah¹⁸⁸ olarak anılan federasyonun dilsel ve dini kimliğine ışık tutar. Bölge, Zerdüştlük geleneğin kökenlerini taşıyan ve Ahamenişler döneminde Pers kültüründen derinden etkilenen bir federasyon yapısına sahipti. Bu federasyon, tek bir hükümdar yerine temsilcilerden oluşan bir konsey tarafından yönetiliyordu. Büyük Harezm'nın Ahameniş İmparatorluğu'na dahil edilmesiyle hem siyasi yapı çözülmüş hem de dini pratikler Pers sarayının ideolojik etkisiyle evrilmiştir¹⁸⁹. Dolayısıyla Masson'un vurguladığı sulama sistemleri ve mimari organizasyon, yalnızca ekonomik bir temel

¹⁸³ Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", 42.

¹⁸⁴ Yaklaşık olarak İran'ın Mazenderan ve Gülistan eyaletlerini kapsayan alan.

¹⁸⁵ V. M. Masson, *Drevnyaya zemledel'skaya kul'tura Margiany*, c. 73 (Moscow-Leningrad: MIA, 1959), 122.

¹⁸⁶ Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", 43.

¹⁸⁷ W. B. Henning, *Zoroaster Politician or Witch-Doctor* (London: Oxford University Press, 1951), 42.

¹⁸⁸ Bu eski İranî terim "Aryanlar'ın geniş toprakları" anlamına gelmektedir.

¹⁸⁹ Ilya Gershevitch, *The Avestan Hymn to Mithra* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 14.

değil, aynı zamanda bu erken devletlerin siyasi ve kültürel karmaşıklığının da bir göstergesidir.

Orta Asya, Perslerin fetihlerinden önce merkezi bir imparatorluk yapısından ziyade, şehir devletleri, kabile federasyonları ve yerel krallıkların hâkim olduğu parçalı bir siyasi mozaığe sahipti. Zengin doğal kaynakları ve İpek Yolu'nun erken izlerini barındıran ticaret rotaları, sürekli bir rekabet ve iş birliği ortamını beslemiştir. Örneğin Sogdiana'nın kervan şehirleri ile Margiana'nın tarım havzaları, bölgenin ekonomik çekirdeğini oluştururken, güç dengelerindeki değişimler yerel istikrarı zaman zaman sarsıyordu. Bu dinamik yapı, yalnızca bölgenin stratejik önemini artırmakla kalmamış, Ahamenişler gibi dış güçlerin genişleme arzusunu da tetiklemiştir.

Masson'un vurguladığı sulama sistemleri ve mimari karmaşıklık, bu parçalı siyasi yapı içinde gelişen yerel örgütlenmelerin bir ürünüydü. Ancak Hyrcania veya Aryana Vaējah gibi federasyonlar, geniş coğrafyayı tek bir otorite altında birleştirecek siyasi kapasiteden yoksundu. Henning ve Gershevitch'in belirttiği gibi, siyasi istikrarsızlık ve dış müdahalelere açık yapı, Perslerin bölgeyi etkili şekilde entegre etmesine zemin hazırlamıştır¹⁹⁰. Dolayısıyla Pers öncesi Orta Asya, tarımsal verimlilik ve kültürel özerkliğin yanı sıra, jeopolitik kırılganlıklarıyla da dikkat çeken bir dönemi temsil eder.

3.3. Büyük II. Kyros'un Orta Asya Seferleri

3.3.1. Büyük II. Kyros'un Orta Asya'nın Fethine Giden İlk Adımı

İşte bu parçalı siyasi yapı, kaynaklar üzerindeki rekabet ve bölgenin stratejik cazibesi, M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarılarında II. Kyros'un Asya seferlerini kaçınılmaz kılmıştı. Pers orduları, önce Medler'in ardından Orta Asya'nın kadim kentlerini tek tek fethederek, karmaşık yerel dinamikleri imparatorluk disiplini altında eritecek yeni bir siyasi düzenin temellerini atacaktı.

Orta Asya halklarının (Hyrcanianlar, Partlar, Sakalar, Baktriyalılar), Ekbatana'nın düşmesinin ardından II. Kyros'a gösterdiği bağlılığın geçici ve sembolik kaldığı anlaşılmaktadır. Justinus bu durumu şu sözlerle destekler: “...İktidar değişimini fırsat bilen devletler, Medler'e ödedikleri vergiden kurtulacaklarını düşünerek II. Kyros'a karşı ayaklandı. Bu isyan, onun döneminde yaşanan pek çok savaşın temel nedeni oldu”. II. Kyros'un otoritesini kalıcı kılmak için yalnızca Astyages'in mirasını devralması yeterli

¹⁹⁰ Henning, *Zoroaster Politician or Witch-Doctor*, 42-43; Gershevitch, *The Avestan Hymn to Mithra*, 14.

değildi; askeri gücünü bizzat sahada göstermesi ve yerel direnişleri bastırması gerekiyordu¹⁹¹.

Bundan dolayı Pers kralı II. Kyros, Orta Asya haklarına yaptığı ilk seferler Cadusialılar¹⁹² ve Hyrcanialılar üzerine olmuştur. Hyrcania doğrudan fetih yoluyla ele geçirilmemiştir. Antikçağ yazarlarından olan Ksenophon'a göre Hyrcanialılar kendi isteğiyle II. Kyros'a bağlandırıldığını bizlere aktarmaktadır¹⁹³.

Antik tarihçiler Orta Asya'nın önemli bölgelerinden olan Aria'dan doğrudan bahsetmezler, ancak bu bölgenin kontrolü, Hindukuş'un kuzeyine ya da güneyine yapılacak herhangi bir fetih için gerekli bir ön adım oluşturmaktadır¹⁹⁴. Bu bölge fethedilmeden Hindukuş'un kuzeyine ya da güneyine herhangi bir sefer yapmak mümkün değildir.

II. Kyros, İran platosunun yükseklerindeki Aria'dan hareketle, Oxus Nehri'nin (Amu Derya) yukarı kısımlarını izlemiş olabilir. Bu nehir, Wakhsh Ab adıyla anıldığı bölgede derin ve geçit vermez boğazlardan hızla akarak Orta Asya'nın sarı renkli düzlüklerine ulaşır; burada geniş kavisler çizerek yayılırdı. Bu düzlüklerin büyük kısmı kurak olsada, nehir kıyılarındaki vahalarda ilkel sulama teknikleriyle tarım alanları oluşturulmuştu. Platoya yakın vahalarda yerleşik İranlı toplulukların varlığı, II. Kyros'un bu bölgeyi imparatorluğuna dahil etme kararını şekillendiren faktörlerden biriydi¹⁹⁵.

Jaxartes'in ötesinde, yarı göçebe Massagetler ve Hazar Denizi'nin doğusunda yerleşik Harezmliler yaşıyordu. Hiva Vahası'ndaki bu topluluklar Pers hakimiyetine alındı. II. Kyros veya halefleri, bölgeye Perslerin gelişmiş su yönetim sistemlerini taşıyarak tarımsal verimi artırdı. Tüm arazi krallık mülkü ilan edildi; Oxus'un aşağı kısmında, nehrin beş kola ayrılarak vadiyi terk ettiği noktaya barajlar inşa edildi. Ancak bu değerli suyun tarlalara dağıtımı, yalnızca kraldan özel izin alındığında ve ağır bir vergi ödendiğinde mümkün oluyordu¹⁹⁶.

¹⁹¹ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 39.

¹⁹² Yaklaşık olarak İran'ın Erdebil eyaletini ve bu eyaletin hemen doğusunda yer alan Azerbaycan topraklarını kapsayan alan.

¹⁹³ Ksenophon, *Cyropaedia*, çev. Walter Miller (London: William Heinemann Ltd, 1960), I.I.4.; Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)", 57.

¹⁹⁴ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 170.

¹⁹⁵ Olmstead, *History Persian Empire*, 46.

¹⁹⁶ Olmstead, 47.

II. Kyros, Oxus Nehri'nin rotasını takip ederek Sogdiana bölgesine ulaştı. Burası, Oxus ile Jaxartes nehirleri arasında kalan verimli toprakları kapsıyordu. Bölgenin başkenti Maracanda idi; bu şehir, ileride efsanevi “Altın Semerkant” olarak anılacaktı. İslam dönemine dek varlığını sürdüren antik kentin kalıntıları, bahçeler ve meyve ağaçlarıyla çevrili bir yerleşim alanının altında keşfedilmiştir. Şehrin yakınından geçen Sogdian Nehri görkemli bir akışa sahip olsa da kumlu arazide izi kayboluyordu. Oxus Nehri, bu bölgede aşılması zor bir şiddetli akıntıya sahipti. II. Kyros'un muhtemelen dönemin yaygın yöntemi olan şişirilmiş deri botlarla nehri geçtiği düşünülmektedir¹⁹⁷.

II. Kyros'un Orta Asya sefer faaliyetlerinin büyük çoğunluğu Hindukuş Dağları'nın Kuzeyindeki bölgelerde olmuştur. Birçok Klasik yazar tarafından Hazar ve Aral Denizi'nin arasında yaşadıklarından bahsedilen ve Massagetler'nin güçlü bir kabile konfederasyonunun parçası oldukları düşünülen Dropiki ya da Derbices kabilesi II. Kyros'un muhtemel hedefi olmuştur. Derbices, Massagetler arasında en ünlü olan kabiledir¹⁹⁸.

II. Kyros'un Derbikler ile mücadelesine dair en kapsamlı bilgiler, antik tarihçi Ctesias'ın aktarımlarında bulunur. Ctesias'a göre, Derbikler' in kralı Amoraesus'tu ve II. Kyros, bu halka karşı askeri bir sefer başlattı. Derbikler, fillerle donatılmış bir pusu kurarak Pers süvarilerini geri çekilmeye zorladı. Bu çatışma sırasında II. Kyros, atından düşerek savunmasız kaldı ve Derbikler'in safında savaşan bir Hintli asker tarafından uyluğuna aldığı mızrak darbesiyle ağır şekilde yaralandı. Ctesias, bu yaranın ölümcül olduğunu ve II. Kyros'un hayatını kaybetmek üzereyken askerleri tarafından ordugaha taşındığını belirtir¹⁹⁹.

Savaşın ilk aşamasında her iki taraf da ağır kayıplar verdi: Persler ve Derbikler'den 10.000'er askerin öldüğü aktarılır. Ancak II. Kyros'un yaralandığını öğrenen müttefiki Saka kralı Amorges, 20.000 Saka atlısıyla bölgeye hızla gelerek savaşın seyrini değiştirdi. Pers-Saka birleşik ordusu, Derbikler'i kesin bir yenilgiye uğrattı. Çatışmada Derbices Kralı Amoraesus ve iki oğlu öldürüldü; 30.000 Derbicli ve 9.000 Persli hayatını kaybetti. Sonuçta bölge, II. Kyros'un hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı²⁰⁰.

¹⁹⁷ Olmstead, 46-47.

¹⁹⁸ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, 44.

¹⁹⁹ Ctesias, *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*, ed. Lloyd Llewellyn-Jones (Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge, 2010), 171.

²⁰⁰ Ctesias, 171.

Antik tarihçi Ktesias, II. Kyros'un Derbikler ile yaptığı savaşta aldığı ağır yaralar nedeniyle iki gün sonra öldüğünü ve 30 yıllık bir hükümdarlığın ardından hayatını kaybettiğini aktarır²⁰¹. Ancak bu iddianın tarihsel gerçekliği konusunda ciddi şüpheler mevcuttur. Diğer antik kaynaklar, II. Kyros'un ölümüne dair farklı anlatımlar sunarak Ctesias'ın versiyonunu sorgular. II. Kyros'un Derbicler'i egemenliğine aldıktan sonra Margiana ve Chorasmia²⁰² gibi bölgeleri kontrol altına aldığına dair tarihsel kanıtlar mevcuttur.

II. Kyros'un Chorasmia'yı Babil seferinden önce kontrol altına aldığına dair kanıtlar, Uruk'ta bulunan iki çivi yazılı tabletle desteklenmektedir. M.Ö. 534 tarihli bu belgeler, Dadaparna adlı Chorasmialı bir elçinin Pers hizmetinde görev yaptığını kaydeder²⁰³. Bu bulgular, II. Kyros'un Orta Asya seferleri sırasında bölgeden asker ve kaynak temin ettiğini, hatta bu güçleri Babil'in fethinde kullandığını gösteren önemli ipuçları sunar²⁰⁴. Ayrıca Dadaparna gibi yerel figürlerin Pers yönetimine entegre edilmesi, II. Kyros'un fetih sonrası politikalarında yerel iş birliğini stratejik bir araç olarak kullandığının da göstergesidir.

II. Kyros, Chorasmia ve çevresindeki toprakları imparatorluk sınırlarına kattıktan sonra, gözünü Antik İpek Yolu'nun kavşak noktasında yer alan ve hem tarımsal zenginlikleri hem de askeri savunma avantajlarıyla öne çıkan Baktriya'ya çevirdi. Herodotos, Baktriyalıların Sakalar ve Mısırlılarla beraber Perslerin ve Büyük II. Kyros'un en önemli düşmanlarından birisi olduğundan bahseder²⁰⁵.

Baktriya, adını Oxus'un bir kolu olan Bactrus Nehri'nden alıyordu. Başkenti de aynı adı taşıyan Baktriya idi²⁰⁶. Baktriya, geniş coğrafi sınırları (Hindukuş'tan Seyhun Nehri'ne kadar) içinde bölgenin kilit bir kültürel ve siyasi merkeziydi. Bununla birlikte, Kuzey Afganistan'ın bu kesimi, M.Ö. üçüncü binyıldan itibaren maddi kültür mirası ve sanatsal başarılarıyla Mezopotamya'nın gelişmiş kentleriyle denk düzeyde bir medeniyet olarak öne çıkmıştır. Orta Asya ile Mezopotamya arasında, ileride Horasan Yolu olarak anılacak güzergâhlar boyunca, sürekli ve canlı bir kültürel alışverişe sahne olmuştur (Ek-A. 8). Bu

²⁰¹ Ctesias, 171.

²⁰² Yaklaşık olarak Özbekistan'ın batısı ile Türkmenistan'ın kuzeyini kapsayan Harezm bölgesi.

²⁰³ M. A. Dandamayev, *Iranians in Achaemenid Babylonia* (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1992), 164-65.

²⁰⁴ Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, c. 1 (River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021), 697.

²⁰⁵ Herodotos, *Tarih*, I. 153.

²⁰⁶ Olmstead, *History Persian Empire*, 48.

rotalarda, Mezopotamya’da büyük değer gören Badahşan²⁰⁷ lapis lazuri’si gibi lüks malların yanı sıra fikirler ve insanlar da hareket etmiştir²⁰⁸.

Ahameniş öncesi dönemde Baktriya’nın tarımsal refahı, karmaşık sulama sistemleriyle desteklenen geniş vahalara dayanıyordu. Bu sistemler, bölgenin kurak iklimine rağmen tarımsal üretimi sürdürülebilir kılarak ekonomik bir güç merkezi haline gelmesini sağlamıştı. Aynı zamanda Baktriya, antik dünyada ün salmış ağır zırhlı süvari birlikleriyle askeri bir güç merkeziydi. Bu süvariler, hem bölgesel savunmada hem de fetihlerde kritik bir rol oynamıştı²⁰⁹. Söz konusu merkezin sahip olduğu stratejik ve sembolik değer, kuşkusuz II. Kyros döneminde bu bölgenin imparatorluk siyasetinin birincil fetih hedefi haline gelmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Mevcut tarihsel kayıtlar, Pers İmparatorluğu’nun kurucusu II. Kyros’un fetihlerinden ve Baktriya’nın imparatorluk sınırlarına dahil edilmesinden önce bile bu bölgede örgütlü bir siyasi yapının varlığını ortaya koymaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu’nun siyasi sistemine dahil olduktan sonra Baktriya, İskender’in M.Ö. 4. yüzyıl sonlarındaki istilasına dek geçen sürede, yarı göçebe Saka topluluklarının yaşadığı alanları da kapsayacak şekilde komşu bölgeler üzerindeki hakimiyetini istikrarlı bir şekilde genişletti veya sağlamlaştırdı. Baktriya hakkında diğer kuzeydoğu Pers eyaletlerine kıyasla çok daha fazla veri bulunması, rastlantısal olmayıp, bölgenin hem askeri hem de kültürel açıdan oynadığı merkezi rolün ve siyasi ağırlığının bir yansımasıdır²¹⁰.

Bu veriler ışığında, Baktriya’nın Pers egemenliğinden önce bile yakın coğrafyası üzerinde hem siyasi hem de kültürel açıdan belirleyici bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. II. Kyros’un Baktriya halkıyla yaşadığı çatışmalara dair en kapsamlı bilgiler, Ctesias’ın kayıtlarından gelmektedir. Ctesias’a göre, Perslerin Baktriya’yı fethetmesi askeri bir mücadeleden ziyade diplomasi ve akrabalık ilişkileriyle sağlanmıştır. II. Kyros, Med Kralı Astyages’i yenilgiye uğratıp Ekbatana’ya kadar takip ettikten sonra, Astyages’in kızı Amytis ile evlenerek Med hanedanıyla bağ kurmuş ve bu

²⁰⁷ Badahşan, Afganistan’ın kuzeydoğusunda, Tacikistan’ın doğusunda ve Çin’in Sincan bölgesinde yer alan tarihi bir bölgedir.

²⁰⁸ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 39; Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 59.

²⁰⁹ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 40.

²¹⁰ Michele Minardi, “The Northeastern Regions of the Persian Empire: Bactriana, Sogdiana, Margiana, Chorasmia, Aria, Parthia, the Sakas, and the Dahae”, In *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V*, ed. Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs (Oxford University Press New York, 2023), 820, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.003.0062>.

evlilikle hem Med tahtı üzerinde meşruiyet hem de bölgesel ittifaklar elde etmiştir. Pers Kralı II. Kyros ile Baktriyalılar arasında yaşanan askeri çatışma sırasında, Baktriyalılar II. Kyros'un Astyages'in damadı olduğunu öğrenirler ve II. Kyros'un artan gücünü ve Med mirasıyla birleşen otoritesini tanıyarak direniş göstermeden gönüllü olarak savaşmadan boyun eğmişlerdir²¹¹. Ancak bu anlatının tarihsel gerçekliği sorgulanmaya açıktır. Baktriya gibi askeri ve ekonomik açıdan güçlü bir bölgenin II. Kyros'a direniş göstermeden teslim olması, o dönemin siyasi dinamikleri göz önüne alındığında pek inandırıcı görünmemektedir²¹².

Bu durum, Ctesias'ın anlatımının efsanevi unsurlarla gerçekliği harmanlama eğilimini yansıtıyor olabilir. Baktriya'nın Pers hakimiyetine girişi, muhtemelen yalnızca diplomatik manevralarla değil, askeri baskı ve bölgesel ittifakların kombinasyonuyla gerçekleşmiş olmalıdır. II. Kyros'un Med hanedanıyla kurduğu evlilik ittifakı, meşruiyet arayışının bir parçası olsa da, Baktriya'nın teslimiyetini açıklamak için tek başına yeterli değildir.

Aynı zamanda Ctesias bizlere, II. Kyros oğlu Tanyoxarces'i Baktriya Satraplığı'na atadığı belirtilir²¹³. Bu atama, Baktriya'nın Pers İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki stratejik ve ekonomik önemini açıkça ortaya koyar. Hanedan üyesinin bu kritik bölgeye yönetici olarak gönderilmesi, Perslerin Baktriya'yı yalnızca askeri bir üs değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir köprü olarak gördüğünü gösterir. Bu sırada Baktriya ile aynı coğrafyada bulunan Margiana da bu dönemde Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edildi ve tarih boyunca Baktriya'ya bağlı bir eyalet olarak anıldı²¹⁴.

Baktriya'nın önemli kentlerinden biri olan Drapsaka, İran coğrafyasının en doğu sınırını işaret ediyordu. Bu bölgeden, II. Kyros'un Cophen Nehri (Kabul Nehri) üzerinden Hint-Aryan kökenli toplulukların yaşadığı toprakları gözlemleyebildiği düşünülür. Persler, bu coğrafyayı kendi dillerinde "dağların ötesindeki toprak" anlamına gelen Paruparaesanna olarak adlandırırken, yerel halk burayı Gandara olarak tanımlıyordu²¹⁵. MÖ 520-518 arasında inşa edilen Behistun Yazıtında, Darius'un MÖ 522'de tahta çıktığında miras

²¹¹ Ctesias, *Ctesias' History of Persia*, 171.

²¹² Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)", 59.

²¹³ Ctesias, *Ctesias' History of Persia*, 173.

²¹⁴ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 171.

²¹⁵ Olmstead, *History Persian Empire*, 48-49.

aldığı eyaletler arasında Gandhara ve Thatagush'un adları geçmektedir²¹⁶. Bu yazıtlarda, doğu eyaletlerinin idari organizasyonu bağlamında Baktriya ile Gandhara ve Harauvatish (Arachosia) ile Thatagush arasındaki yakın siyasi ve idari bağlar dikkat çekmektedir.²¹⁷ Bu ilişkiler, Gandhara ve Thatagush'un, II. Kyros'un M.Ö. 539-530 yılları arasındaki seferleri sırasında Arachosia ve Baktriya'yı kontrol altına aldığı dönemde imparatorluğa dahil edilmiş olabileceği var sayımının güçlendirmektedir²¹⁸. Perslerin kontrolü altına giren bu bölge, Hint dünyasının en uç noktalarından biri halindeydi²¹⁹.

Hindukuş Dağları'nın güneyindeki bölgede II. Kyros'un faaliyetlerine dair tarihsel ipuçları, antik dönem yazarları Arrian ve Plinius tarafından aktarılır. Arrian, İskender'in Drangiana'da (Zaranglılar'ın bölgesi) Ariaspae adlı bir halkla karşılaştığını aktarırken, bu halkın II. Kyros'un İskitlere karşı seferinde gösterdiği destek nedeniyle “Euergetai” (Hayırseverler) unvanını aldığını belirtir²²⁰. Bunun karşılığında vergi yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır²²¹. Plinius ise II. Kyros'un Arachosia'daki Capisa kentini fethettiğini yazar. Efsaneye göre II. Kyros, burada Asur kraliçesi Semiramis'in izinde gitmiş ve onun gibi Arachosia'ya ulaşmayı başarmıştır²²². Kraliyet yazıtları, bu satraplığın adı olan Harauvatiş'in yanı sıra üç yerleşim yerinden (Kandara, Arşada ve Kapişakaniş) bahseder; bu üç isimden hangisinin bu şehre ait olduğu belirsizdir.

Arachosia, Zerdüşt inancının ve dilinin kökenlerini barındıran önemli merkezlerden biri olarak kabul edilir. Bu bölgenin kültürel dinamikleri, Aşoka'nın iki dilli yazıtlarında karşımıza çıkan *antik Yunanca* kullanımıyla da desteklenir. Makedon fetihlerinin ardından yaşanan derin Helenistik etkileşim, yalnızca bu yazıtlarla değil, aynı zamanda bölgede keşfedilen iki önemli Yunanca şiirsel metinle de kanıtlanmıştır. Helenistik Dönem'de, Yunan kültürünün edebi ve felsefi zirveleriyle Hint medeniyeti arasındaki

²¹⁶ Cameron A Petrie ve Peter Magee, “The Achaemenid Expansion to the Indus and Alexander’s Invasion of North-West South Asia”, 2012, 5-6.

²¹⁷ W.F. Vogelsang, “The Achaemenids and India”, In *Achaemenid History IV, Centre and Periphery*, ed. Heleen Sancisi-Weerdenburg (Proceedings of the Groningen 1986 Achaemenid History Workshop, Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1990), 99-100.

²¹⁸ Petrie ve Magee, “The Achaemenid Expansion to the Indus and Alexander’s Invasion of North-West South Asia”, 6.

²¹⁹ Olmstead, *History Persian Empire*, 49.

²²⁰ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, çev. Chinnock E. J., 1884, III. 27. 4-5.

²²¹ Olmstead, *History Persian Empire*, 46.

²²² Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, 170.

etkileşim en yoğun biçimde bu topraklarda gerçekleşmiş, bu durum Arakhosia'yı kültürel bir köprü haline getirmiştir²²³.

Pers İmparatorluğu'nun sözde “İran-Hint sınırı”nda yer alan Arakhosia, idari bir merkez olarak da kritik rol oynamıştır. Bölgenin kültürel etkisi, başkent Eski Kandahar'ı antik dünyanın önemli metropollerinden biri yapacak kadar güçlüydü. Helenistik imparatorluklar döneminde bile bu şehir, doğunun sınırlarını temsil eden Baktriya ile eşdeğer bir statüye sahipti. Arakhosia'yı Hindistan'a açılan kapı haline getiren ve Hinduş satraplığına bağlayan Pers hükümdarlarıydı²²⁴.

II. Kyros'un Orta Asya'daki ilk seferinin son hedefi, Gedrosia (günümüzde Belucistan) bölgesinde yaşayan Hint toplulukları olmuştur²²⁵. Bu askerî harekât hakkındaki temel bilgiler, antik tarihçi Arrian'un eserlerinden derlenmiştir. Arrian, Büyük İskender'in Asya seferinde donanma komutanlığı yapan Nearchus'un kayıtlarına dayanarak aktarır. Ona göre, II. Kyros, Gedrosia'ya doğru ilerlemiş ve bu çöl bölgesinin zorlu koşullarıyla karşılaşmıştır. Arrian, Nearchus'un aktarımlarını referans alarak şunu vurgular: Semiramis'in Hindistan'dan kaçışı dışında hiçbir ordu bu çöl koşullarından sağ çıkmadı. Asur Kraliçesi Semiramis bile ordusundan yalnızca 20 kişiyle kurtulabilmiş, II. Kyros ise ancak yedi adamıyla hayatta kalabilmiştir²²⁶. II. Kyros'un bu seferdeki asıl amacının Hindistan'ı işgal etmek olduğu, ancak çölün yıkıcı etkisi ve lojistik zorluklar nedeniyle ordusunun büyük kısmını kaybederek geri çekilmek zorunda kaldığı belirtilir.

M.Ö. 545 ile 539 yılları arasında, II. Kyros, Ahameniş İmparatorluğu'nun kuzey ve doğu sınırlarını belirleyen kritik bölgeleri Drangiana, Margiana, Harezmi (Chorasmia), Sogdiana, Baktriya, Aria, Gedrosia, İskit kabileleri, Sattagydia, Arachosia ve Gandhara tamamını hakimiyeti altına aldı²²⁷. Ancak, II. Kyros'un hiçbir dönemde İndus Vadisi'ne askeri veya siyasi bir müdahalede bulunmadığı, tarihsel kayıtlarla kesinlik kazanmıştır. ²²⁸Bu fetihlerle İran platosunun ötesindeki geniş coğrafyayı kontrol eden II. Kyros, stratejisini Batı'ya çevirerek Babil'i hedef aldı²²⁹.

²²³ Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, ed., *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of Persia*, 1. bs (Oxford University Press New York, 2023), 846, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

²²⁴ Radner, Moeller, ve Potts, 848.

²²⁵ Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 60.

²²⁶ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, VI. 24. 2-3.

²²⁷ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, 41.

²²⁸ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 40.

²²⁹ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, 41.

II. Kyros'un Orta Asya'daki seferlerinin tarihsel kronolojisini netleştirmek güç olsa da, bölgede inşa ettiği askeri üsler ve siyasi nüfuzu, Ahameniş İmparatorluğu'nun sınırların ötesine taşınmasında oynadığı kritik rolü yansıtmaktadır. İran coğrafyasının sınırlarını aşan bir imparatorluk idealini benimseyen II. Kyros, yalnızca fetihlerle değil, merkezi yönetim sistemleri ve kültürel uyum politikalarıyla da kalıcı bir miras bırakmıştır. Bu miras hem bölgenin siyasi bütünleşmesini sağlamış hem de sonraki dönemlerdeki devlet modellerine ilham kaynağı olmuştur.

3.3.2. Büyük II. Kyros'un Massaget Seferi ve Ölümü

II. Kyros başarılı bir Babil seferinden sonra kuşkusuz Mısır'ı ele geçirme hedefi bulunsa da, önceliği İmparatorluğun kuzeydoğu bölgelerini güvence altına almaktır. Zira Orta Asya steplerinden gelen Massaget göçebelerinin düzenlediği yağma hareketleri, özellikle İran coğrafyasında yaşayan yerleşik topluluklar için kalıcı bir tehdit oluşturmuyordu. Bu saldırılar, Ahameniş yönetiminin istikrarını sarsacak boyutta ekonomik ve sosyal tahribata yol açmıştı²³⁰. Bu nedenle II. Kyros, sınırların korunmasına öncelik vererek Hazar Denizi'nin doğu kıyıları ile Hyrcania'nın kuzeyindeki geniş düzlüklerde konar-göçer bir yaşam süren Massaget kabilelerine karşı askeri bir harekât düzenlemeyi tasarladı²³¹. Söz konusu göçebe grupların kontrolsüz akınları, imparatorluğun savunma hatlarını sürekli zorladığından, II. Kyros önce bu bölgedeki istikrarsızlığı kökünden çözmeyi hedeflemiştir.

Massaget tehdidini bertaraf etmek için II. Kyros, devletin en kuzeydoğu ucunda, Orta Asya'da bir dizi sınır tahkimatı inşa ettirdi. Antik tarihçilerin genellikle “şehir” olarak adlandırdığı bu yerleşimlerden biri, Cyropolis kentini (antik adıyla Cyreschata veya Kuruskatha) kurdurdu. Antik dönemin önemli coğrafyacı ve gök bilimcilerinden Claudius Ptolemaeus (Batlamyus), Cyreschata kentinin konumu hakkında değerli bilgiler aktarmıştır²³². Bu antik yerleşim, Orta Asya'nın önemli su yollarından biri olan Sogdiana'daki Jaxartes Nehri kıyısında inşa edilmiştir. Günümüz Hocent şehri yakınlarında olduğu tahmin edilen bu garnizon şehri yüksek ve korunaklı surlarla çevrilmiştir. Cyropolis şehrini Makedon ordusu ancak kuşatma makineleriyle surları

²³⁰ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 185; M. A. Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy* (Moskva: Nauka, 1985), 52; Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 73.

²³¹ Frye, *The History of Ancient Iran*, 95; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 53.

²³² Claudius Ptolemaeus, *Geographia*, ed. Karl Friedrich August Nobbe (Leipzig: Carolus Tauchnitius, 1843), 6.12.5.

yıkarak ele geçirebilmiştir. Ayrıca, kuzey sınırını göçebe Saka kabilelerine karşı korumak için bölgeye yedi savunma kalesi daha inşa ettirmiştir. Bu kaleler, Strabon ve Arrianus gibi kaynaklarda da belirtilen stratejik bir savunma hattı oluşturunuyordu²³³.

Massagetler hakkındaki ilk tarihsel verilere, antik dönem kayıtlarında rastlanmaktadır. Asur belgelerinde bu kavmin adı “Aşguzai”, Pers metinlerinde “Saka”, Eski Yunan kaynaklarında “İskit” ve Çin kroniklerinde ise “Dah-Yüe-çi” (Büyük Yüe-çi) olarak anılmaktadır²³⁴. Bu farklı isimlendirmeler, Massagetler’nin çok kültürlü temaslarının bir yansıması olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda Herodotos, Massagetler’nin kökeninin İskit soyundan geldiğini söyler. Arrian da bunu destekleyecek şekilde bilgiler aktarmaktadır²³⁵.

Eski Pers kaynaklarından olan Behistun yazıtı, Susa’daki ve Nakş-ı Rüstem’deki yazıtlarda genel olarak üç farklı İskit grubundan bahseder. Bunlar şu şekilde adlandırmaktadır: *Haumavarga Sakaları* (Haoma İçen Sakalar)²³⁶, *Paradrava Sakaları* (deniz veya nehrin ötesindeki sakalar) ve *Tigrakhauda Sakaları* (sivri başlıklı Sakalar). Ancak bu Saka topluluğunun dışında antik kaynaklarda, *Saka para Sugdam* (Sogdiana’nın ötesindeki Sakalar), bir Mısır yazıtında ise “Bataklık ve Ova Sakaları” ve Derbikes gibi Saka topluluklarından bahsedilmektedir²³⁷. Burada adı geçen Tigrakhauda Sakalarının, Massagetler aynı topluluklar olduğu düşünülmektedir²³⁸.

Bahsi geçen İskit topluluklarının yarı göçer yaşam tarzı, yerleşim alanlarının coğrafi sınırlarını net biçimde tanımlamayı akademik çevrelerde tartışmalı bir konu hâline getirmektedir. Hareketli yaşam tarzları, bu topluluğun izlerini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. MÖ 1. binyıl arkeolojik verileri, İskitlerin yerleşim alanının Tuna Nehri’nden başlayarak Çin’in batı sınırlarına dek uzanan devasa bir coğrafyayı

²³³ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 89; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 52-53; Strabon, *Geography*, ed. Horace Leonard Jones (London: William Heinemann Ltd, 1961), XI.11.4; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV. 3.1.

²³⁴ Abdülhalık Aytbayev, “Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar”, içinde *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, 632; İlhami Durmuş, *İskitler*, 1. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 37-40; Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 74.

²³⁵ Herodotos, *Tarih*, I. 201; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV. 17. 4-7.

²³⁶ Haoma bitkisinin veya törensel bir içeceğin hazırlandığı mantarın botanik tanımlaması belirsiz olup, bu konuda pek çok tartışma mevcuttur; hoama içeceği ve ona bağlı ritüeller hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mary Boyce ve Dieter Taillieu, “Haoma”, *Encyclopaedia Iranica*, 15 Aralık 2003, <https://iranicaonline.org/articles/haoma>.

²³⁷ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 187-88; Durmuş, *İskitler*, 38-39; Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 81; Radner, Moeller, ve Potts, *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V*, 799.

²³⁸ İlhami Durmuş, “Massagetler”, *Bilgi*, sy 3 (1996): 87.

kapsadığını göstermektedir.²³⁹ Bununla birlikte, Antik Pers İmparatorluğu dönemine ait arkeolojik bulgular ve yazılı kayıtlar, İskitlerin etki alanını kısmen aydınlatmaya yardımcı olur. Jaxartes Nehri (Seyhun) kuzeyi ve Pamir Dağları'nın doğusunda kalan Orta Asya toprakları, Saka ve Saka bağlantılı göçebe kabilelerin başlıca yerleşim alanıydı. Kuzeydeki yüksek platolar ile bozkır kuşağı, Sogdiana'nın doğusunda uzanan ve Saka Haumavarga ile Saka Tigrakhauda gibi toplulukların kontrolündeki arazileri kapsıyordu. Bu bölgeler, Ahameniş İmparatorluğu'nun idari yönetim sınırlarının dışında kalmaktaydı (Ek-A. 13)²⁴⁰.

Antik kaynakların aktarımlarına göre:

- Herodotos, Massagetlerin Arax Nehri civarında yaşadığını belirtir²⁴¹.
- Arrian ise Anabasis adlı eserinde bu topluluğun Sogdiana'nın doğu sınırlarına yerleştiğini aktarır²⁴².
- Coğrafyacı Strabon, Seyhun Nehri'nin Pers-İskit sınırını belirlediğini vurgulayarak bölgenin jeopolitik önemine işaret eder²⁴³.

Konargöçer bir hayat yaşayan bu topluluklarının kesin konumları belirsizdir ve sadece tahminler yapılabilir. Saka topluluklarının coğrafi dağılımı geniş bir alana yayılmıştır ve Orta Asya'daki çeşitli bölgelerde farklı grupların varlık gösterdiği anlaşılmaktadır²⁴⁴. İskit coğrafyasında büyük ölçüde altın ile bakır bulunduğu, demirin ise bu coğrafyada bulunmamaktadır. Massagetler balıkçı ve çoban bir topluluktur. Ziraatla çok uğraşmazlardı²⁴⁵.

Persler, Saka topluluklarının saldırılarını durdurmak için Büyük II. Kyros döneminde Massagetler üzerine sefer düzenleyerek Seyhun Nehri'nin ötesine geçmiştir²⁴⁶. Bu dönemde Massagetler efsanevi liderleri Kraliçe Tomris tarafından yönetilmekteydi. Tomris, kocasının vefatının ardından kabile yönetimini üstlenmiş ve tarih sahnesine özellikle II. Kyros ile giriştiği çatışma sayesinde çıkmıştır²⁴⁷. Bilim inşaları bu kraliçenin

²³⁹ Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987), 15.

²⁴⁰ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 168.

²⁴¹ Herodotos, *Tarih*, I. 201, 205.

²⁴² Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV. 16-17.

²⁴³ Strabon, *Geography*, XI. 11. 4.

²⁴⁴ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 81.

²⁴⁵ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 186.

²⁴⁶ Maria Brosius, *The Persians: An Introduction*, Peoples of the Ancient World (London ; New York: Routledge, 2006), 12.

²⁴⁷ Durmuş, "Massagetler", 88.

adının kökeni hakkında farklı görüşlere sahiplerdir. Genel kabul ise ismin “demir” veya “damar” anlamına gelebileceği yönündedir. İsmi sonundaki “-is” ekinin son takı, Yunanlı yazarlarca yapılan ektir²⁴⁸. Ancak bu ismin kökeni hakkında farklı yorumlar da bulunmaktadır. Buna göre yunanlıların kullandığı ismin sonundaki “is” eki çıkarılınca bu ismin kökeni Tomr, Tomir, Tomur olması muhtemeldir²⁴⁹. Divanü Lugat-i Türk'te, Tomur kelimesi “ Kesmek”, “Kırmak”, “Parçalamak” ve “ Kan Akıtmak” manasında kullanılmaktadır²⁵⁰.

Büyük II. Kyros ile Massagetler arasındaki tarihsel çatışmalar hakkında en detaylı bilgiler, Yunan tarihçisi Herodotos'tur. Herodotos'a göre, II. Kyros Babil'i ele geçirdikten sonra yayılmacı politikasını doğuya çevirerek Massagetleri kontrol altına alma hedefiyle hareket etmiştir. Massagetler, kraliçeleri Tomris'in liderliğinde örgütlenmiştir. Herodotos, Tomris'in kocasının ölümünün ardından tahta geçtiğini ve II. Kyros'un ona evlenme teklifi gönderdiğini aktarır. Herodotos, Tomris'in II. Kyros'un asıl amacının Massaget topraklarını ilhak etmek olduğunu sezdiğini aktarır. II. Kyros, diplomatik girişimlerin başarısız kalması üzerine Arax Nehri'ni askeri birlikleriyle geçmek için hızlı bir hazırlığa girişmiştir. Ordunun nehri aşabilmesi amacıyla yüzer köprüler inşa ettirmiş; kayıkların üzerine savaş kuleleri yerleştirerek hücum kapasitesini artırmaya çalışıyordu²⁵¹.

Tomris, II. Kyros'un nehir üzerinde köprü inşa etme hazırlıklarına devam ettiğini öğrenince bir elçi göndererek şu mesajı ilettili:

*“Medlerin kralı, bu girişimlerinden vazgeç. Yaptıklarının senin lehine mi yoksa aleyhine mi olacağını öngöremezsın. Kendi halkını yönet, bizim bağımsızlığımıza karışma. Ancak eğer Massagetlerle savaşmakta ısrarcıysan, nehri geçmek için bu kadar çaba harcama. Ordumuzu üç günlük mesafeye kadar geri çekeceğiz; sen rahatça karşıya geçip topraklarımıza girebilirsin. Ya da bizim sana gelmemizi istiyorsan, aynı şartları sen kabul et.”*²⁵²

²⁴⁸ Kazi T. Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, çev. Hatice Bağcı (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 113.

²⁴⁹ İlhami Durmuş, *Türk Tarihinin Öncüleri* (Ankara, 2013), 45.

²⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divan'u Lugati't Türk*, c. IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 637, 638, 740, 772; Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 75.

²⁵¹ Herodotos, *Tarih*, I. 201, 205.

²⁵² Herodotos, I. 206.

II. Kyros, bu teklifi değerlendirmek için Pers soylularını topladı. Çoğunluk, Massaget ordusunun Pers topraklarına girmesine izin verilmesi yönünde görüş bildirdi. Ancak II. Kyros daha önce esir aldığı ve kendine danışman yaptığı Lidya kralı Kroisos bu stratejiye karşı çıkararak şu uyarıyı yaptı:

“Ey kral, daha önce de belirttiğim gibi, senin çıkarlarını korumak benim görevim. Eğer yenilirsen hem savaşı hem de imparatorluğunu kaybedersin. Massagetler galip gelirse geri çekilmeyip tüm krallığını istila eder. Zafer kazanırsan bile bu, onların topraklarında elde edeceğin kadar şanlı olmaz. Üstelik bir kadın karşısında geri adım atmak, itibarını zedeler. Önerim şu: Nehri geçip ilerleyelim. Düşmanın geri çekildiği yere kadar takip edelim. Ardından, onları bir ziyafetle tuzağa düşürelim. Ordumuzun zayıf görünen bir kısmını savaş alanında bırakıp geri çekilelim. Massagetler, Pers inceliğini bilmez. Şaraplar, lezzetli yemekler ve görkemli bir şölen hazırlayalım. Bu zenginliği görünce kontrolsüzce saldıracaklar ve biz de pusuda bekleyen güçlerimizle onları kuşatacağız.”²⁵³.

İki strateji arasında kalan II. Kyros, Kroisos’un önerisini benimsedi ve Tomris’e resmi bir haber göndererek geri çekilmesini talep etti. Ayrıca, Arax Nehri’ni geçip doğrudan Massaget topraklarına yürüyeceğini bildirdi. Tomris, başlangıçtaki teklifine sadık kalarak ordusunu belirlenen mesafeye kadar geri çekti. Bu süreçte II. Kyros, imparatorluğun yönetimini oğlu Kambyzes’e devretti ve Lidyalı danışmanı Kroisos’u da ona emanet etti. Özellikle vurguladığı nokta, seferin başarısız olması durumunda Kroisos’a saygıyla davranılması emriydi. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kambyzes ve Kroisos’u başkente gönderen II. Kyros, ordusuyla birlikte nehri geçerek Massagetlerin üzerine yürüdü²⁵⁴.

Bu karar, II. Kyros’un askeri ihtirasının yanı sıra Kroisos’un deneyimine duyduğu güveni de yansıtıyordu. Ancak Tomris’in geri çekilme hamlesi, aslında stratejik bir tuzak olabilirdi; zira Massagetler, açık alan savaşlarındaki üstünlükleriyle tanınıyordu²⁵⁵.

II. Kyros, Arax Nehri’ni geçtikten sonra Kroisos’un planını uygulamaya koydu. Ordusunun en zayıf unsurlarını savaş alanında bırakarak, seçkin birliklerini nehir kenarına doğru geri çekti. Massaget ordusunun öncü kuvvetleri (yaklaşık üçte biri) bu görünürde savunmasız gruba saldırdı. Karşı koyan Pers askerlerini öldürdükten sonra, II.

²⁵³ Herodotos, I. 206-207.

²⁵⁴ Herodotos, I. 208.

²⁵⁵ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 187.

Kyros'un stratejik olarak bıraktığı şölen alanını keşfettiler. Yemek ve şarapla dolu sofralara oturup kontrolsüzce tüketmeye başladılar. Ziyafetin ardından sarhoşluk ve uyuşukluk içinde uykuya dalan Massagetler, Perslerin pusuya yatmış birlikleri tarafından ani bir baskına uğradı. Çoğu kılıçtan geçirildi; sağ kalanlar esir alındı. Bu esirler arasında, Massaget ordusunu yöneten Kraliçe Tomris'in oğlu Spargapises de bulunuyordu²⁵⁶.

Kraliçe Tomris, ordusunun yenilgisini ve oğlunun esir düştüğünü öğrenince II. Kyros'a bir ulak gönderdi. Mesajında şu sözlere yer verdi:

“Kan dökmekten usanmayan II. Kyros, bu zaferinle gururlanma! Bu başarıyı, damarlarınıza işleyip aklınızı bulandıran üzüm suyuna borçlusun. İçtiğin şarap, hilekârca planlarınla oğlumu ele geçirmeni sağlayan bir zehirden farksız. Gerçek bir savaşta değil, aldatmacayla kazandın bu zaferi. Şimdi son kez uyarıyorum: Oğlumu serbest bırak ve topraklarımızdan çekil. Yoksa Güneş'in adına ant içerim ki, kanla beslenen seni, kendi kanınla doyuracağım!”²⁵⁷.

II. Kyros, bu sert uyarıyı dikkate almadı. Öte yandan Tomris'in oğlu Spargapises, sarhoşluktan ayılıp esaretini fark ettiğinde II. Kyros'tan kendisini serbest bırakmasını talep etti. İsteği kabul edilip zincirleri çözüldüğü anda, utanç ve öfkeyle kendi hayatına son verdi. Bu trajik olay, Massagetler'nin intikam arzusunu daha da körükledi²⁵⁸.

Tomris, II. Kyros'un kendisine meydan okumaya devam ettiğini görünce tüm güçlerini seferber ederek Pers ordusu üzerine yürüdü. İki taraf arasında meydana gelen bu çatışma, antik kaynaklara göre göçebe halkların tarihindeki en şiddetli mücadelelerden biri olarak kayda geçti. Herodotos'un aktardığına göre, savaşın ilk aşamasında taraflar birbirlerine uzun menzilli oklarla saldırdı. Silah stokları tükenince kargı ve hançerle yakın dövüşe girdiler. İki taraf arasında uzun süre şiddetli bir mücadele yaşandı. Ne Pers ordusu ne de Massagetler savunma hatlarından en ufak bir geri adım atmaya razı oldu. Uzun süre kanlı bir boğuşmanın ardından Massagetler, Pers ordusunu dağıtmayı başardı. Bu çarpışmaların ardından Pers ordusunun büyük kısmı savaş alanında yok edildi. Büyük II. Kyros da dahil olmak üzere binlerce asker yaşamını yitirdi. II. Kyros'un yirmi dokuz

²⁵⁶ Herodotos, *Tarih*, I. 211; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 287-88.

²⁵⁷ Herodotos, *Tarih*, I. 212.

²⁵⁸ Herodotos, I. 213.

yıllık iktidarı, bu yenilgiyle son buldu.²⁵⁹ Cicero, II. Kyros'un öldüğünde 70 yaşında olduğunu aktarmaktadır²⁶⁰.

Savaş alanında zaferini kutlayan Tomris, II. Kyros'un cesedini bulmak için ölümler arasında dolaştı. Elinde kan dolu bir tulumu ile dolaşırken nihayet onu tespit etti. II. Kyros'un başını kana batırarak şu sözleri haykırdı: *"Sağ kaldım ve zafer benim oldu, ancak sen hileyle oğlumu benden çaldın. İşte şimdi sana önceden söylediğim gibi, benim elimle kana doyuyorsun!"* Herodotos, II. Kyros'un ölümüne dair farklı rivayetler olduğunu ancak bu anlatının en güvenilir versiyon olduğunu belirtir²⁶¹.

Büyük II. Kyros'un son savaşının gerçekleştiği coğrafi konum, akademik çevrelerde halen tartışmalı bir konudur. Uzmanların öne sürdüğü başlıca teoriler arasında Ceyhun Nehri (Oksus), Tanrı Dağları (Tien Şan) ve Talas (Daos) Vadisi gibi bölgeler öne çıkmaktadır²⁶². Savaşın muhtemelen ağustos başında gerçekleştiği ve II. Kyros'un ölüm haberinin 530 yılının ağustos sonunda Babil'e ulaştığı düşünülmektedir. Yunan yazarlar Massagetlere karşı savaşta II. Kyros'un 200.000 adam kaybetti gibi bir abartılı rakam kullanmışlardır²⁶³.

Antik tarihçi Arrian, Pers ordusunun Orta Asya'daki yenilgisinin nedenlerine ilişkin belirsizliği vurgular. Bu mağlubiyetin; coğrafyanın elverişsizliğinden, askeri kapasite eksikliğinden veya II. Kyros'un stratejik hatalarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını kesin olarak belirleyemeyeceğini ifade eder²⁶⁴.

Büyük II. Kyros'un son mücadelesi ve ölümüne ilişkin antik kaynaklar arasında belirgin çelişkiler bulunmaktadır. Diodorus Siculus, onun İskit kraliçesi tarafından esir alınıp işkence gördüğünü ve nihayetinde öldürüldüğünü aktarır.²⁶⁵ Ctesias ise, II. Kyros'un ölümünü, göçebe bir topluluk olan Derbikler ile yaptığı savaş sırasında aldığı ölümcül yaralara bağlar²⁶⁶. Öte yandan, Berossus, II. Kyros'un Orta Asya steplerinde yaşayan Dahae kabilesi ile çatışırken hayatını kaybettiğini ileri sürer.²⁶⁷ Antik kaynakların ortak

²⁵⁹ Herodotos, I. 214.

²⁶⁰ Cicero, *De Divinatione*, çev. E. W. Sutton (London: William Heinemann Ltd, 1942), I, 23, 46.

²⁶¹ Herodotos, *Tarih*, I. 214.

²⁶² Muhammet Beşir Aşan, "Yesi ve Çevresinde Sakalar", In *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 629.

²⁶³ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 53.

²⁶⁴ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, V. 4. 5.

²⁶⁵ Diodorus, *Diodorus of Sicily*, II. 44.

²⁶⁶ Ctesias, *Ctesias' History of Persia*, 173. Ayrıca bkz. s. 59

²⁶⁷ Jacoby F., *FGrH*, III C 1 364-97.

vurgusu, II. Kyros'un bir Saka topluluğuyla girdiği çatışma sırasında yaşamını yitirdiği yönündedir.²⁶⁸

Ksenophon ise daha farklı bir görüş öne sürer, II. Kyros'un başkentinde doğal nedenlerle öldüğünü ve bedeninin altın veya gümüş yerine toprağa verilmesini vasiyet ettiğini yazar²⁶⁹. Ancak Ksenophon'un II. Kyros'u ideal bir hükümdar olarak sunma çabasıyla gerçekleri çarpıttığı bilinmektedir²⁷⁰. Ctesias'ın aktardığına göre, II. Kambises, babası Büyük II. Kyros'un naaşını Persepolis'e nakletme görevini saray yetkilisi Bagapates'e emanet etmiştir. II. Kyros'un vasiyeti doğrultusunda bir cenaze töreni düzenlemiştir²⁷¹.

Babil rahiplerinin Marduk'un elçisi, Yahudilerin Mesih'i ve Yunanların büyük devlet adamı olarak gördüğü bu hükümdar, Pasargad'daki anıt mezara defnedildi. Günümüze ulaşan mezar, benzersiz mimarisiyle dikkat çeker. Erken İslam döneminde “Süleyman'ın Annesi'nin Mezarı” olarak anılan yapı, Büyük İskender'in sefer kayıtları sayesinde tanımlanabilmiştir²⁷².

Tablo 3.1 II. Kyros'un Asya Seferi Güzergâh Tablosu

Aşama	Bölge/Şehir	Açıklama
1	Pasargadae / Anşan	Seferin başlangıç noktası; Pers merkez bölgesi
2	Cadusia	Hazar Denizi'nin güneybatısında yerel halk (Cadusialılar) üzerine sefer
3	Hyrkania	Hazar Denizi'nin güneydoğusunda (Gorgan ve çevresi); Hyrcanialılar üzerine sefer
4	Aria	Hindukuş geçitlerine giden stratejik bölge (bugünkü Herat çevresi)
5	Oxus Nehri Yukarı Kısımları	Amu Derya'nın kaynağına yakın ilerleyiş (Wakhsh Ab bölgesi)
6	Sogdiana (Maracanda)	Oxus ve Jaxartes arasındaki bölge; başkent Maracanda (Semerkand)
7	Jaxartes Ötesi	Massagetler ve Harezmîlilerle temas; Siriderya'nın kuzeyi
8	Chorasmia (Harezm/Hiva Vahası)	Hiva çevresindeki yerleşimlerin Pers hâkimiyetine girişi

²⁶⁸ Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”, 77.

²⁶⁹ Ksenophon, *Cyropaedia*, VIII, 7.

²⁷⁰ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 54.

²⁷¹ Ctesias, *Ctesias' History of Persia*, 177.

²⁷² Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 54.

9	Dropiki / Derbices Kabileleri	Massaget konfederasyonuna bağlı kabilelerin egemenliğe alınması
10	Margiana (Merv)	Bereketli tarım bölgesi; stratejik öneme sahip Margiana'nın alınması
11	Baktriya	Tarımsal ve askerî merkez; Drapsaka önemli bir kent
12	Drapsaka	İran İmparatorluğu'nun doğu sınır noktası; Hindukuş'un doğusuna yakın
13	Cophen Nehri çevresi	Kabul Nehri üzerinden Gandhara ve Thatagush bölgelerine gözlem
14	Gandhara ve Thatagush	Hint-Aryan halkların yaşadığı bölgeler; dolaylı kontrol
15	Arachosia (Capisa)	Capisa şehri ve çevresinin kontrol altına alınması (bugünkü Kandahar)
16	Sattagydia	Arachosia ve Gedrosia arasında kalan küçük, stratejik bölge
17	Drangiana	Helmand Nehri çevresi; Ariaspae halkının yaşadığı bölge
18	Gedrosia (Belucistan)	Birinci Asya Seferi'nin son bölgesi; antik Belucistan'da askeri operasyonlar
19	İskit Kabileleri (Massagetler)	İkinci Asya seferi: Aral-Hazar Denizi arası yarı göçebe halklarla mücadele

Pers geleneğinde “Baba” olarak anılan Büyük II. Kyros²⁷³, hâkimiyetini Afganistan’ın büyük bölümüne ve Orta Asya’nın güney kesimlerine kadar genişletmiştir. Bu bölgeler, günümüzde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde kalan toprakları kapsamaktadır²⁷⁴.

II. Kyros’un ölümünden önce en büyük oğlu II. Kambises’i veliaht olarak bırakmıştır. Babil satrapı olarak atamıştır. Küçük oğlu Bardiya’yı ise doğu eyaletlerine satrap olarak atamıştır²⁷⁵. II. Kyros’un ölümünden sonra en büyük oğlu II. Kambises, MÖ 530’da Ahameniş tahtına çıktı²⁷⁶. Babasının hedefi olan Mısır’a kısa süre sonra saldırı hazırlıklarına başladı. Mısır ordusu hızla bozguna uğratıldı, donanması savaşmadan teslim oldu ve MÖ 525 Mayıs’ta Mısır bir Pers satraplığı haline getirildi. Ancak Kambises

²⁷³ Herodotos, *Tarih*, III. 89.

²⁷⁴ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 188; Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, II:372.

²⁷⁵ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 188.

²⁷⁶ Herodotos, *Tarih*, II. 1.

saltanatı babası kadar uzun süreli olmadı, MÖ 522 Mart'ında öldü ve Magus Gaumāta'nın yedi ay boyunca hüküm sürdüğü bir aradan sonra Pers tahtını I. Darius ele geçirdi²⁷⁷.

Kambises, saltanatının büyük bölümünü Mısır'ın fethine adan bir hükümdar olarak bilinir. Orta Asya ile ilgili tek önemli eylemi, Büyük II. Kyros'un ölümünden sonra Baktriya, Harezm, Part ve Karmania²⁷⁸ bölgelerinin yöneticisi olan kardeşi Bardiya'yı ortadan kaldırmasıydı. Kambises, aynı zamanda küçük kardeşi Tanyoxarces'i "Baktriyalıların, Harezm halkının ve Partların efendisi" olarak atayarak bölgedeki kontrolü güçlendirmeyi hedefledi²⁷⁹. II. Kambises, Mısır'ı fethetmesinin ardından, Pers İmparatorluğu'nda patlak veren bir iç isyanı bastırmak üzere harekete geçti. İsyanın liderliğini, Gaumata adlı bir rahip üstlenmişti. Ancak Kambises, Suriye sınırlarına yaklaştığı sırada beklenmedik ve tartışmalı bir biçimde hayatını kaybetti (MÖ 522)²⁸⁰.

3.4. Darius'un Asya Seferleri

3.4.1.Darius'un Tahta Geçişi ve İç İsyanlar

Gaumata, II. Kambises'in Mısır seferi sırasında, II. Kyros'un oğlu Bardiya adıyla Mart 522'de tahtı ele geçirerek, Medler ve Persler tarafından gerçek Bardiya sanılıp temmuz ayında 522'de kral ilan edildi. Vergi ve askerlikten muafiyetle halkın desteğini kazanan Gaumata, iktidarını güçlendirmek için Bardiya'nın öldüğünü bilenleri ortadan kaldırdı. Ancak gerçek Bardiya olmadığından şüphelenen Pers soyluları ve Darius'un dahil olduğu yedi şef plan yaparak 29 Eylül 522'de Gaumata'yı öldürdü²⁸¹.

Pers İmparatorluğu'nun yönetim krizi sonrasında, yedi soylu arasında gerçekleştirilen seçimle Darius tahta çıkarıldı²⁸². Ancak Darius'un iktidarının ilk döneminde, Ahemeniş hanedanına bağlı çeşitli halklar ve eyaletler geniş çaplı bir isyan hareketi başlattı. Bu ayaklanmalar, imparatorluğun farklı coğrafyalarında eş zamanlı olarak patlak vererek merkezi otoriteyi sarsmıştır. İsyan edenler arasında Babil, Pers, Medya, Elam, Margiana, Partia, Sattagydia, Orta Asya steplerindeki Saka göçebeleri ve Mısır toplulukları yer alıyordu. Darius, bu kargaşa döneminde imparatorluğun otoritesini yeniden tesis etmek

²⁷⁷ Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", 44.

²⁷⁸ Yaklaşık olarak İran'ın Kirman eyaletini kapsayan alan.

²⁷⁹ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 2008, 172; Michele Minardi, "The Northeastern Regions of the Persian Empire", In *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of Persia*, ed. Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs (New York: Oxford University Press, 2023), 790, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

²⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günaltay, *İran Tarihi*, 157-58; Brosius, *A History of Ancient Persia*, 44.

²⁸¹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 197-99; Günaltay, *İran Tarihi*, 159-62.

²⁸² Herodotos, *Tarih*, III. 80-84.

için acımasız ve sistematik bir bastırma politikası izledi. Bu İsyanları kısa bir süre içinde kontrol altına alındı²⁸³.

Tablo 3.2 Darius döneminde meydana gelen isyanlar

Bölgeler	İsyanın Lideri	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Bastıran Komutan
Elam	Atrina (Açina)	522	-	?
Babil	Nidintu-Bel	3 Ekim 522	-	Darius
Susiana	Martiya	Ekim 522	Haziran 521	Susiana Halkı
Media	Fravartis (Fraort)	522	8 Mayıs 521	Vidarna (Hydarnes)
Sagartia	Çitranrakhma	-	Temmuz 521	Takhma-Spada
Armenia	-	Mayıs 521	Haziran 521	Dadarshish, Vaumisa
Lydia	Oroetes	522	?	Bagaeus
Persia	Vahyazdata	522	Temmuz 521	Artavardiya
Parthia	-	Mart 521	Temmuz 521	Hystaspes
Babil	Arakha	Ağustos 521	27 Kasım 521	Vindafrana (İntaphernes)
Margiana	Frada	-	28 Aralık 521	Dadarshish

I. Darius'un iktidarı devralmasının hemen ardından, Elam, Babil ve Susa bölgelerinde imparatorluğa karşı ilk ayaklanmalar başladı. Elam'daki isyan, henüz toplumsal tabanını genişletemediği için Darius'un ordusu tarafından hızla kontrol altına alındı. Babil'deki direniş ise daha organize bir yapı sergiledi ve uzun süreli bir mücadele gerektirdi. Susa'daki isyanda, Elam'da olduğu gibi çok fazla büyümden kısa sürede bastırıldı. Bu süreçte Darius hem askeri operasyonlarla hem de siyasi manevralarla otoritesini pekiştirdi²⁸⁴.

²⁸³ Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", 44; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 199.

²⁸⁴ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 85.

3.4.1.1. Darius'un İran ve Orta Asya'daki İsyanlarla Mücadelesi

3.4.1.1.a.Persia- Vahyazdata İsyanı

Darius'un iktidar mücadelesi sırasında, II. Kyros Bardiya'nın oğlu olduğunu iddia eden Vahiyazdata adlı bir figür, Pers topraklarında geniş bir taraftar kitlesi kazandı. Destekçileriyle birlikte Doğu İran'da Arachosia'ya kadar uzanan bölgeleri kontrol altına almayı başaran Vahiyazdata, Pers merkezi yönetimi için ciddi bir tehdit oluşturdu. Behistun Yazıtına göre, bu ayaklanma Darius'un ana ordusunun Babil'de konuşlandığı Ekim-Aralık 522 döneminde başladı. Aralık 522'nin ikinci yarısına gelindiğinde, isyanın etki alanı Arachosia'ya kadar genişlemişti²⁸⁵.

Aralık 522'de Kapişakaniş kalesi yakınlarında Vahyazdata yanlıları ile Darius'un komutanı Vivana çatıştı. 303 isyancı öldü, fakat bu savaş kesin sonuç vermedi. Vivana, 21 Şubat 521'de Gandutava'da zafer kazanarak 4.579 isyancıyı öldürdü; kalanlar Arşada kalesinde yakalanarak idam edildi. Vahyazdata, Arachosia'daki yenilgiye rağmen isyanı Persia'nın merkezinde sürdürdü. 25 Mayıs 521'de Raha yakınlarında 4.404 kayıp veriyse de belirleyici sonuç alınamadı. Ancak 16 Temmuz 521'de Parga Dağı'ndaki muharebede Darius'un generali Artavardya 6.246 isyancıyı öldürüp 4.464 kişiyi esir aldı. Vahyazdata ve 52 destekçisi Uvadaşaya'da kazığa çakılarak infaz edildi (DB 69-77)²⁸⁶. Darius, bu isyana Gaumata kadar önem atfetmemiş, onu Behistun kabartmasında öne çıkarmamıştır²⁸⁷.

3.4.1.1.b.Media İsyanı

Darius, Medya'da Bardiya'yı ortadan kaldırmasına rağmen bölgede tam hâkimiyet kuramadı. Fravartish (Khshatriya), Uvakhshatra soyundan geldiğini iddia ederek isyan başlattı²⁸⁸. İsyan yalnızca Medya'yla sınırlı kalmayıp eski Asur, Ermenistan, Pars ve Hyrcania bölgelerine de yayıldı. Bu hareketin aristokratik mi yoksa halk temelli mi olduğu akademik çevrelerde tartışmalıdır²⁸⁹.

Behistun yazıtı, halkın Fravartish'i kralları olarak tanıdığını belirtir (DB §17). İlk müdahale, Darius'un komutanı Hystaspes'in ordusuyla gerçekleşti ancak isyanın

²⁸⁵ Dandamayev, 87.

²⁸⁶ Dandamayev, 88.

²⁸⁷ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 121.

²⁸⁸ I. M. Diakonov, *Istoriya Midii: ot drevneishikh vremen do kontsa IV veka do n. e* (Baku: Nagyl Evi, 2012), 304.

²⁸⁹ Diakonov, 436—440; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 90.

yayılması engellenemedi ²⁹⁰. Darius, ana orduyla Zagros'u aşarak komutanı Vidarna ile birleşti ve 8 Mayıs'ta Kundurush'ta Fravartish'i mağlup etti. Fravartish, Raga'da yakalandı ²⁹¹.

Darius, Fravartish'e ağır cezalar uyguladı: burnu, kulakları, dili ve bir gözü alındı, saray önünde zincirlenerek halka teşhir edildi ve ardından kazığa çakıldı (DB §32; DB Bab. §25). Yardımcıları da Ekbatana kalesinde asıldı. Bu tür şiddet cezaları Ahemeniş ve Asur geleneğine uygundu; Darius'un bu uygulamalara özel önem vermesi, isyanın oluşturduğu tehdidin büyüklüğünü yansıtır ²⁹². İsyen sonrası Medya, satraplık ayrıcalıklarını yitirmeye başladı ²⁹³.

3.4.1.1.c.Parthia- Hyrcania İsyanı

Darius'un iktidara yükselişi sırasında, dedesi Arsames ve babası Hystaspes (Vishtaspa) hayatta olmasına rağmen, aile içindeki rollerinde belirgin farklılıklar vardı. Arsames'in siyasi bir otoritesi bulunmazken, Hystaspes Parthia ve Hyrcania satrapı olarak görev yapıyordu. Ancak Hystaspes'in yönettiği bu bölgelerde bile Darius'un hükümdarlığını tanımayan gruplar mevcuttu. ²⁹⁴

Behistun Yazıtı'nda belirtildiği üzere; “*Parthia-Hyrcania bana isyan etti ve Fravartish'in tarafına geçti. Babam Vishtaspa (Hystaspes) Pars'taydı. Onun halkı terk ederek isyankara dönüştü.*” (DB II, §92-98)

Darius'un babası Hystaspes, Parthia-Hyrcania satraplığının valisi olarak, Fravartish'in tarafına geçen isyancılarla uzun süre doğrudan çatışmaktan kaçındı. Ancak MÖ 8 Mart 521'de Vishpauzatish mevkiinde gerçekleşen savaş, tarafların belirleyici bir üstünlük sağlayamadığı bir çarpışma olarak kayıtlara geçti. Darius, ordusunun kesin bir zafer kazandığını iddia etse de bu savaşta 6.346 isyancı öldürüldü ve 4.336'sı esir alındı. ²⁹⁵

Hystaspes, Darius'tan takviye kuvvet beklemeye başladı. Bu destek, üç ay sonra MÖ 521 yazında ulaştı. MÖ 12 Temmuz 521'de Patigrabana mevkiinde yapılan çatışmada isyancılar ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu muharebede 6.570 isyancı öldürüldü, 4.192'si

²⁹⁰ Günlaltay, *İran Tarihi*, 165.

²⁹¹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 199-200; Olmstead, *History Persian Empire*, 114.

²⁹² Briant, *From Cyrus to Alexander*, 123.

²⁹³ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 91.

²⁹⁴ Olmstead, *History Persian Empire*, 110.

²⁹⁵ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 91.

esir alındı. Esirler arasından 80 kişi, isyanın lideriyle birlikte (Behistun Yazıtı'nda adı belirtilmemiştir) idam edildi²⁹⁶.

3.4.1.1.d. Sagartia (Asagarta) İsyanı

Fravartish isyanının yayılmasıyla birlikte, Batı Medya ve eski Asur bölgelerinde, Sagartia halkı tarafından organize edilen bir başkaldırı ortaya çıktı. Bu hareketin merkezi, Arbel olarak belirlenmiştir. Ancak bu toplumluluğun kesin konumu bilinmemektedir. Herodot, Pers İmparatorluğu'nun On Dördüncü Satraplık Bölgesi'nde Sarangianların yer aldığını aktarır. Bu topluluk, Sagartia'dan başlayarak güneydeki bölgelere kadar genişleyen coğrafyada yaşayan Thamaneanlar, Outioi ve Mykoi (antik metinlerde Maka olarak da anılır) gibi halkları kapsamaktadır. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki adalarda yerleşik topluluklar da bu idari birliğin parçası olarak kaydedilmiştir²⁹⁷. Herodot'un aktardığına göre, Sagartialar göçebe bir topluluk olup temel geçim kaynakları çobanlıktır. Irksal ve dilsel açıdan Perslerle benzerlik gösteren bu halk, kültürel ve askeri donanımları bakımından hem Pers hem de Part özelliklerini taşımaktadır.²⁹⁸ Helenistik kaynaklarda ise Drangiana olarak geçmektedir²⁹⁹.

Ptolemaeus, Sagartialılar Zagros Dağı'nın doğusunda yaşadıklarını aktarmıştır³⁰⁰. Bizanslı coğrafyacı Stephanus, Hazar Denizi'nde Sagartía adını taşıyan bir yarımadanın varlığından söz etmektedir³⁰¹. Assur kaynaklarında ise Zikirtu olarak geçen bu topluluk bazı araştırmacılar tarafından Medya'nın doğusunda yer aldığı şeklinde tanımlansada, Behistun Yazıtında isyanın Arbel merkezli olduğu ifade edilmektedir.³⁰²

Behistun Yazıtında Darius'a göre;

“Çiçsatahma adında Sagartialı bir adam, benden isyan etti. Kendisi halka, 'Ben Keyaksar'ın soyundan geliyorum; Sagartia'nın kralyım' şeklinde seslendi. Bunun üzerine Pers ve Med ordularını harekete geçirdim; komutan olarak hizmetçim Medlı Takhmaspada'yı görevlendirdim. Takhmaspada önderliğindeki ordu,

²⁹⁶ Dandamayev, 92.

²⁹⁷ Pierfrancesco Callieri, “The Southeastern Regions of the Persian Empire on the Indo-Iranian Frontier”, In *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of Persia*, ed. Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs (Oxford University Press New York, 2023), 840, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

²⁹⁸ Herodotos, *Tarih*, I. 125, III. 85, III. 93.

²⁹⁹ Callieri, “The Southeastern Regions of the Persian Empire on the Indo-Iranian Frontier”, 840.

³⁰⁰ Ptolemaeus, *Geographia*, 6.2.6.

³⁰¹ W. Eilers, “Asagarta”, *Encyclopædia Iranica* II, sy 7 (1987): 701.

³⁰² Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 91.

Çiçsatahma ile çatıştı ve Ahuramazda'nın yardımıyla isyancı orduyu bozguna uğrattı; Çiçsatahma'yı ele geçirip bana getirdi. Ardından, onun burun ve kulaklarını kesti, bir gözünü çıkardı. Onu kapımın yanında halka sergilemek üzere bağladıktan sonra Arbel'de kazığa oturttuğum. İşte Medya'da gerçekleştirdiğim işler bunlardır.” (DB II § 78–92)

3.4.1.1.e. Margiana İsyanı

Darius dönemindeki en büyük kitlesel ayaklanma, Margiana bölgesinde patlak verdi. Behistun Yazıtında belirtildiği üzere,

“Margiana ülkesi bana karşı isyan etti. Frada adında bir Margiyanalıyı lideri yaptılar. Bunun üzerine ben, Baktriya'da satrapı olan Dadarshi'e haberci gönderdim ve ona şöyle dedim: “Git, beni tanımayan o orduyu bozguna uğrat.” Sonra Dadarshi ordusuyla hareket etti ve Margianlara karşı savaştı. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın iradesiyle ordumuz düşman ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Savaş Açıyadiya ayının 23. gününde (10 Aralık 522) gerçekleşti.” (DB III, § 10-19) (Elam ve Babil versiyonlarında ona “kral” olarak anılmaktadır.)

Bu savaşta Margiana isyanının lideri Frada, Darius'un birliklerinden kaçarak müttefiki Haumavarga Sakalara sığındı. Ancak Sakaların kısa süre sonra kontrol altına alınmasıyla Frada da ele geçirildi. Behistun kaya kabartmasındaki tasvir, onun Araha (Babil'deki ikinci isyanın lideri) arkasında yer almasıyla dikkat çeker. Bu görsel düzenleme, Frada'nın 27 Kasım 521 sonrasında yakalandığına ve idam edildiğine işaret etmektedir³⁰³. Frada, Düz burunlu, sivri sakallı bir adam olarak tasvir edilmektedir³⁰⁴.

Behistun yazıtının Babil versiyonu isyan sonrası hakkında bizlere ek bilgi sağlıyor; bu versiyonda Margiana'daki ayaklanmanın bastırılması sırasında 55.000 kişinin öldürüldüğü, 6.500 kişinin esir alındığı bildiriliyor³⁰⁵.

Bu isyanda dikkat çekici olan iki unsur öne çıkmaktadır: Birincisi, isyancıların yenilgisinin oldukça erken bir tarihe (10 Aralık 522) tarihlendirilmesi, ikincisi ise öldürülenlerin sayısının olağanüstü yüksek olmasıdır. Olası abartılar göz önünde bulundurulsa bile, Margiana hareketinin özellikle geniş ve kalabalık bir nüfusa sahip

³⁰³ V. V. Struve, “Vostanie v Margiane pri Darii I.”, *VDI*, 1949, 28.

³⁰⁴ A. T. Olmstead, “Darius and His Behistun Inscription”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 55, sy 4 (1938): 404.

³⁰⁵ Masson, *Drevnyaya zemledeľ'skaya kul'tura Margiany*, 73:142.

olduğu kabul edilmelidir³⁰⁶. Bu koşullar, V.V. Struve'nin değerlendirmesine göre, söz konusu olayın yalnızca yerel bir isyan değil, geniş halk kitlelerinin katıldığı büyük ölçekli bir hareket olduğunu göstermektedir³⁰⁷. Ayrıca, bu hareketin Ahameniş İmparatorluğu'nun toplumsal yapısına yönelik ciddi bir tehdit oluşturması, ayaklanmanın bastırılmasındaki hız ve kararlılığı da açıklamaktadır.

İsyanın bastırılmasının ardından Margiana'da yaşam neredeyse ıssızlığa terk edilmiş; Murghab'ın³⁰⁸ üç kolundaki tarımsal oaziler kullanım dışı kalmıştır. Esir alınan Margiyanlıların bir kısmının daha sonradan satıldığı düşünülmektedir³⁰⁹. Örneğin, 512 yılında Babil'in Sippar şehrinde bir "baktriya" (Baktriyan kadın) köle olarak alınıp satılmıştır³¹⁰.

Antik Margiana'nın konumuna dair analizler, özellikle Frada İsyanı sonrasındaki idari düzenlemeler bağlamında dikkat çekicidir. Darius'un Behistun yazıtında belirttiği "Baktriya'da yaptığım şey budur" (DB III § 19-21) ifadesi, akademik çevrelerde Margiana'nın Baktriya Satraplığı'na bağlandığı yönünde yaygın bir uzlaşa oluşturmuştur³¹¹.

V.V. Struve, Margiana'nın başlangıçta II. Kyros Dönemi'nde kurulan bağımsız bir satraplık olduğunu, ancak Darius'un Frada İsyanını bastırmasının ardından bu bölgeyi Dadarshish Satraplığı'na ilhak ettiğini öne sürmüştür³¹². Ancak Struve'nin argümanı, temelini Behistun yazıtında adı geçen tüm bölgelerin satraplık statüsünde olduğu varsayımına dayandırır ki bu, örneğin yazıtın başlangıç listesinde Margiana'nın eksik olmasıyla çelişmektedir. Bu tutarsızlık, Margiana'nın bağımsız bir satraplık yerine Baktriya'ya bağlı bir alt birim olma ihtimalini güçlendirir³¹³.

A. Olmstead, Margiana'nın Ahameniş öncesi dönemde Baktriya'nın siyasi nüfuz alanı içinde yer aldığını ve bu yapının Darius döneminde de korunduğunu savunur. Bu görüş, Sagartia'nın Medya Satraplığı'na benzer şekilde Margiana'nın da Baktriya'nın idari alt

³⁰⁶ Masson, 73:142.

³⁰⁷ Struve, "Vosstanie v Margiane pri Darii I.", 24.

³⁰⁸ Orta Asya'da bir nehri, Afganistan'ın Gur ilinde Paropamisus Dağları'ndan başlayıp, Tacikistan Murgap boyunca akarak Türkmenistan Merv Vahası'nda Karakum Kanalı'na dökülür

³⁰⁹ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahamenijskoj Deržavy*, 90.

³¹⁰ G. Pinches, "Babylonian Contract-Tablets with Historical References", In *Records of the Past*, ed. A. H. Sayce (London: Samuel Bagster and Sons, 1890), 104-6.

³¹¹ Masson, *Drevnyaya zemledel'skaya kul'tura Margiany*, 73:142.

³¹² Struve, "Vosstanie v Margiane pri Darii I.", 14.

³¹³ Masson, *Drevnyaya zemledel'skaya kul'tura Margiany*, 73:142.

birimi olarak yönetildiğini öne süren Behistun kayıtlarıyla uyumludur. Nitekim Darius, Sagartia'daki olayları anlatırken kullandığı “Medya'da yaptığım şey budur” ifadesini, Margiana bağlamında da tekrarlayarak bu yapısal paralelliği vurgulamıştır³¹⁴.

Darius'un “yalancı krallar” olarak nitelendirdiği isyancı liderlere yönelik politikaları, hem iktidarını tehdit eden dinamikleri hem de bu tehditleri kökten ortadan kaldırma kararlılığını yansıtır. Örneğin, Babil'deki Nidintu Bel ve 49 destekçisi, kralın emriyle halka açık bir şekilde kazığa çakılarak cezalandırılmıştır (DB Bab. §19). Benzer şekilde, Hystaspes'in Patigrabana'daki askeri başarısını takiben isyanın önderi ve beraberindeki seçkin 80 kişi idam edilmiştir (DB Bab. §29). Margiana bölgesinde Frada liderliğindeki ayaklanmanın bastırılması sırasında ise taraftarların tamamı katledilmiş (DB Bab. §31), Babil'de Hydarnes komutasındaki birlikler tarafından Arkha ve maiyetindeki aristokratlar aynı yöntemle infaz edilmiştir (DB Bab. §39). Vahyazdata ve en yakın destekçilerinden oluşan grup ise doğrudan Darius'un huzurunda yargılanarak kazığa oturtulmuştur (DB Bab. §35)³¹⁵.

Darius'un Medya'daki otoritesine yönelik iki isyan, diğerlerinden farklı bir şiddet derecesiyle bastırılmıştır. Sagartialı Ciçantakhma'nın cezalandırılma süreci, kralın korku siyasetini sembolize eder: *“Burnunu ve kulaklarını kestirdim, bir gözüünü çıkarttım; saray kapısında halkın gözü önünde zincire vurdurdum. Sonrasında Arbela'da kazığa çaktırdım”* (DB §33). Medli Fravartis'in akıbeti ise daha da ayrıntılıdır: *“Dilini, burnunu ve kulaklarını kestirdim, bir gözüünü kör ettim. Saray girişinde teşhir edildi ve tüm tebaa onun bu halini gördü. (DB Bab. §25: Ekbatana'da kazığa çakıldı.) Yanındaki komutanlar ise Ekbatana kalesinin duvarlarına asılarak ibret mesajına dönüştürüldü”* (DB §32; DB Bab. §25)³¹⁶.

Darius'un “yalancı krallar” olarak tanımladığı rakiplere yönelik uyguladığı şiddet, salt bir cezalandırma mekanizmasından öte, iktidarın meşruiyetini ve korku yoluyla kontrol prensibini vurgulayan bir propaganda aracına dönüşmüştür. Özellikle bedensel sakatlama (burun, kulak kesme, göz çıkarma) ve halka açık infazlar (kazığa çakma, teşhir), yalnızca fiziksel imhayı değil, aynı zamanda isyancıların toplumsal hafızadan silinmemesini amaçlamaktadır.

³¹⁴ Masson, 73:142.

³¹⁵ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 122-23.

³¹⁶ Briant, 123.

Bu yaklaşım, Pers İmparatorluğu’nun merkezi otoriteyi koruma stratejisiyle doğrudan bağlantılıdır. Darius, Behistun yazıtlarında aktardığı bu olaylarla, kendisini “kargaşayı düzene kavuşturan tanrısal bir kral” (Ahuramazda’nın lütfuyla) olarak konumlandırır. Ancak, aşırı şiddetin kronik hale gelmesi, imparatorluğun istikrarsızlık döngüsüne işaret edebilir: Şiddetle bastırılan her isyan, yerel elitler arasında hoşnutsuzluğu artırarak yeni ayaklanmaları tetiklemiş olmalıdır. Nitekim, Darius’un saltanatının ilk üç yılında dokuz ayrı isyanla mücadele etmesi, bu politikaların önleyici değil, tepkisel olduğunu düşündürür.

Darius döneminde gerçekleşen ayaklanmaların insani maliyeti, Behistun Yazıtları ve diğer birincil kaynaklarda belgelenen verilere göre oldukça yüksektir (Bkz. Tablo 4-3). İmparatorluk kayıtlarının genellikle sembolik rakamlar kullandığı göz önünde bulundurulduğunda, gerçek kayıpların çok daha fazla olabileceği öne sürülebilir.

Tablo 3.3 İsyanlar Neticesinde Öldürülen ve Esir Edilenlerin Behistun Yazıtına Göre Sayısı (Briant 2002, 118).

Bölge	Savaş	Öldürülen		Esir Alınan	
		DB (Babyl)	DB (Aram)	DB (Babyl)	DB (Aram)
Persia	<i>Rakkha</i>	4.404	35.404 (?)	2...?	??
	Parga	6.246	4.464?		
Media	Marus	3.827?	5.827?	4.329	4.329?
	Kundurur	34.425?	[34.42]	??	1.801[.]
Parthia	Vispauzathis	6.346		4.346?	
	Patigrabana	6.570		4.192	
Margiana		55.000	5]5.24[3	6.500	6.972
Armenia	Tigra	546	504[6]	520	[520]
	Uyama	427	427	525?	[0]02
	Autiyara	2.034	2.034		
	Izala	2.045	[2.04]6	1.588??	1.578

Darius, tahta çıkışını takip eden ilk üç yıl boyunca imparatorluğun dört bir yanında patlak veren dokuz farklı isyanla mücadele etmek zorunda kalmış, bu süreçte dış fetihleri askıya alarak merkezi otoriteyi tesis etmeye odaklanmıştır. İsyanların çoğunun eş zamanlı gerçekleşmesi, Darius'un askeri kaynaklarını komutanlarına ve satrapları görevlendirerek isyanların daha fazla büyümeden bastırılmasını sağlamıştır. İç istikrarı sağladıktan sonra Darius, otoritesini meşrulaştırmak ve hanedanın gücünü sembolize etmek amacıyla, imparatorluğun kuzey ve doğu sınırlarında yaşayan Sakalara yönelik seferler başlatmıştır.

Bu seferlerin başlatılmasında, yalnızca isyanları bastırmanın değil, aynı zamanda yeni topraklar fethederek halk nezdinde karizmatik bir lider profili çizme gerekliliği etkili olduğu söylene bilir. Nitekim Margiana isyanında Sakaların dolaylı veya direkt rol almaları, Darius'un bu göçebe topluluğu jeopolitik bir tehdit olarak algılamasına ve askeri hamlelerine karşı önleyici bir tedbir alma gerekliliğini doğurmuştur.

Ancak, Darius'un Sakalara düzenlediği seferlerin coğrafi kapsamı akademik çevrelerde tartışma konusudur. Bir grup araştırmacı, seferin Karadeniz'in kuzeyindeki Pontik bozkırlarda (modern Ukrayna ve Güney Rusya) gerçekleştiğini savunurken, diğerleri sefer rotasının Orta Asya'dan (bugünkü Türkmenistan ve Özbekistan) başlayıp ancak sonraki aşamalarda Karadeniz'e kaydığını öne sürmektedir. Bu ikilem, antik kaynaklardaki belirsiz coğrafi betimlemelerden ve arkeolojik kanıtların sınırlılığından kaynaklanmaktadır.

3.4.2. Darius'un Orta Asya ve Saka (İskit) Seferleri

MÖ 519 yılında Darius, II. Kyros'un imparatorluğunu eski sınırlarına kavuşturduktan sonra, Saka Tigrakhauda (sivri başlıklı Sakalar)'ya karşı askeri bir harekât başlattı³¹⁷. Z. V. Togan bu seferin tarihini MÖ518-517 olarak aktarmıştır³¹⁸. Ancak DB yazıtı göre, bu sefer Darius'un saltanatının üçüncü yılında gerçekleşmiştir³¹⁹. Bu da seferin 519 yılında gerçekleştiğine işaret etmektedir. Behistun yazıtında, şunlar aktarılmaktadır:

“Kral Darius kral şöyle der: Sonrasında ben ordumla Saklar ülkesine doğru yola çıktım. Ardından, sivri uçlu şapkalı Saklar ortaya çıkarak savaşmak için harekete geçti. Ben, denize ulaştığımda tüm ordumla nehrin diğer yakasına geçtim. Sonrasında Sakların bir kısmını bozguna uğrattım, diğer kısmını esir aldım... Onların lideri olan Skunha esir

³¹⁷ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 203; Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, 44-45.

³¹⁸ Zeki Velidi Togan, “Sakalar (VI)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy 23 (1987): 33.

³¹⁹ Kent, *Old Persian (Grammar Texts Lexcion)*, 134; Tolman, *The Behistan Inscription of King Darius*, 34.

alındı ve bana getirildi. Ardından, isteğime uygun olarak başka bir lider atadım. Bundan sonra ülke benim oldu.” (DB V, 20-30)³²⁰.

3.4.2.1. Saka Tigrakhauda'nın Kimliği ve Coğrafi Konumuna Yönelik Tartışmalar

Darius'un Saka seferleri ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi hiç şüphesiz DB de geçmektedir. Söz konusu yazıtın bu kısmında yer alan metinler, kısmi tahribat nedeniyle birtakım boşluklar içermekte ve bu eksikliklerin tamamlanmasına yönelik çabalar, akademik çevrelerde belirgin bir tartışma zeminini beraberinde getirmiştir.

Daha önce de kısaca vurguladığımız gibi, Akademik literatürde, “sivri uçlu şapkalı Sakalar” olarak tanımlanan bu topluluğun coğrafi konumlandırmaları hakkında farklı görüşler öne sürmüştür. Darius'un Saka Tigrakhauda ve Avrupa İskitleri üzerine gerçekleştirdiği askerî harekâtların kronolojik sıralaması ve tarihsel analizi, hem Ahemeniş İmparatorluğu'nun siyasi dinamikleri hem de Orta Asya'nın erken dönem tarih yazımı bağlamında tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. Antik Yunan kaynakları, I. Darius Babil'in fethinin ardından Avrupa İskitlerine karşı bir askerî sefer düzenlediğini açıkça belgelemektedir. Öte yandan, Behistun yazıtının V. sütununda yer alan ifadeler, aynı hükümdarın Saka Tigrakhauda kabilelerine yönelik benzer bir askerî harekâta dair doğrudan atıflar yer almaktadır. Söz konusu iki anlatı arasındaki kronolojik ve coğrafi ilişki, filolojik analizlerden tarihsel bağlamın yeniden inşasına kadar uzanan akademik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda, akademik literatürde iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır: Bir grup araştırmacı, metinlerdeki farklılıkları iki ayrı seferin varlığına işaret eden kanıtlar olarak yorumlarken, diğerleri ise her iki kaydın da tek bir askerî harekâtın farklı perspektiflerle aktarımı olduğunu savunmaktadır³²¹.

Antik kaynaklara ayrıntılı olarak aktardığı ve ünlü bir şekilde bilinen Darius'un Karadeniz İskitlerine karşı düzenlediği seferle özdeşleştirmiştir. Bu görüş, birçok bilim insanı tarafından benimsenmiştir. Sivri uçlu şapkalı Sakların giyim kuşamı ve başlıkları, Haumavarg Saklarınınkinden farklı olup, Karadeniz'in kuzeyindeki İskitlerin giyim tarzına çok benzemektedir. Bu nedenle Behistun yazıtının V. sütunundaki seferin,

³²⁰ Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide*, 94; Tolman, *The Behistan Inscription of King Darius*, 36-37; Henry Frowde, *The Sculptures and Inscription of Behistun* (London: Oxford University Press, 1907), 81; Kent, *Old Persian (Grammar Texts Lexicon)*, 134; Rudiger Schmitt, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text* (London, 1991), 76.

³²¹ J. Harmatta, “Darius' Expedition Against the Saka Tigraxauda”, In *Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia*, ed. J. Harmatta (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 15; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 100.

Karadeniz’e kıyısı olan İskitlere karşı yapıldığını öne sürmüştür. Buna karşılık, sivri uçlu şapkalı Sakların başlıklarının, Karadeniz İskitlerinin başlıklarından belirgin şekilde ayrıştığını ileri sürmüştür. Persepolis rölyeflerinde, yalnızca sivri uçlu şapkalı Saklar, Behistun rölyefinde Skunha’nın taktığı başlıkla benzer biçimde tasvir edilmiştir; bu da, yüksek, yünlü sivri uçlu bir şapkanın kullanıldığını göstermektedir³²².

J. M. Balcer, hem DB'nin anlatısının hem de Yunan kaynaklarının aynı olayı, yani Darius'un Avrupa İskitleri'ne yönelik seferini yansıttığını kanıtlamaya çalışmıştır. Balcer, antik kaynaklardaki kronolojik paralellikleri inceleyerek sefer tarihinin M.Ö. 515–513 civarında olduğunu öne sürerken, Tabula Capitolina (TC) tarihleriyle karşılaştırmalarında küçük farklar gözlemleniyor. Balcer’ın DB ile Yunan kaynakları arasındaki paralelliği kanıtlamak için iki seferi özdeş kabul etmesi, kısır döngü olarak değerlendirilmektedir³²³.

Tabula Capitolina (TC) temel alındığında, Darius’un Avrupa İskitleri’ne yönelik askeri harekâtının M.Ö. 513 yılına tarihlendirilebilmesi, söz konusu iki seferin Avrupa İskitleri’ne karşı düzenlenen sefer ile Saka Tigrakhauda’ya yönelik seferin birbirinden ayrıştırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu ayrım, tarihsel literatürde birkaç istisnai yaklaşım haricinde genel kabul gören yaklaşım halini almıştır. Öte yandan, Sovyet dönemi akademisyenleri tarafından Saka Tigrakhauda seferi, özel bir odak noktası olarak ele alınmış ve Bisutun (DB) anlatısı, bu topluluğun Orta Asya Sakaları ile olan tarihsel bağlantısı çerçevesinde yorumlanmıştır³²⁴.

Darius’un M.Ö. 520/519 yıllarında bir İskit seferi gerçekleştirmiş olması durumunda, aynı dönemde isyancı Frigya satrabı Oroit’e müdahale edememesinin nasıl açıklanabileceği sorgulanmaktadır. Oroit’in kontrolü altında bulunan Frigya, Lidya ve İyonya gibi kritik bölgeler, Darius’un otoritesine açıkça meydan okuyan bu satrapın, imparatorluk içindeki isyanları bastırma çağrılarını reddetmesiyle daha da sorunlu hale gelmişti. Darius’un, askeri güç eksikliği nedeniyle doğrudan bir çatışmaya girememesi, onu Oroit’i alt etmek için dolaylı bir stratejik manevraya başvurmak zorunda bırakmıştır. Konuya ilişkin önemli bir perspektif sunan M. A. Dandamayev, Darius’un M.Ö. 519’daki

³²² Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 100-101.

³²³ Harmatta, “Darius’ Expedition Against the Saka Tigraxauda”, 16-18; J. M. Balcer, “The Date of Herodotus IV. 1 Darius’ Scythian Expedition”, *Harvard Studies in Classical Philology*, sy 76 (1972): 103-4.

³²⁴ Harmatta, “Darius’ Expedition Against the Saka Tigrakhauda”, 16.

askeri hareketinin hedefinin Avrupa İskitleri değil, Asya’da yaşayan Tigrakhauda Sakaları olduğunu savunarak, bu kronolojik çelişkiyi uzlaştırmaya çalışmaktadır³²⁵.

Pers İmparatorluğu’nda M.Ö. 519 yılına kadar siyasi istikrarın tam olarak tesis edilememiş olması, Darius’un bu dönemde Karadeniz Sakalarına yönelik askeri bir sefer başlatmasını stratejik açıdan mantıklı bir hamle olarak değerlendirilmemektedir. Herodot’un aktarımları ile Darius’un kayıtları arasında bazı tematik örtüşmeler bulunsa da, dikkat çeken bir ayrım olarak sivri uçlu şapkalı Saka topluluğu, Ahemeniş yazıtlarında Orta Asya’nın göçer kavimleriyle ilişkilendirilerek anılmaktadır. Konuya dair kritik bir gelişme ise J. M. Balcer’ın kronolojik revizyonudur: Balcer, ilerleyen dönemdeki çalışmalarında Karadeniz İskitleri seferini M.Ö. 514–511 yıllarına, sivri uçlu şapkalı Sakalara karşı yürütülen askeri mücadeleyi ise M.Ö. 519 yılına tarihlendirmiştir³²⁶.

3.4.2.2. Saka Tigrakhauda ve Diğer Saka Kabilelerinin Coğrafi Dağılımı

Tigrakhauda Saka topluluğunun coğrafi konumunu belirlemek için, Ahemeniş kayıtları Pers İmparatorluğu’na bağlı halkların listeleri kritik bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Behistun yazıtının I. bölümünde (M.Ö. 522–521), Pers egemenliğinden ayrılan Orta Asya halkları arasında kabile adı belirtilmeksizin genel olarak Saka ifadesi kullanılmıştır. Ancak aynı yazıtın V. sütununda, “sivri uçlu şapkalı Saka’lar” tanımı açıkça yer alır. Persepolis yazıtında (DPe) ise 25. sırada, yine kabile ismi verilmeden Saka’lardan bahsedilmekte ve bu kayıtlar, coğrafi olarak Orta Asya satraplıkları arasında konumlandırılmaktadır. Darius’un Susa yazıtında (DSe), Haumavarga Saka’ları (15. sıra) ve sivri uçlu şapkalı Saka’lar (16. sıra) ayrı ayrı sınıflandırılırken, Nakş-i Rüstam yazıtında (DN-Ra) bu iki grup 14. ve 15. sırada listelenmiş, 25. sırada ise “deniz ötesi Saka’lar” (Saka-paradraya) anılmıştır. Hamadan yazıtında, imparatorluğun doğu sınırı “Sogdiana ötesi Sakalar” olarak tanımlanmış, Kserkses’in Persepolis yazıtında (XPh) ise Haumavarga ve sivri uçlu şapkalı Saka’lar 26. ve 27. sırada tekrar vurgulanmıştır³²⁷.

Bu veriler ışığında, Haumavarga ve Tigrakhauda Saka’larının Orta Asya satraplıklarıyla ilişkilendirildiği, Saka-paradraya’nın ise coğrafi olarak İonia ve Trakya arasındaki Kuzey Karadeniz bölgesi’nde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bazı

³²⁵ E. V. Chernenko, *Skifo-persidskaya voyna* (Kiev: Naukova Dumka, 1984), 9; Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, 40, vd.

³²⁶ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 101; Balcer, “The Date of Herodotus IV. 1 Darius’ Scythian Expedition”.

³²⁷ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 102.

araştırmacıların “Kuzey Karadeniz İskitleri’nin Ahameniş kayıtlarında hiç anılmadığı” ve “deniz ötesi Saka’ların Orta Asya’da yaşadığı (Aral Denizi çevresinde)” yönündeki görüşü tartışmalıdır³²⁸.

Ahameniş yazıtlarının karşılaştırmalı analizi, şu sonuçları ortaya koyar: Erken dönem metinlerinde, Persler yalnızca tek bir Saka kabilesiyle temas kurduklarında, bu grubu genel olarak “Saka” terimiyle tanımlamıştır. Bu durum, antik kaynaklardaki “Saka” (İskit) kavramının başlangıçta Persler tarafından etnik bir kimlikten ziyade coğrafi/bölgesel bir kategori olarak kullanıldığını gösterir. Ancak imparatorluğun genişlemesiyle birlikte, farklı Saka kabileleri Ahameniş yönetimi altına alınmış ve Haumavarga, Tigrahauda, Saka-paradraya gibi alt kimliklerle ayrıştırılarak kayıtlara geçirilmiştir. Örneğin, Behistun V’teki “sivri uçlu şapkalı Saka’lar” ifadesi, Tigrahauda kabilesinin ayırt edici bir özelliğini vurgularken, Nakş-i Rüstam’daki Darius yazıtında ise, tüm Saklar için genel bir ifade yer almaz; bunun yerine Haumavarga, Tigrahauda ve deniz ötesi Saklar gibi spesifik kabile isimleri verilmektedir³²⁹.

3.4.2.3. Orta Asya’da Saka Tigrahauda ile Mücadele

Haumavarga Saka’ları, Ahameniş İmparatorluğu’nun II. Kyros döneminde muhtemelen ilk boyunduruk altına aldığı İskit kabilelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Antik Yunan kaynaklarında bu grup, “Amyrgian İskitleri” (Ἀμύργιοι Σκύθαι) olarak tanımlanmıştır³³⁰. Birçok araştırmacı, Darius’un hükümdarlığının başlarında isyan eden İskitler’i, Behistun yazıtının V. sütunundaki sivri uçlu şapka giyen Saka’larla özdeşleştirmekte ve onların zaten II. Kyros döneminde fethedildiğini düşünmektedir³³¹. R. Kent’e göre, sivri uçlu şapka giyen Saka’ların lideri Skunha, Darius’un hükümdarlığının başlarında kendi kabilesinin isyanına liderlik etmiş ve üç yıl boyunca, yani MÖ 519’a kadar yenilmemiştir.³³² Ancak, Tigrahauda Saka’ları, Darius’tan önce Pers egemenliğine girmemiş ve onlara karşı yapılan sefer bir cezalandırma harekâtı değil, farklı bir seferdi³³³.

³²⁸ Dandamayev, 102; Jacobs ve Rollinger, *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, 1:684-85.

³²⁹ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 103.

³³⁰ Dandamayev, 103.

³³¹ P. J. Junge, *Darius I. König der Perser* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1944), 50.

³³² Kent, *Old Persian (Grammar Texts Lexicon)*, 161.

³³³ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 103.

Söz konusu Saka kabilesi, Pers sınırlarına yönelik saldırılar düzenlemiş ve muhtemelen çeşitli yağma ve akınlar gerçekleştirmiş olabileceği düşünülmektedir. Darius'un Saka topraklarına askeri bir harekât düzenlemesi ve ulaştığı belirtilen “deniz” ifadesi, bu bağlamda coğrafi olarak Aral Gölü'nü işaret etmektedir. Bölgenin ağzında, Araxsâ Nehri'nin aktığı kaydedilen su yolu bulunmaktadır. Bu nehir, Herodot'un eserlerinde bahsettiği “Arax” ile Helenistik dönemdeki Oxus Nehri (Amu Derya) ile özdeşleştirilmelidir. Darius'un nehri geçtikten sonra, Saka Tigrahauda' ya karşı (düzenli bir savaş yerine, metinde “hamaranam” teriminin kullanılması taktik bir manevraya işaret eder) beklenmedik bir saldırı gerçekleştirdiği ve bu kabileyi büyük ölçüde etkisiz hale getirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir Saka ordusu veya onun bir kısmının esir alındığı ve sonra liderleri olan Skunha'nın da esir alındığı aktarılmıştır. Ardından bu topluluğun başına yeni bir lider tayin edildiği kayıtlara yansımıştır³³⁴.

Polyaenus'un aktardığına göre, Darius'un Sakalarla yaptığı çatışmada, askerlerine Saka kostümleri giydirerek beklenmedik bir taktik izlemiş; böylece düşmanı şaşırtarak avantaj sağlamıştır. Bu durum sonucunda Saka liderleri mağlup olmuş ve çöle sürülmüştür. Ancak Sirak adlı bir çoban, Sakaları takip eden Darius'un ordusuna kasten yanlış yol göstererek onların çöle saplanmasına neden olmuş ve böylece memleketinin kurtuluşunu sağlamıştır. Görüldüğü üzere, Darius'un Saka liderlerinden Sakunkha'yı esir almasına rağmen, diğer Saka reisleri ülkelerinin tamamının esarete düşmesinden kurtulmayı başarmışlardır³³⁵. Polyaenus'un aktardığı, üç bölümlü Saka gruplarına karşı yürütülen seferin detayları ile Behistun Yazıtı (DB V. 21-29)'daki anlatıların aynı olayı yansıttığı yönünde güçlü bir olasılık bulunmaktadır³³⁶.

Ayrıca, Tigrahauda Sakları, Behistun yazıtında, Elamlılar, Babil halkı ve Darius'a karşı isyan açan diğer halklar gibi “isyancı” olarak anılmamaktadır. Bu durum, Skunha'nın, liderlik makamından elendiği halde merhametle muamele gördüğünü göstermektedir. Bunun yerine, Darius, Tigrahauda Sakları arasında yerel nitelikli başka bir kişiyi lider olarak atamıştır; zira göçebe toplulukların doğrudan Pers yönetimi altında kontrol

³³⁴ Harmatta, “Darius' Expedition Against the Saka Tigraxauda”, 23-24; Kent, *Old Persian (Grammar Texts Lexicon)*, 134.

³³⁵ Durmuş, *İskitler*, 89.

³³⁶ Harmatta, “Darius' Expedition Against the Saka Tigrakhauda”, 24.

edilmesinin pratik zorluklar barındırdığı düşünülmüş ve yerel temsilciler aracılığıyla dolaylı yönetim stratejisi tercih edilmiştir³³⁷.

Sonuç olarak, özellikle Behistun Yazıtı V. sütununun tam ve tutarlı bir metnine ulaşma konusunda hâlâ belirsizlikler olsa da, Darius'un Saka Tigrakhauda' ya yönelik seferinin, Antik Orta Asya'nın askeri ve siyasi tarihine ışık tutan birincil kaynaklar arasında yer aldığına dair akademik fikir birliği neredeyse tartışmasızdır³³⁸.

3.4.3.Hindistan Seferi

Darius, Orta Asya'daki askerî harekâtlarının ardından güneydoğuya, Hindistan'a yönelmiştir. Bu stratejik adımın, muhtemel bir batı seferinden önce, bölgenin zengin kaynaklarından faydalanma amacı taşıdığı düşünülmektedir. Ahameniş İmparatorluğu'nun Hindistan'a uzanan hâkimiyeti, tarih yazımında Yunan-Pers ilişkilerine kıyasla daha az incelenmiş bir alandır³³⁹. Antik metinlerde "Hindistan" terimi, günümüz modern sınırlarından ziyade İndus Nehri çevresini, özellikle de orta ve aşağı vadilerini temsil eder. Hinduş adı, Eski Farsça'da bu coğrafya için kullanılmış; Gandara ve Tātāguš gibi diğer kuzeybatı Hint bölgeleri ise ayrı isimlerle anılmıştır³⁴⁰.

II. Kyros'un Hindistan'a doğrudan bir sefer düzenleyip düzenlemediği belirsiz olsa da, I. Darius dönemine ait Behistun Yazıtı'nda Tātāguš ve Gandara'nın yer alması, bu bölgelerin M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Pers topraklarına katıldığını göstermektedir (DB I §3)³⁴¹. Gandara, önce Baktriya'ya bağlıyken M.Ö. 508 civarında bağımsız satraplık statüsüne kavuşmuş ve uzun süre Pers egemenliğinde kalmıştır³⁴².

İndus Nehri'nin alt vadisinin ise I. Darius döneminde fethedildiği anlaşılmaktadır. Bu sürece dair en güçlü kanıtlar, Persepolis'teki kabartmalarda ve yazıtlarda görülmektedir. Darius'un "evrensel krallık" ideolojisi, farklı halkların haraç sunduğu sahnelerde ve tahtı taşıyan figürlerde somutlaştırılmıştır³⁴³.

³³⁷ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 103.

³³⁸ Harmatta, "Darius' Expedition Against the Saka Tigrakhauda", 24.

³³⁹ Vogelsang, "The Achaemenids and India", 93; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 201.

³⁴⁰ A. Dihle, "Indien", In *Reallexikon für Antike und Christentum* (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1998), 1-2.

³⁴¹ Kai Ruffing, "India", In *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, kitap editörü Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, c. 1 (River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021), 712-13; Briant, *From Cyrus to Alexander*, 40.

³⁴² Olmstead, *History Persian Empire*, 144.

³⁴³ Callieri, "The Southeastern Regions of the Persian Empire on the Indo-Iranian Frontier", 841.

Herodot'a göre Darius, İndus Nehri'nin denize döküldüğü noktayı keşfetmek ve bölgeyi vergi sistemine dâhil etmek için Caryandalı Scylax'ı görevlendirmiştir. Scylax'ın yaklaşık otuz ay süren keşif seferi sonucunda Hinduş olarak adlandırılan İndus havzası Ahameniş sistemine katılmıştır. Coğrafi tanımlarda bazı çelişkiler bulunsa da bu anlatı, M.Ö. 518–515 yılları arasında gerçekleşen bir fetihle uyumludur³⁴⁴.

İndus Vadisi'nin fethiyle birlikte bölge, satraplık sistemine entegre edildi. Persepolis tabletlerinde Hintli görevlilerin adlarının geçmesi (PF 1318), bölgenin idarî yapıya dâhil edildiğini gösterir. Herodot'un kayıtlarına göre Hinduş, 20. satraplık olarak yılda 360 talent³⁴⁵ altın vergi ödemekteydi ve bu, imparatorluğun en yüksek vergi geliri idi. Tātaguş ve Gandara ise 7. satraplık içinde değerlendirilmiş ve 170 talentlik bir vergi ödemiştir³⁴⁶.

Ahameniş egemenliği altında Hindistan'la kurulan ilişki, III. Darius'un ordusunda yer alan Hintli askerlerle birlikte Makedon istilasına kadar sürmüştür³⁴⁷. Perslerin Hindistan'daki varlığı, Yunan coğrafya algısını derinden şekillendirmiştir. Skylaks ve Hekataios'un "dünyanın sınırlarındaki efsanevi halklar" (tek gözlüler, gölge ayaklılar) tasvirleri, Herodot ve Ctesias'ın Indika'sı aracılığıyla zenginleşerek İskender'in seferlerine kadar etkisini sürdürmüştür. Ctesias'ın anlatıları, Pers hazinesinin ihtişamını vurgularken Herodot'un bakış açısına bilinçli bir karşıtlık sergiler. İskender'in fetihleri ise Yunan edebiyatında Hindistan'a dair daha gerçekçi ve detaylı bir perspektifin doğuşuna zemin hazırlamıştır³⁴⁸. Strabon, Eratosthenes'e referansla, İskender'in Hindistan seferi zamanında İndus Nehri'nin, Hindistan ile batısında yer alan Perslere ait Ariyana'nın sınır işlevi gördüğünü belirtmektedir. Muhtemelen, o dönemde Ahamenişler Hindistan'ın bir kısmını kaybetmişlerdi³⁴⁹.

Herodot'un aktardığı dönemde, imparatorluğun doğu sınırı, bugünkü Hindistan yarımadasının kuzey yarısını doğu ve batı olarak ayıran kumlu bir coğrafi bariyerle sınırlı kalmıştır. Pers Ahameniş hâkimiyeti, Hint Alt Kıtası'nın güney kesimlerine ulaşamamış;

³⁴⁴ Herodotos, *Tarih*, IV. 44; Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, 92; W.F. Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire: The Eastern Iranian Evidence*, 3 (Leiden Boston: Brill, 1992), 207, <https://doi.org/10.1163/9789004671331>.

³⁴⁵ 4.680 gümüş talente eşdeğer

³⁴⁶ Herodotos, *Tarih*, III. 91, 94, 95; Callieri, "The Southeastern Regions of the Persian Empire on the Indo-Iranian Frontier", 840-41; Ruffing, "India", 713.

³⁴⁷ Amelie Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, 1. bs (Routledge, 2013), 830, <https://doi.org/10.4324/9780203607749>.

³⁴⁸ Herodotos, *Tarih*, III. 3-105; Ruffing, "India", 714.

³⁴⁹ Strabon, *Geography*, XV. 1, 10.

bu nedenle, antik kaynaklarda belirtilen “Hindistan” kavramı yalnızca İndus Nehri Havzası’nı kapsayan dar bir coğrafyayı ifade etmiştir³⁵⁰.

3.4.4.Kuzey Seferleri ve İskitlerle Mücadele

Darius’un Karadeniz steplerindeki kabilelere yönelik askeri harekâtının tarihlendirilmesi, akademik çevrelerde geniş bir tartışma konusu olagelmıştır. V. V. Struve, 1950’lerin başında yayımlanan iki çalışmada bu seferin M.Ö. 514 yılında gerçekleştiğini detaylı argümanlarla savunmuştur. Aynı tarih, Sovyet akademisinde yaygın bir kabul görmüştür. Buna karşılık, Batı Avrupa ve Amerikalı araştırmacıların çalışmalarında tarihlendirme tutarsızlıkları dikkat çeker. Örneğin, D. M. Balcer makalelerinde, Darius’un İskit seferinin M.Ö. 514–510 aralığına yerleştirildiği çeşitli hipotezler derlenmiştir³⁵¹. Ünlü İranolog R. Frye, bu harekâtı M.Ö. 510³⁵², Persepolis uzmanı E. Schmidt ise M.Ö. 516–511 (özellikle M.Ö. 513) dönemine tarihlendirir³⁵³. Yunan tarihi üzerine kapsamlı eserler kaleme alan bazı yazarlar da seferin M.Ö. 513’te gerçekleştiğini öne sürmüştür. Ancak dikkat çekici olan, bu araştırmacıların (Struve hariç) tarihlendirme kriterlerini hangi somut verilere dayandıklarını açıklamamalarıdır. Konuya dair birincil kaynakların sınırlılığı, bu belirsizliği daha da derinleştirmektedir³⁵⁴.

3.4.4.1.Kuzey İskit Seferinin Nedenleri

İskit seferleri hakkında başka bir sorun ise bu seferin nedenidir. Bu seferin gerekçeleri konusunda da araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Antikçağ yazarlarından olan Justinus, Pers İmparatoru Darius, İskit Kralı Ianthyus’un kızıyla evlilik teklifinin reddedilmesinin ardından, bu durumu bir savaş nedeni olarak kullanarak İskit Krallığı’na karşı askeri harekâta giriştiğini bizlere aktarmıştır³⁵⁵. Ctesias’ın aktardığına göre, Darius ile İskitler arasındaki savaşın temel nedeni, Kapadokya Satrabı Ariaramnes’in İskit topraklarına düzenlediği bir baskınla bağlantılıdır. Ariaramnes, otuz penteconter³⁵⁶ ile İskit bölgesine girerek kadın ve erkeklerden oluşan bir grup tutsağı ele geçirmiştir. Bu

³⁵⁰ Olmstead, *History Persian Empire*, 145.

³⁵¹ Balcer, “The Date of Herodotus IV. 1 Darius’ Scythian Expedition”, 110-30.

³⁵² Richard Frye, *Nasledie Irana* (Moskva, 1971), 169.

³⁵³ E. P. Schmidt, *Persepolis* (Chicago: Chicago U.P., 1953), 39.

³⁵⁴ Chernenko, *Skifo-persidskaya voyna*, 8.

³⁵⁵ Justinus, *Historiarum Philippicarum Epitoma*, ed. Justus Jeep (Leipzig: B.G. Teubner, 1859), II. 5. 9. Pers kralının evlilik taleplerinin siyasi boyun eğmeyi simgelediği vurgulanmaktadır. Örneğin, Kyros’un Massaget kraliçesi Tomris’e evlilik teklifi reddedildiğinde, bu olay Kyros’un istilasına ve sonucunda ölümüne yol açmıştır. Bkz. 3.3.1.

³⁵⁶ Kürekli savaş gemisi

tutsaklar arasında, İskit Kralı Scythobarbes'in kardeşi de bulunmaktaydı. Ctesias'ın anlatımına göre, Scythobarbes'in kardeşi, belirsiz bir suç nedeniyle zincire vurulmuş halde bulunmuş ve bu durum İskit Kralı Scythobarbes'i öfkelenmiştir. Scythobarbes, Darius'a aşağılayıcı bir üslupla yazılmış bir mektup göndermiş; Darius da benzer bir tonla karşılık vererek diplomatik gerilimi tırmandırmıştır. Bu olaylar zinciri, iki taraf arasındaki kaçınılmaz çatışmanın fitilini ateşlemiştir³⁵⁷. Herodot ise daha farklı bir hikaye anlatmaktadır. Darius, İskitlere karşı düzenlediği seferin temel gerekçesini "Medya'nın tarihsel işgalinin intikamını alma" olarak sunmuştur³⁵⁸. Ancak, yaklaşık bir asır önce gerçekleşen bir olayı cezalandırma motivasyonu olarak göstermek, kronolojik ve mantıksal açıdan tutarlılıktan yoksun görünmektedir. Belki bu durum savaşa vesile olmuş olabilir, ancak sefer için daha sağlam gerekçeler bulunmalıdır³⁵⁹. Antikçağ tarihçilerinin aktardığı bu tutarsız bilgiler nedeniyle bu seferin asıl nedenini anlamak oldukça güçtür.

Modern araştırmacılardan M. İ. Artamonov, Darius'un bu askeri harekâtının temel kaynağını, "Pers İmparatorluğu'nun kültürel etki alanını genişletme, Karadeniz'deki Yunan kolonilerini hâkimiyeti altına alarak bölgesel ticari kaynakları (özellikle İskit tahıl üretimini) kontrol etme hedefi" olarak ortaya koymaktadır³⁶⁰. Fakat seferin izlediği rota ve askeri taktikler, bu ekonomik odaklı argümanları desteklememektedir. Bunun yerine, Darius'un bu askeri harekâtındaki asıl amacı, imparatorluk sınırlarını genişletmek için gereken finansal kaynakları ganimet ve haraç yoluyla altın temin etmek şeklinde ve merkezi otoritesini mutlak kılma arzusunun, seferin daha güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu düşünülebilir³⁶¹.

Ayrıca Darius'un amacı İskit topraklarını tamamen fethetmekten ziyade, Pers İmparatorluğu'nun gücünü göstermek ve İskitlere stratejik bir darbe indirmekti. Doğuda yürütülen kuşatma siyasetinin bir benzerini batıda da uygulayarak İskitleri çift yönlü çevrelemeyi hedeflediği anlaşılmaktadır³⁶².

³⁵⁷ Jacoby F., *FGrH*, 688. F13 (20).

³⁵⁸ Herodotos, *Tarih*, IV. 1.

³⁵⁹ Chernenko, *Skifo-persidskaya voyna*, 11.

³⁶⁰ Mikhail Artamonov, *Kimmeriitsy i skify* (Moskva: Izdatel'stvo, 2015), 93.

³⁶¹ Chernenko, *Skifo-persidskaya voyna*, 11.

³⁶² A. Ceylan, "Balkanlarda İskitler" (Uluslararası Balkan Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2013), 127-28.

3.4.4.2.Kuzey İskit Seferi

Darius, İskitler'e karşı askeri hazırlıklarını tamamlama sürecinde, halkına farklı görevler dağıtarak stratejisini şekillendirmiştir: Bazılarından kara ordusu oluşturmalarını, bazılarından donanma gemileri inşa etmelerini ve bir kısmından da Trakya Bosphoros'unda³⁶³ köprü kurmalarını talimat vermiştir. Bu sırada, Hystaspes'in oğlu ve Darius'un kardeşi olan Artabanus, İskit seferinin risklerine dair uyarıda bulunarak Darius'u bu girişimden vazgeçirmeye çalışmıştır. Artabanus, İskitler'in ilkel ve yoksul bir topluluk olduğunu öne sürerek, seferin stratejik bir hata olacağını savunmuştur. Ancak Darius, kardeşinin sağduyulu tavsiyelerini dikkate almayarak hazırlıkları sürdürmüş ve tüm lojistik planlar tamamlandığında ordusunu Susa'dan hareket ettirmiştir³⁶⁴.

Darius'un Avrupa seferi öncesindeki son durağı, Bosporos'un Asya yakasında konumlanan Kalkhedon³⁶⁵ bölgesiydi. Susa-Kalkhedon arasındaki güzergâhın antik kaynaklarda belirtilmemesinin nedeni, büyük olasılıkla ordunun Avrupa'ya geçiş öncesi son toplanma noktası olarak Kalkhedon'un seçilmesiyle ilişkilidir. Pers İmparatorluğu'nun satraplık sistemine bağlı olarak, yerel yöneticiler ve garnizon komutanları tarafından organize edilen askeri birliklerin, imparatorluğun farklı bölgelerinden doğrudan Kalkhedon'a intikal etmesiyle ilgili olabilir³⁶⁶.

Darius, ordusuyla Susa'dan hareket ederek Kalkhedon topraklarına ulaştı ve Boğaz'da inşa edilen köprünün bulunduğu bölgeye yerleşti. Buradan gemilere binerek, Yunan mitolojisinde "Gezgin Kayalıklar" olarak bilinen Karanlık Kayalıklar'a (Cyanaean) doğru seyretti. Kayalıklarda bir burunda konumlanan Darius, Karadeniz'in uçsuz bucaksız sularını gözlemledi³⁶⁷.

Daha sonra, Samioslu Mandrokles'in tasarladığı köprüye doğru ilerleyen Darius, Boğaz'ın stratejik konumunu inceledikten sonra, burada beyaz taştan iki anıtsal dikilitaş diktirdi. Dikilitaşlardan birine Asur çivi yazısı, diğerine Yunan alfabesiyle hükmettiği halkların listesini kazıttı. Bu liste, imparatorluğun çok kültürlü yapısını vurgulayacak şekilde, süvariler de dahil 700.000 kişilik orduyu ve 600 gemiden oluşan donanmayı

³⁶³ İstanbul boğazı

³⁶⁴ Herodotos, *Tarih*, IV. 83; Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 205.

³⁶⁵ Günümüzde Kadıköy

³⁶⁶ Sevgi Sarıkaya, *Anadolu'da Persler: Daskyleion satraplığı* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2018), 139.

³⁶⁷ Herodotos, *Tarih*, IV. 85.

kapsıyordu³⁶⁸. Ctesias’a göre bu ordunun mevcut gücü baş yüz bin kişiden oluşuyordu³⁶⁹. Ancak başka yerlerde olduğu gibi burada da rakamlar olduğu gibi alınmalıdır, çünkü Herodotos kraliyet kuvvetlerinin büyüklüğünü vurgulamakla her zaman ilgilenmiştir³⁷⁰.

Darius Avrupa’ya geçtikten sonra İyonlara, Karadeniz’e kadar uzanan Ister³⁷¹ Nehri’ne yelken açmaları ve orada onu beklemeleri için bir mesaj gönderdi; bu süreçte nehrin üzerinden bir gemileri birleştirerek köprü kurulması emredildi çünkü deniz kuvvetlerinden İyonlar, Eoliler ve Hellespontinler sorumluydu. Deniz kuvvetleri, “Karanlık Kayalar”dan geçtikten sonra doğrudan Ister’e yöneldi; denizden nehre iki günlük mesafe kat ederek, nehrin boynunu, yani Ister’in ikiye ayrıldığı noktayı birleştirdiler. Darius, Bosforo’daki köprüsünden geçer geçmez Trakya üzerinden yürüyerek Teoros Nehri’nin³⁷² pınarlarına ulaştı ve orada üç gün kamp yaptı³⁷³.

Darius, bahsi geçen nehre varıp kamp kurdu; nehrin güzelliğinden övgüyle bahsettiği için burada da üzerine yazıt kazıttığı bir stele diktirdi. Stele üzerinde, “*Tearus’un kaynağı, tüm nehirler arasında en kaliteli ve en güzel suyu sunar. Skif seferi sırasında, en asil ve en güzel insan olan; Hystaspes oğlu Darius, Perslerin ve tüm kıtanın kralı, bu sulara ulaşmıştır.*” ifadeleri yer almaktadır³⁷⁴.

Ardından Darius, Odrysianların hâkimiyetindeki topraklardan akan Artescus adlı başka bir nehre ulaştı. Bu nehirde, ordusunun konaklayacağı bir yer belirledi ve geçtikçe her askerin bu noktaya bir taş bırakmasını emretti. Askerler, emrettiği gibi hareket etti ve sefer başlamadan önce orada büyük taş yığınları oluştu³⁷⁵.

Ister Nehri’ne varmadan önce, Darius ölümsüz sayılan Getae’leri fethetti. Salmydessus’un Trakyalıları ve Apollonia ile Meambria’nın yukarısında yaşayan; Syrmiaadae ve Nipsaei adını taşıyan Trakyalılar, savaşa girmeden Darius’a teslim oldu. Ancak Getae, direnç gösterdi, Trakyalıların en cesur ve adil topluluğu olarak bilinen bu

³⁶⁸ Herodotos, IV. 87; Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 206.

³⁶⁹ Jacoby F., *FGrH*, 688 F13 (21).

³⁷⁰ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 109; Briant, *From Cyrus to Alexander*, 142.

³⁷¹ Tuna Nehri

³⁷² Mustafa Hamdi Sayar, antik kaynaklarda adı geçen Tearos Nehri’nin günümüzdeki Kaynarca Deresi ile örtüştüğünü savunmaktadır. Mustafa Hamdi Sayar, “Kırklareli’nde Persler: Dareios’un Kırklareli Üzerindeki Seferi”, içinde *Yıldız Dağları ve Yakın Çevresi Tarih Araştırmaları* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 43.

³⁷³ Herodotos, *Tarih*, IV. 89-90; Jacoby F., *FGrH*, 688 F13 (21); Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 206.

³⁷⁴ Herodotos, *Tarih*, 91.

³⁷⁵ Herodotos, 92.

topluluk yine de Persler tarafından köleleştirildiler. Bu topluluk, Darius'un ordusuna katılarak geri kalan birliklere dahil oldu³⁷⁶.

Darius ve yanındaki kara ordusu İster'in karşı kıyısına geçtikten sonra, İyonlara köprüyü söküp, filo askerleriyle birlikte karayolundan kendisini takip etmelerini emretti. İyonlar köprüyü yıkmaya niyetlendiğinde, Mytilene'lilerin generali Erxander oğlu Coes, önce kralın başka birinin görüşüne açık olduğunu belirterek Darius'a hitap etti: *"Majesteleri, ilerleyeceğiniz diyarda tarlanmış toprak veya yerleşim yeri bulamayacaksınız. Bu nedenle, köprünün olduğu yerde, onu inşa edenleri muhafız olarak bırakın. İskitleri umduğumuz gibi bulabilirsek, geri dönmek için bir yolumuz olacaktır; aksi halde yine de güvenli bir çıkış yolu mevcuttur. Savaşta İskitler karşısında yenilmekten ziyade, onları tespit edemeyip dolanırken başımıza bela gelmesinden endişe duyuyorum. Kendi çıkarım için burada kalmak istediğime dair bir izlenim verse de; aslında, majestelerinize ve herkesin yararına konuşuyorum; ben de yanınızdan ayrılmayacağım."* Darius bu fikri beğenerek şöyle yanıt verdi: *"Lesbos'lu dostum, sağ salim evime döndüğümde kendini bana bildir, böylece bu iyi fikrini uygun bir şekilde ödüllendireyim"*³⁷⁷.

Bunun ardından Darius, eline aldığı bir kayışı yaklaşık altmış düğümle bağladı, İyon yönetimcilerini topladı ve şunları söyledi:

*"İyon halkı, köprü konusundaki önceki kararımı değiştirdim. İşte elinizde bu kayış var; bundan sonra, ben İskitlere doğru ilerlediğimde, her gün bir düğümü çözmenizi istiyorum. Eğer belirlenen süre içerisinde ben geri dönmezsem – düğüm sayısından fazla gün geçtiğini fark ederseniz, derhal evlerinize yelken açın. Ancak ben dönene kadar, fikrimi değiştirmiş olmam dolayısıyla, köprüyü koruyup güvenliğini sağlamaya özen gösterin. Böylece bana büyük bir hizmet etmiş olacaksınız."*³⁷⁸.

Darius, bu talimatları verdikten sonra hızla yoluna devam etti.

Darius, ordusuyla birlikte İskitya topraklarına doğru kademeli bir ilerleme başlatmıştı. Bu süreçte, İskitler savunmasız kalmayarak Pers tehdidine karşı komşu halklarla iş birliği yapma stratejisini benimsedi. İttifak kurmak amacıyla çevredeki kabile liderlerine elçiler göndererek, Pers ordusunun tehlikesine dikkat çektiler. İskit temsilcileri, toplu direnişin önemini vurgulayarak, "Darius'un ancak bölünmüş toplulukları teker teker yenebileceği;

³⁷⁶ Herodotos, 93.

³⁷⁷ Herodotos, 97.

³⁷⁸ Herodotos, 98.

oysa birleşik bir cephe oluşturulduğunda Pers gücünün kırılacağı” argümanını öne sürdüler. Bu çağrıya, Gelonlar, Budinler ve Sarmatlar olumlu yanıt vererek İskitlerin yanında yer aldı. Ancak kuzeydeki kabileler, bu ittifak teklifini reddetti³⁷⁹. Darius gibi askeri yetkinliği yüksek bir liderle doğrudan çatışmaya girmek yerine, Pers hâkimiyetini kabul ederek siyasi koruma aramanın daha mantıklı bir strateji olduğunu öne sürmüşlerdir³⁸⁰. İskitlerin diplomatik çabaları kısmi bir başarıyla sonuçlansa da, Pers ordusunun ilerleyişi karşısında bölgesel dayanışmanın sınırlı kaldığı görülmüştür.³⁸¹

Bu koşullar altında, yalnızca kendi askeri kaynaklarına güvenmek zorunda kalan İskitler, kademeli geri çekilme stratejisini benimsemeye karar verdiler. Geleneksel savaş düzenlerine uygun olarak ordularını üç ayrı birime böldüler. Her birimin başına, Kraliyet İskitleri’nden seçilen komutanlar Idanthyrsos, Skopasis ve Taxakis atanmıştı.³⁸² Bu stratejiye göre, yavaş ve kontrollü bir şekilde geri çekilerek müttefik olmayan devletlerin topraklarına doğru ilerlemeyi hedeflediler. Bu hamlenin temel amacı, savaşa dahil olmak istemeyen toplulukları dolaylı bir psikolojik baskıyla mücadeleye zorlamak ve onlara misilleme niteliğinde bir siyasi mesaj vermektir. Stratejik geri çekilmenin son aşamasında ise Pers ordusunu kendi topraklarına çekerek avantajlı bir konumda ani bir karşı saldırı başlatmayı planladılar³⁸³. Pers ordusu tarafından takip edilen birim, geri çekilirken su kaynaklarını tahrip edecek, Tarım arazilerini ve otlakları yakarak Darius’un ordusunu lojistik açıdan zayıflatacaktı³⁸⁴.

İskit orduları, Pers kuvvetlerinin ilerleyişi karşısında sistemli bir geri çekilme taktiği izliyordu. Darius’un Ilter Nehri üzerindeki stratejik köprüyü koruma görevini İyonyalılarına verirken belirlediği 60 günlük süre sona ermek üzereydi. Pers askerleri, bu hedefsiz ve sonuçsuz kovalamacanın yarattığı moral bozukluğuyla mücadele ediyor, lojistik sıkıntılar nedeniyle atlarını beslemekte güçlük çekiyorlardı. Buna rağmen İskitler, doğuya doğru çekilme stratejilerini kararlılıkla sürdürüyorlardı³⁸⁵. Darius, düşmanın savaştan kaçınan bu tutumu karşısında sabrını yitirmişti. Sonunda, İskit Kralı Idanthyrsos’a bir elçiyle şu keskin meydan okumayı ilettiler:

³⁷⁹ Herodotos, IV.118–119.

³⁸⁰ Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 29.

³⁸¹ Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 206-7.

³⁸² Amara Talbot Rice, *The Scythians* (London: Thames and Hudson, 1958), 46; Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 206-7.

³⁸³ A. Ceylan, “Balkanlarda İskitler”, 125.

³⁸⁴ Herodotos, *Tarih*, IV. 120.

³⁸⁵ Rice, *The Scythians*, 47; Ceylan, *Eski Çağ’da İran Tarihi*, 208.

“Ey garip adam, yapabileceğin başka işler varken neden boyuna kaçırıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü görüyorsan, o halde cesaretini topla, kaçmayı bırak ve savaşı gir; ama eğer kendini yetersiz hissedırıyorsan, boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruma çık”³⁸⁶.

İskit Kralı’nın yanıtı ise özgüven dolu ve diplomatik bir üslupla karşılık verdi:

“Pers lideri, açıkça ifade ediyorum: Ne korku ne de kaçış benim prensibimdir. Senin önünden çekilmem, bir zaaf değil, şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Savaşı girmekteki gecikmemizin nedeni ise basit: Ne korunacak şehirlerimiz ne de kaybetme endişesi taşıyacağımız topraklarımız var. Ancak siz ısrarla çatışma arzuluyorsanız, atalarımızın kutsal mezarlarına saldırmayı deneyin! İşte o an, ne pahasına olursa olsun savaşacağımızı göreceksiniz. Fakat biz hazır olmadan, bu savaşı dayatamazsınız. İşte sana cevabım budur”³⁸⁷.

Darius, İskitlerle yürüttüğü mücadelenin stratejik bir anlam taşımadığını fark ederek ordusunu geri çekme kararı aldı. Yaralı askerleri ve kısmi erzakı geride bırakarak kampını alevler içinde terk ettiler. Ancak İskitler, geri çekilen Pers birliklerini sürekli taciz ederek rahatsız etmeyi sürdürdü. Buna rağmen Darius, askerlerini Tuna Nehri üzerindeki kritik köprüye ulaştırmayı başardı, neyse ki, İyonyalılar belirlenen zamandan sonra köprüyü korumuşlardı ve Darius nehri geçerek güvenli bölgelere çekildi. Bu hamle, seferin fiilen sona erdiğini işaret ediyordu. Darius, askeri bir felaketten son anda kurtulmuştu, ancak bu deneyim onu o denli etkilemişti ki, ömrü boyunca kuzey Avrupa topraklarına yeni bir sefer düzenlemeye cesaret edemedi³⁸⁸. Darius’un seferinin en kalıcı sonucu, Ön Asya’yı göçebe kabilelerin yıkıcı akınlarından koruyarak bölgede istikrarı tesis etmek oldu (Ek-A. 9)³⁸⁹.

Pers kralı Darius’un İskitler üzerine düzenlediği sefer, antik kaynaklarda ve modern araştırmalarda başarı ölçütü bakımından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Memis, Darius’un İskitler üzerine düzenlediği seferde başarıya ulaşması durumunda, ordusuyla daha iç bölgelere ilerlemekten çekinmeyeceğini ileri sürer. Bu nedenle, söz konusu

³⁸⁶ Herodotos, *Tarih*, IV. 126.

³⁸⁷ Herodotos, IV. 127.

³⁸⁸ Rice, *The Scythians*, 47; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 110; Olmstead, *History Persian Empire*, 148.

³⁸⁹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003), 28.

seferin başarısızlıkla sonuçlandığı kanaatindedir³⁹⁰. Durmuş da benzer bir değerlendirme yaparak, Darius'un İskit seferinde kayda değer bir sonuç elde edemediğini savunur³⁹¹.

A. Ceylan da Pers kralının İskitler karşısında istediği başarıyı sağlayamadığı görüşündedir. Ona göre eğer Darius bu seferde gerçek anlamda bir zafer kazanmış olsaydı, İskitler bu coğrafyada etkilerini sürdüremezdi. Darius'un başarısız seferinin ardından İskitler, Perslere karşı bir ittifak oluşturma çabasına girişmiş, ancak bu girişim başarıya ulaşamamıştır. M.Ö. 495 yılında İskitlerin yeni kralı Aristogorus, Trakya bölgesine bir akın düzenlemiş, burada satrap Miltiades'i mağlup etmiş ve ardından kendi topraklarına geri çekilmwsi, Pers-İskit geriliminin sürdüğünü gösteren kritik bir olaydır.³⁹². Tüm bu veriler, Darius'un İskitler karşısında kesin bir zafer elde edemediğini ve İskitlerin bölgesel etkilerini uzun süre korumayı başardıklarını göstermektedir.

Perslerin İskitler üzerine düzenlediği seferin başarıyla sonuçlanması durumunda, imparatorluğun doğudan ve batıdan bu göçebe topluluklar üzerinde baskı kurarak sınırlarını güvence altına alması mümkün olacaktı. Ancak batıya yönelik gerçekleştirilen İskit seferi, doğudaki harekât kadar başarılı olamamıştır. Eğer bu seferde de zafer kazanılsaydı, Perslerin Trakya üzerinden Kuzey Karadeniz kıyılarına, oradan da Kuzey Kafkaslar ve Hazar'ın doğu bölgelerine kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmaları kaçınılmaz hale gelecekti.

Her ne kadar İskit seferi stratejik bir yenilgiyle sonuçlansa da, Pers Kralı I. Darius, Ahameniş İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletme hedefini kısmen de olsa başarmıştı. Zira bu seferle koordineli bir şekilde, Daskyleion Satrabı Megabazos ve ardılı Otanes'in yönetiminde Trakya ile Hellespontos bölgesinin tamamına yakını imparatorluk topraklarına katılmıştı. Darius, Megabazos'un komutasına 80.000 vererek Trakya üzerinden Sestos'a geri dönüp, Hellespont'u geçerek Asya'ya dönebildi. Trakya'nın idari kontrolü de muhtemelen Daskyleion Satraplığına devredilmişti³⁹³.

MÖ VI. yüzyılın son çeyreği, Ahameniş İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri üstünlüğünün zirvesine ulaştığı dönem olarak kabul edilir. İmparatorluk, 80'i aşkın etnik grubu bünyesinde barındırmış; sınırları doğuda İndus Vadisi'nden batıda Ege kıyılarına,

³⁹⁰ Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 52.

³⁹¹ Durmuş, *İskitler*, 90-91.

³⁹² A. Ceylan, "Balkanlarda İskitler", 128.

³⁹³ Sarıkaya, *Anadolu'da Persler*, 153; Olmstead, *History Persian Empire*, 148; A. Ceylan, "Balkanlarda İskitler", 128, vd.

kuzeyde Ermenistan platolarından güneyde Nübye topraklarına kadar uzanmıştır. I. Darius'un yönetiminde, Akdeniz'deki jeopolitik gerilimleri izlemek amacıyla İtalya ve Sicilya'ya keşif amaçlı üç gemiden oluşan bir heyet gönderilmiştir. Bu coğrafyada, Yunan kolonileri ile Fenike yerleşimleri arasında egemenlik mücadelesi yoğunlaşmıştı. Fenikeliler, sonraki süreçte Yunan kent-devletlerine karşı Perslerin stratejik müttefiki haline gelirken, Darius da Akdeniz'in her köşesindeki gelişmeleri dikkatle analiz etmiştir. Doğu Akdeniz'in Ahameniş kontrolüne girmesiyle birlikte, Fenike, Karya ve İyonya gibi denize hâkim toplulukların donanmaları, imparatorluğun askeri operasyonlarında kritik bir destek unsuru olmuştur³⁹⁴.

I. Darius'un Persepolis ve Ekbatan'daki kitabelerinde, Ahameniş İmparatorluğu'nun gücü şu ifadelerle betimlenir:

“Ben Darius, büyük kral, kralların kralı, toprakların hâkimi, Hystaspes'nin oğlu, Ahameniş soyundan. Şunu ilan ederim: Hüküm sürdüğüm imparatorluk, Sakaların topraklarından Etiyopya'ya, Hindistan'ın verimli ovalarından Lidya'nın altın zengini topraklarına kadar uzanır. Bu sınırsız egemenlik, yüce tanrı Ahuramazda'nın bana bahsettiği bir lütuftur. O, beni ve hanedanımı korusun!”(DPh/DH)

Bu fetihler, Akhamenid İmparatorluğu'nun sınırlarını antik dünyanın bilinen coğrafyasının sınırlarına taşımış; Hindistan'ın doğu uçlarından Makedonya'nın batı sınırlarına kadar uzanan bir hakimiyet alanı yaratmıştır. Darius'un İskitlerle ve kuzeydoğudaki kabilelerle yürüttüğü askeri seferler, imparatorluğun bu bölgelerdeki jeopolitik kontrolünü sağlamlaştırmaya yönelik bilinçli bir stratejinin parçası olarak yorumlanabilir³⁹⁵.

Darius, Pers İmparatorluğu'nu gücünün doruklarına ulaştırdıktan sonra politik odak noktasını Yunan şehir devletleri üzerine kaydırды. Orta Asya, Saka ve Hindistan'a yönelik büyük çaplı askeri harekâtlar, son İskit seferinin ardından sona erdi. M.Ö. 486'daki ölümünün akabinde, bu bölgelerdeki askeri faaliyetler durma noktasına geldi; imparatorluk sınırları içinde yalnızca yerel isyanların bastırılmasına yönelik küçük çaplı operasyonlar gerçekleştirildi.

Darius'un Orta Asya, Hindistan, İstik Saka Tigraxauda ve Avrupa İskitleri üzerine düzenlediği seferler, imparatorluğun doğu ve kuzey sınırlarını stabilize ederek stratejik

³⁹⁴ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 112.

³⁹⁵ Dandamayev, 112.

ve ekonomik çıkarlarını güvence altına almıştır. İndus Vadisi'nin fethi, Pers hazinesine önemli bir gelir kaynağı sağlarken; Sakalar'a karşı yürütülen askeri harekâtlar, göçebe kabilelerin baskınlarını geçici olarak önledi. Ancak özellikle İskitler karşısında alınan sınırlı başarılar, Pers ordusunun coğrafi ve taktiksel sınırlarını açığa çıkardı.

3.5. Artakserkses I'ten III. Darius'a Kadar İran'ın Doğusu ve Orta Asya

Darius'un ardılı I. Kserkses ve diğer Ahemeniş hükümdarları, Yunanistan'la yaşanan çatışmalar ve batıdaki siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle dikkatlerini Doğu'dan uzaklaştırdı. Orta Asya ve Hindistan'daki kontrol, satraplık yönetim modeliyle sürdürülse de, merkezi otoritenin zayıflaması bu bölgelerdeki Pers nüfuzunu giderek azalttı. Nihayetinde, Büyük İskender'in fetihlerine kadar bu topraklardaki Pers varlığı sembolik bir kimlikten öteye geçemedi.

MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 4. yüzyılın 330'lu yılları arasında, İran'ın doğu bölgelerine dair yazılı kaynakların azlığı, bu toprakların Pers İmparatorluğu içindeki önemini sorgulatabilir. Ancak bu sessizlik, bölgenin siyasi veya ekonomik değerinin düşük olduğu anlamına gelmez. Özellikle Baktriya, coğrafi konumu ve kaynak zenginliğiyle hanedan için stratejik bir merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Hem doğu sınırlarını koruyan bir kale hem de taht mücadelelerinde güçlü bir dayanak noktası işlevi gören Baktriya, askeri ve ekonomik kapasitesiyle rakipler için çekici bir bölgeydi. Tarihçiler, arkeolojik bulgular ve dolaylı kanıtlarla bu dönemdeki rolünü yeniden değerlendirir; örneğin, Büyük İskender'in fetihleri sırasındaki direniş, Baktriya'nın önceki dönemdeki gücüne işaret eder³⁹⁶.

I. Artakserkses hükümdarlığının ilk yıllarında, tüm dikkatini “Yukarı (ülke) meselelerine” vermek zorunda kalmıştır³⁹⁷. Antik Yunan tarihçisi Ctesias, I. Artakserkses'in saltanatının erken döneminde Baktriya'da patlak veren bir isyanı yüzeysel ve eksik detaylarla aktarmıştır. Onun anlatımına göre, Baktriya Satrabı Artabanus liderliğindeki bölge halkı, Artakserkses'e karşı ayaklanmış, iki kez çatışma yaşanmıştır. İlk savaşta herhangi bir netice elde edilememiş, ikinci savaşta rüzgarın Baktriyalıları aleyhine esmesiyle Baktriyalıların yüzüne doğru estiğinden dolayı Pers kralı

³⁹⁶ Sören Stark, “The Iranian East”, In *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, kitap editörü Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, c. 1 (River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021), 700.

³⁹⁷ Plutarchus, *Plutarch's Lives-Themistocles*, çev. J.L. Marr (London: Harvard Univ. Press, 1914), 31.2.

kesin bir zafer kazanmıştır. Ctesias, bu olayı kronolojik veya siyasi bağlamdan kopuk şekilde sunmasından dolayı bu isyanın asıl sebebini belirlemek güçtür³⁹⁸.

Ancak bu isyanın “tesadüfî” olmadığına aşıkardır. Tarihsel veriler, I. Artakserkses’in tahta çıkış sürecinde yaşanan veraset krizini işaret eder. Kserkses’in ölümünün ardından, kraliyet ailesinin diğer erkek üyeleri (muhtemelen Kserkses’in kardeşleri veya yeğenleri)³⁹⁹, Artakserkses’in meşruiyetini sorgulayarak taht üzerinde hak iddia etmiş olabilir. Baktriya isyanı, bu iç çekişmelerin bir yansıması olarak kenardaki bir direnişe dönüşmüş gibi görünmektedir. Nitekim, Pers geleneğinde “atanmış varis” sisteminin esnekliği, ölüm sonrası iktidar mücadelelerini kaçınılmaz kılıyordu⁴⁰⁰. Her halükarda, doğudaki isyanların yerel ayaklanmalardan ziyade taht iddiacıları tarafından çıkarıldığı ve kesinlikle sıradan halk tarafından çıkarılmadığı anlaşılmaktadır⁴⁰¹.

I. Artakserkses’in tahta çıkışı ile İskender’e karşı verilen son direniş arasındaki on yıllar boyunca, “Yukarı Satraplıklar”da merkezi otorite tarafından yürütülen tek askerî harekât bu olmayabilir. Her ne kadar klasik kaynaklar bu döneme ilişkin başka seferlerden söz etmese de, arkeolojik ve ikonografik veriler farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Özellikle Sakalar, Harezmiler ve Sogdlular gibi kuzeydoğu İran ve Orta Asya topluluklarına özgü kıyafetler giymiş düşman figürlerine karşı kazanılan zaferleri betimleyen mühürler ve mühür baskıları, Persler tarafından yürütülen başka askerî faaliyetlere dair dolaylı fakat anlamlı kanıtlar sunmaktadır⁴⁰².

Doğuya yönelik Ahameniş askerî faaliyetlerine dair bir diğer dolaylı kanıt, Babil astronomik günlüklerinden birinde yer alan kısa bir kayıta görülür. Bu kayıt, MÖ 369 baharında kralın “Razaundu ülkesinde” asker topladığını bildirir; bu yer muhtemelen Ekbatana’nın doğusundaki Rhazounda ile özdeşleştirilebilir⁴⁰³. Her ne kadar bu birliklerin nereye sevk edildiği belirtilmese de, doğuya yönelik bir harekâtın parçası oldukları ve Horasan güzergâhı üzerinden gönderilmiş olabilecekleri düşünülmektedir⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Jacoby F., *FGrH*, 688 F14 (35).

³⁹⁹ Diodorus, *Diodorus of Sicily*, 11.69.2.

⁴⁰⁰ Kuhrt, *The Persian Empire*, 315; Brosius, *A History of Ancient Persia*, 153.

⁴⁰¹ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 84.

⁴⁰² Xin Wu, “Central Asia in the Achaemenid Period”, In *The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World*, ed. Rachel Mairs, 1. bs (New York: Routledge, 2020), 557–560, <https://doi.org/10.4324/9781315108513>.

⁴⁰³ Kuhrt, *The Persian Empire*, 400.

⁴⁰⁴ Stark, “The Iranian East”, 701.

İmparatorluğun kuzeydoğusunda yaşanan güvenlik sorunlarına ilişkin bir diğer kanıt, MÖ 348/347'ye tarihlenen iki Aramice belgede yer alır. Bu belgelerde, Baktriya ya da Sogdiana'daki şehirlerde hendek ve sur inşasından söz edilmektedir; bu yapıların, muhtemelen göçebe tehditlerine karşı savunma amaçlı inşa edildiği anlaşılmaktadır⁴⁰⁵. Bu yazılı belgeler, Marakanda (Afrasiab) ve Koktepa gibi bölgelerde, Ahameniş egemenliğinin son dönemine tarihlenen önemli tahkimat faaliyetlerine dair arkeolojik verilerle de desteklenmektedir⁴⁰⁶.

Ahemeniş İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle III. Darius'un hükümdarlığı ve İskender'in seferleri sırasında, "Yukarı Ülkeler" (Baktriya, Sogdiana, Aria) hakkında tarihsel kaynaklarda ani bir bilgi patlaması gözlemlenir. İskender'in tarihçileri, bu bölgelerin topoğrafyasını ve idarî yapısını detaylı şekilde aktarır. Bölgedeki "hyparch" adı verilen yerel aristokratlar (örneğin, Oxyartes, Spitamenes), Pers merkezi otoritesine bağlı ancak özerk askeri ve siyasi güce sahipti. İskender'in Baktriya ve Sogdiana'da karşılaştığı direnişi, bu yerel liderlerin kaynak mobilizasyonu ve coğrafyayı kullanma becerisini yansıtır. Örneğin, Sogdiana Kayası kuşatması veya Polytimetus Vadisi çatışmaları, direnişin yoğunluğunu gösterir⁴⁰⁷.

3.5.1. Bölgesel Genel Bakış

3.5.1.1. Baktriya

Baktriya satraplığı, Ahamenişlerin doğudaki toprakları arasında stratejik ve idarî bakımdan öne çıkan bir konuma sahipti. Bazı dönemlerde, satrap yalnızca Baktriya'yı değil, Horasmia, Partya ve Karmania gibi geniş bölgeleri kapsayan yetkileriyle adeta doğunun temsilcisi gibi hareket etmiştir. Bu durum özellikle Ctesias'ın Bardiya için kullandığı "Baktriyalıların, Harezmilerin, Partların ve Karmanialıların despotu" ifadesinde açıkça görülür. Ayrıca Baktriya, II. Artakserkses'in Anahita adına heykel diktirdiği merkezlerden biri olarak da dini açıdan dikkat çeker⁴⁰⁸.

Satraplık merkezlerinden Varnu (Yunanca Aornos), Hulm ve Drapsaka, bölgedeki diğer önemli şehirler arasında yer alır. Ahameniş yönetiminin son dönemlerine ait Aramice

⁴⁰⁵ Stark, 701.

⁴⁰⁶ C. Rapin, "Nomads and the shaping of Central Asia from the early Iron Age to the Kushan period", In *After Alexander: Central Asia before Islam*, ed. J. Cribb ve G. Herrmann (Oxford: Oxford University Press, 2007), 42.

⁴⁰⁷ Stark, "The Iranian East", 701.

⁴⁰⁸ Jacoby F., *FGrH*, 680 F11; Stark, "The Iranian East".

belgeler, muhtemelen Baktriya'daki bir satraplık arşivinden gelmekte olup, bölgedeki idarî yapının ve günlük yönetimin işleyişine dair nadir bilgiler sunmaktadır. Persepolis Tahkimat Tabletleri de, Baktriya ile imparatorluğun batı merkezleri arasındaki yoğun ulaşım ve lojistik bağlantılara işaret eder⁴⁰⁹.

Baktriya aynı zamanda, Efes'ten doğuya uzanan antik karayolunun son noktalarından biri olarak da önemlidir. Diodoros'a göre bu güzergâh, Kilikya'dan Baktriya'ya dört aylık bir yürüyüşle ulaşılabilir uzunlukta bir askeri hattı temsil eder. Bölgenin önemi, Ahemeniş ordusunda görev yapan Baktriyalı birliklerin merkezi rolüyle de yansır. Yunanistan seferlerinde bu birliklere kralın kardeşi komuta etmiş, Pers, Med ve Saka askerleriyle birlikte ordunun çekirdeğini oluşturmuşlardır. Ayrıca, Baktriyalı askerlere dair Lidya ve Kapadokya'da yerleştirilmiş askerî kolonistler üzerinden dolaylı bilgiler de bulunmaktadır⁴¹⁰.

3.5.1.2.Sogdiana

Sogdiana, Syr Darya (Seyhun) ötesindeki bozkırlarla ve Yüksek Asya'nın dağ sistemleriyle temas hâlinde olan, stratejik ve geçiş niteliği taşıyan bir sınır bölgesiydi. Yerleşim, ağırlıklı olarak Orta Zerafşan üzerindeki vahalarda (özellikle Marakanda/Semerikand) ve Kaşka Derya vadisinde (Karşi, Şehri-Sebz, Kitab) yoğunlaşmıştı. Ancak Alt Zerafşan çevresi ile Orta Seyhun yönünde göçebe hayvancılıkla geçinen topluluklar da mevcuttu⁴¹¹.

Yönetimsel açıdan Sogdiana'nın Baktriya satraplığına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. III. Darius döneminde Gaugamela Savaşı'na katılan Sogdiana birliklerinin komutasının Baktriya satrabına verilmiş olması, onun bu bölgede askerî sorumluluk üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca, merkezî yönetime akik ve lapis lazuli gibi değerli taşlarla haraç verme ve iş gücü sağlama yükümlülükleri de bulunuyordu. Ancak bu idarenin Sogdiana'daki derinliği net değildir. Arrian'a göre Marakanda'da bir kraliyet konutu "basileia" yer almakta ve bu yapının satraplık merkezine hizmet ettiği düşünülmektedir.

⁴⁰⁹ Stark, "The Iranian East", 702.

⁴¹⁰ Pierre Briant, *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe-IVe siècles avant notre ère)*, Mémoire, no 42 (Paris: Editions Recherche sur les civilisations, 1984), 91-94; Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XIV.20.4.

⁴¹¹ Stark, "The Iranian East", 703.

Ayrıca, yakınlarında büyük bir “paradeisos” (kraliyet bahçesi) bulunmaktaydı; bu alanın, günümüzdeki Penjikent yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir⁴¹².

Aramice belgeler, Baktriya satrabının bölgede mülkiyet veya idari yetki sahibi olabileceğine işaret etse de bu yorumlar kesin değildir. Öte yandan, Sogdiana’da yerel aristokrat ailelerin etkisi büyüktü. Bu aileler, tarımsal üretimi yüksek ve iyi tahkim edilmiş bölgeler üzerinde denetim kurarken, aynı zamanda göçebe savaşçı topluluklarla da ittifak ilişkileri geliştirmişlerdir⁴¹³.

3.5.1.3.Margiana (Marguş)

Margiana (Marguş), Ahameniş döneminde Murgab Nehri deltasını merkez alan, Karakum Çölü’nün kıyısında yer alan önemli bir bölgeydi. Bölgeye dair yazılı kaynaklar son derece sınırlıdır. Margiana yalnızca Behistun Yazıtı’nda anılmakta (DB §38), ancak resmi ülke listelerinde yer almamaktadır; bu durum, büyük olasılıkla bölgenin Baktriya satraplığına bağlı olarak yönetilmesiyle açıklanabilir⁴¹⁴.

Margiana, Medya-Baktriya arasındaki ana ulaşım yollarının dışında kalması nedeniyle, İskender’in sefer güzergâhına da dahil edilmemiş ve bu nedenle klasik kaynaklarda da anılmamıştır. Bu bağlamda Ahameniş dönemi Margiana’sına ilişkin bilgiler esasen arkeolojik bulgulara dayanmaktadır. Bu veriler, günümüz Merv kentinde yer alan ve Erk-kala olarak bilinen kalenin, Ahameniş dönemine tarihlenen yuvarlak planlı bir yerleşim olarak kurulduğunu ortaya koymaktadır⁴¹⁵.

3.5.1.4.Harezmi (Uvārāzmī / Uvārāzmiş)

Harezmi (Uvārāzmī / Uvārāzmiş), Amu Derya’nın aşağı kesiminde konumlanmış olup, doğu İran’daki “dahāva” bölgelerinin en uç noktalarından birini oluşturuyordu. Sogdiana gibi, Avrasya bozkır kuşağında yer alan göçebe hayvancı topluluklarla, özellikle Üstyurt Platosu üzerinden Güney Ural bölgesiyle sıkı temas hâlindeydi. Ayrıca Aşağı Seyhun Deltası’ndaki Çirik-Rabat kültürüyle de kültürel ve ekonomik bağlar kurmuştu⁴¹⁶.

⁴¹² Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.30.6.; Stark, “The Iranian East”, 703.

⁴¹³ Briant, *L’Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe-IVe siècles avant notre ère)*, 84; Stark, “The Iranian East”, 703.

⁴¹⁴ Stark, “The Iranian East”, 703.

⁴¹⁵ Z. I. Usmanova, “New Material on Ancient Merv”, *Iran* 30 (1992): 55-63, <https://doi.org/10.2307/4299869>.

⁴¹⁶ Stark, “The Iranian East”, 704.

Harezm'den Ahameniş merkezine turkuaz gibi değerli taşlar gönderildiği bilinmektedir (DSf ve DSz §10). Daha da önemlisi, bu bölgeden gelen askerlerin Babil, Yunanistan ve Elephantine gibi uzak bölgelerde Pers ordusunda görev aldığı anlaşılmaktadır. Ancak III. Darius dönemine ait orduların kayıtlarında Harezmli birliklerin anılmaması ve kral Pharasmanes'in İskender'e bağlılık sunması, bölgenin I. Xerxes sonrası dönemde görece bir bağımsızlık kazanmış olabileceğini düşündürmektedir⁴¹⁷.

Ahameniş yönetiminin Harezm üzerindeki egemenliği, doğu satraplıklara kıyasla daha dolaylıydı. Haraç verme ve asker sağlama gibi yükümlülükler dışında, iç yönetim büyük ölçüde yerel hanedanlara bırakılmıştı. Bu bağlamda Pharasmanes'in İskender'e sunduğu sembolik bağlılık, Ahamenişlerin bu bölgeye yönelik gevşek egemenlik modelinin sürekliliği olarak yorumlanabilir. Harezm'de Ahameniş dönemine ait olduğu düşünülen önemli arkeolojik merkezler arasında Kyuzeli-gyr ve Dingil'dzhe yer almaktadır⁴¹⁸.

3.5.1.5.Aria (Haraiva)

Ahameniş döneminde Aria (Haraiva), günümüzdeki Herat çevresini kapsayan stratejik bir bölgeydi. Bölgeye dair ilk doğrudan bilgi Behistun Yazıtı'nda yer alsa da, büyük olasılıkla II. Kyros döneminde Ahameniş kontrolüne girmiştir. III. Darius zamanında bölge, Satibarzanes adlı bir satrap tarafından yönetilmekteydi. Onun resmî ikametgâhı, günümüzde Herat Kalesi ile özdeşleştirilen Artakoana kentiydi⁴¹⁹.

Aria, hem Xerxes'in Yunanistan seferine hem de III. Darius'un MÖ 331'deki askerî harekâtına asker sağlamış, ayrıca MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Nippur'daki Muraşû belgelerinde askerî kolonistlerin menşe bölgelerinden biri olarak kaydedilmiştir⁴²⁰. Persepolis tabletlerinde de Aria ile bağlantılı seyahatlerden söz edilir, ancak bu kişilerin kimlikleri veya görevleri açıkça belirtilmez. Bu veriler, Aria'nın Ahameniş İmparatorluğu'nun doğu eyaletleri içindeki askerî ve idari önemini göstermektedir⁴²¹.

⁴¹⁷ Stark, 704; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV. 15.5.

⁴¹⁸ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 233.

⁴¹⁹ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.8.4, III.25.5; Stark, "The Iranian East", 705.

⁴²⁰ Herodotos, *Tarih*, VII. 66; Dandamayev, *Iranians in Achaemenid Babylonia*, 162-64.

⁴²¹ Stark, "The Iranian East", 705.

3.5.1.6.Drangiana (Zranka),

Hilmand Nehri'nin alt havzasında yer alır ve zengin tarımsal alanları ile kalay yataklarıyla bilinir. Aynı zamanda, Horasan'dan Baktriya'ya ve Kirman üzerinden Sind bölgesine uzanan yolların kesişiminde yer aldığı için stratejik bir geçit niteliğindedir. Behistun Yazıtı'nda *dahyu* olarak anılan Drangiana, II. Kyros döneminde Ariaspi kabilesinin yaşadığı bölge olarak bilinir. MÖ 330'da Arachosia'ya bağlı bir satraplık konumundaydı. Xerxes'in Yunanistan seferine katılmış, Persepolis tabletlerinde ise bu bölgeyle bağlantılı bireylerin yolculukları kayıt altına alınmıştır. Dahan-i Ghulaman yerleşimi, bu döneme ait bölgesel bir başkent olarak kabul edilmektedir⁴²².

3.5.1.7.Arachosia (Haraufatiş)

Arachosia, Darius tarafından Behistun Yazıtı'nda (DB III § 45, 47)⁴²³ ayrı bir satraplık olarak anılmaktadır. Orada Vivāna satrap olarak görev yapmıştır⁴²⁴. Merkezinin eski Kandahar'da yer aldığı ve bu kentin *Kapišākanis* ile özdeş olduğu düşünülmektedir. Behistun'un Elamca versiyonu, satrapın *Aršādā* adlı kaleyi "mülk" olarak kullandığını bildirir⁴²⁵. Behistun Yazıtı'nda (DB § 45) Arachosia'da üç kaleden söz edilir: Parikāna, Sārūka ve Hasta. Bu kalelerden kült eşyaları vergi olarak teslim edilmiştir. Bu kalelerde uzun yıllar boyunca görev yapan valiler (gouverneur) bulunmaktaydı⁴²⁶.

Arachosialılar, Xerxes'in seferine ve Gaugamela Savaşı'na katılmış, satrap Barsaentes bu savaşta hem Drangiana birliklerine hem de "Hintli dağ halklarına" komuta etmiştir. Bölgeden *kurtash* gönderildiği ve vergi alındığı, ayrıca fildişi ve taş eşyaların Persepolis hazinesinde kayıt altına alındığı belgelenmiştir (DSf ve DSz §11)⁴²⁷.

Herodotos'un vergi bölgeleri listesinde Arachosia'nın yer almaması geçmişte eleştirilmiştir. Artık bu sorunun çözümü daha açıktır: Görünüşe göre Herodotos, Arachosia'yı Parikanalılar adıyla temsil etmiştir. Yani burada kastedilen yalnızca

⁴²² Quintus Curtius, *The History of Alexander the Great*, çev. Peter Pratt (London: S. Bagster, 1821), VII.3.1-3; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.27.4-5, III.21.1; Strabon, *Geography*, XV.2.10; Stark, "The Iranian East", 705.

⁴²³ Schmitt, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text*, 65-66.

⁴²⁴ Heidemarie Koch, *Achämeniden-Studien* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1993), 22.

⁴²⁵ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 444-45.

⁴²⁶ Koch, *Achämeniden-Studien*, 26.

⁴²⁷ Stark, "The Iranian East", 705-6.

Parikāna halkıdır , Herodotos tarafından tanınacak kadar önemliydi, ancak tüm Arachosia değil⁴²⁸.

3.5.1.8.Drangiana

Drangiana bölgesi, antik dönemde Hilmand Nehri'nin aşağı havzası çevresinde yer alıyordu. Verimli tarım alanları ve antik kaynaklarda⁴²⁹ belirtildiği üzere önemli kalay rezervleri ile ekonomik açıdan değerli bir merkezdi. Coğrafi konumu itibarıyla da kritik bir işleve sahipti: “Horasan Yolu” ile “Kirman Yolu”nu birbirine bağlıyordu⁴³⁰.

Drangian halkı, antik kaynaklarda en çok Arachosialılar ile yakın bağlarıyla öne çıkar. Bu ilişki, Darius dönemine ait resmî belgelerde de belirgindir: İki topluluk, kraliyet yazıtlarında tutarlı bir şekilde art arda zikredilir. Benzer bir bütünlük, Persepolis'teki Apadana Merdivenleri'nin kabartmalarında da görülür. Burada Drangian ve Arachosialı temsilciler, aynı kompozisyon içinde ortak tasvir edilmiş ve siyasi-kültürel bir dayanışma sergilemiştir⁴³¹.

Drangianalılar, Ahameniş İmparatorluğu'nun askerî faaliyetlerinde aktif bir rol üstlenmiştir. Herodot'un aktardığına göre, bu halk Xerxes'in MÖ 480'deki Yunanistan seferine askerî birliklerle katkı sağlamıştır⁴³². Siyasi ve ticari hareketliliğe dair bir diğer kayıt ise Persepolis Tahkimat Tabletleri'nde yer alır: “Drangianalı Aşpukka” adlı bir görevlinin, Persis'ten (bugünkü Fars eyaleti) Drangiana'ya dönüş yolculuğuna ilişkin izin belgesi, bölgeler arasındaki idari iletişim ağını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir⁴³³.

3.5.1.9. Gandhara

Paropamisadai ve Gandhara, İran'ın doğusu ile Kuzeybatı Hindistan arasında bir geçiş bölgesi oluşturuyordu. Paropamisadai'nin merkezi Kapişi (Capisa), Gandhara'nınki ise Puşkalavati (Peucelaotis) idi. Arkeolojik veriler, bu alanların yerleşmiş ekonomik yapılar içerdiğini göstermektedir. Gandhara, Behistun Yazıtı'nda bir *dahyu* olarak geçmekte, Paropamisadai ise doğrudan olmasa da muhtemelen Baktriya satraplığına bağlı

⁴²⁸ Koch, *Achämeniden-Studien*, 31.

⁴²⁹ Strabon, *Geography*, XV.2.10.

⁴³⁰ Stark, “The Iranian East”.

⁴³¹ Koch, *Achämeniden-Studien*, 31.

⁴³² Herodotos, *Tarih*, VII.66.

⁴³³ Stark, “The Iranian East”, 705.

idarî bir bölgeydi. Her iki bölge de merkezî yönetime *kurtash* gönderiyor, ancak yerel hanedanlar yönetimde önemli rol oynuyordu⁴³⁴.

3.6. Pers İmparatorluğu'nda Orta Asya'nın Üstlendiği Rol

Ahameniş İmparatorluğu, Orta Asya'yı stratejik bir güç merkezine dönüştürerek bölgenin insan ve ekonomik potansiyelini sistematik biçimde mobilize etmiştir. Bu süreçte, etkili bir iletişim altyapısı aracılığıyla kontrol edilen kaynaklar, imparatorluğun askeri ve idari mekanizmalarını beslemiştir. Persepolis Tahkim Tabletlerinde yer alan kayıtlara göre, Baktriya kökenli işçilerin (büyük olasılıkla sulama projelerinde çalıştırılan) Darius döneminde un karşılığında ücretlendirildiği ve Sogdian topluluklarına temel gıda tedarikinin sağlandığı anlaşılmaktadır (PF 1118, 1132, 1175, 1629)⁴³⁵. Ahameniş ordusunun çok-etnikli yapısı, Darius'un Saka kabilelerini askere almasıyla daha da genişlemiş; bu birliklerin MÖ 490'daki Maraton Muharebesi'nde Atina'ya karşı Pers güçleriyle birlikte hareket ettiği Herodot tarafından aktarılmıştır.⁴³⁶ Ancak bu yenilginin ardından, Darius'un başlattığı toplu asker toplama politikası, halefi Xerxes döneminde tam ölçekli bir seferberliğe evrilmiş Baktriyalılar, Amyrgian Saka, Arianlar, Parthialılar, Chorasmialılar, Sogdianlar, Gandaranlılar, Dadicalılar, Caspialılar, Sarangianlar, Pactyalılar, Utialılar, Mycianlar ve Paricanialılar gibi onlarca etnik grubu içeren karma bir ordu oluşturulmuştur⁴³⁷.

Süvari birliklerinde Caspialılar, Paricanialılar, Sagartialılar ve Baktriyalılar, deniz operasyonlarında ise Saka kabilelerinin deneyimli savaşçıları öne çıkarken; Mardonius komutasındaki Pers ordusunun MÖ 480/79 kışında Yunanistan'da konuşlandığı seçkin birlikler arasında Hintli okçular ve Saka piyadeleri de yer almıştır⁴³⁸.

3.6.1. Asya'dan Haraç ve Hediyeler

Susa sarayına ait kurulum belgelerinde (DSf, DSz) ve Persepolis Apadana rölyeflerinde kayıtlı vergi ödemeleri, Ahameniş İmparatorluğu'nun ekonomik düzenine dair çarpıcı veriler sunar. Akademik literatürde genel kabul gören yoruma göre, bu belgelerde belirtilen *ayni* vergiler, imparatorluğun çeşitli satraplıklarından gelen delegasyonların

⁴³⁴ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 221-23, 236; Briant, *From Cyrus to Alexander*, 746-58; Cameron A Petrie ve Peter Magee, "Histories, Epigraphy and Authority: Achaemenid and Indigenous Control in Pakistan in the 1st Millennium BC", *Gandharan Studies* 1 (t.y.): 3-21.

⁴³⁵ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 174-75.

⁴³⁶ Herodotos, *Tarih*, VI.113.

⁴³⁷ Herodotos, VII.61-99.

⁴³⁸ Herodotos, VIII.113.

sunduğu malları sistematik biçimde yansıtmaktadır. Örneğin, Baktriyalılar (Delegasyon xii) altın külçeler, deve kervanları ve kuyumcu işçiliğiyle bezenmiş metal kaplar; Sogdianlar (Delegasyon xvii) lapis lazuli, kırmızı mercan, protom motifli bilezikler, hançerler, balta süslemeleri ve seçkin at ırkları; Sakalar (Delegasyon xi) ise at sürüleri, protom detaylı bilezikler ve üç parçalı geleneksel kıyafet setleri (pantolon, tunik, palto) ile katkıda bulunmuştur⁴³⁹.

Chorasmialılar (DSf) turkuaz taşları; Arachosialılar (Delegasyon VII?) öğütme taşları, fildişi oymalar, dekoratif kaplar, deve derileri ve egzotik kedi postları; Arianlar (Delegasyon iv) benzer kültürel ürünler; Parthialılar (Delegasyon xv) ise seramik kaplar ve ticari develerle hazineye katkı sağlamıştır. Bu liste, Ahameniş hazinelerini dolduran muazzam zenginliğin kısmi bir izlenimini vermektedir. Değerli metallerde ödenen vergiler (gümüş talantları), bazen aynen ödenen bağışlarla desteklenmiş⁴⁴⁰.

Tablo 3.4 Kserkses'in Saray Frizlerinde Görülen Asya Delegasyonlarının Haraç ve Hediye Veren Halkları (Briant 2002, 175).

Halk	Kişi Sayısı	Hediyeler	Hayvanlar
Sakalar	6	Giysiler, Bilezikler	At
Sakalar	6	Bilezikler, Baltalar, Hançerler	At
Baktriyalılar	5	Kap, Deri, Altın Külçeler, Deve Kervanları	Deve
Gandharalılar	6	Kalkan, Mızrak	Manda
Hintliler	6	Baltalar, Baharatlar(?)	1 Zebra(?)
İskitler	4	Mızraklar, Kalkanlar	At
Arachosialılar	5	Kap, Deri, Fildişi Oymalar	Deve
Sagartianlar	6	Giysiler	At
Drangialılar	4	Mızraklar, Kalkan	Boğa

⁴³⁹ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 178.

⁴⁴⁰ Francfort, 178.

Herodot'un listesi, I. Artaxerxes dönemine ait bilgiler sunar. Bu vergi listesi muhtemelen bir Ahemeniş resmi belgesinden kopyalanmıştır⁴⁴¹. Vergi miktarlarına bakıldığında: Baktriya'dan 360 talant; Sattagydiyalılar, Gandaranlılar, Dadicalılar ve Aparytalardan toplam 170 talant; Sagartialılar, Thamanaeans, Utialılar ve Mycianlardan 600 talant; Paricanialılar ile Asya Etiyopyalılarından 400 talant; Saka ve Caspiyalılardan 250 talant; Hint altın tozu vergisi olarak 360 talant kaydedilmiştir. İlginç bir şekilde, Paricanialılar ve Orthocorybantes'in (Ecbatana ve Media ile birlikte) 450 talantlık katkısı, günümüz Seistan bölgesinden gelen 600 talantla birleştiğinde, Herodot'un verilerinin resmi Pers arşivlerine dayandığı hipotezini güçlendirmektedir⁴⁴².

Bu rakamların kısmi tutarsızlıklarına rağmen (örneğin Paricanialıların iki farklı listede yer alması), toplamda 2.530 talant gümüşe ulaşan doğu satraplıkları vergi geliri, imparatorluğun ekonomik sömürü mekanizmasının boyutunu anlamak için önemli bir veri seti oluşturur. Herodot, Pers İmparatorluğu'nun vergi sistemini analiz ederken, 50 ila 53 bölgeyi kapsayan bir listeleme yapmış ve bu bölgelerden yıllık 14.560 Euboic talent⁴⁴³ gümüş gelir elde edildiğini kaydetmiştir. Bu kayıtlar arasında özellikle dikkat çeken nokta, bahsi geçen bölgelerden 16'sının Asya coğrafyasına ait olması ve bu grubun toplam gelirin yaklaşık %17,4'ünü (ortalama 1/5 oranında) temsil etmesidir (Ek-A. 5)⁴⁴⁴.

Ahemeniş İmparatorluğu'nun kaynak yönetimindeki başarısı, merkezi iletişim altyapısının etkinliğine dayanıyordu. Darius'un Bisitun Yazıtı'nda vurguladığı üzere: *"Krallığının sınırları içindeki halklar, buyruklarına gece-gündüz demeden itaat eder ve bana haraçlarını sunarlar"* (DB, I §7).⁴⁴⁵ Bu otorite, imparatorluğun stratejik yol ağı ve yazılı belge sisteminin (sekreterlik) entegrasyonu sayesinde somutlaşmıştır: Persepolis ve Susa hazinelerine akan zenginliklerin yanı sıra, askeri birliklerin hızla sefer bölgelerine intikali de bu altyapıyla mümkün olmuştur. Antik kaynakların aktardığına göre, Efes'ten Baktriya'ya uzanan kraliyet yolları, parasang (Pers mesafe birimi) ve konaklama duraklarıyla standartlaştırılmıştı⁴⁴⁶. Avesta metinleri, Arya topraklarının köprülerini ve

⁴⁴¹ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 392.

⁴⁴² Herodotos, *Tarih*, III. 89-97.

⁴⁴³ Bir Euboic talent, yaklaşık 26 kilogram gümüşe eşdeğerdir.

⁴⁴⁴ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 178; M. Cook, "The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire", In *The Cambridge History of Iran. 2: The Median and Achaemenian Periods*, ed. Ilya Gershevitch, 6. print (Cambridge: Cambridge Univ. Pr, 1985), 247.

⁴⁴⁵ H. C Rawlinson, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun*, c. X (JRAS, 1847), XXVIII.

⁴⁴⁶ Jacoby F., *FGrH*, 688 F3 (3).

yollarını övgüyle anarken;⁴⁴⁷ Ksenophon, Ahamenişler angareion adlı hızlı posta sisteminin Yunan gözlemcilerde hayranlık uyandırdığını kaydeder⁴⁴⁸.

MÖ 509–493 tarihli Persepolis Tahkimat Arşivi'ndeki Elamca seyahat belgeleri (Q metinleri), bu merkezi sistemin işleyişini detaylandırır. Belgelerde, imparatorluk depolarından resmi görevle seyahat edenlere tahsis edilen günlük erzaklar (tahıl, hayvan, bira, meyve vb.), seyahatin başlangıç/varış noktaları, katılımcı sayısı, tarih ve mühür baskıları kaydedilmiştir. Partiya, Aria, Baktriya, Arakosya ve Parikana gibi doğu bölgelerinin sıklıkla anılması, Persepolis ile Orta Asya arasındaki yoğun bağlantıyı kanıtlar⁴⁴⁹.

Orta Asyalılar, inşaat projelerine katılmak, haraç sunmak veya siyasi ittifaklar kurmak için imparatorluk merkezine seyahat ederdi. İşçiler, zanaatkârlar, askerler ve yüksek rütbeli memurlardan oluşan gruplar, barışdama (profesyonel rehberler) eşliğinde hareket eder; at, deve veya köpek gibi hayvanlar lojistiği desteklerdi. Örneğin, Aria'dan Susa'ya 588 kişilik bir kabile, 100 eşekle organize edilmişti (PF 2056).⁴⁵⁰ Bu seyahatlerin liderleri, genellikle Persepolis veya Susa'daki yüksek yetkililerden (örneğin Persepolis idarecisi Parnakka ve yardımcısı Ziššawiš) yazılı belgeler veya mühürlü belgeler taşırdı⁴⁵¹.

Persepolis tabletlerinde belgelenen Baktriya-Susa (PF 1555), Susa-Gandhara (PF 1440, 1450) ve Arachosia-Susa (PF 1351, 1439) gibi güzergâhlar, yalnızca mal değil, insan mobilizasyonunu da kapsayan çok katmanlı bir lojistik ağı yansıtır. Ahameniş bürokrasisi, mühürlü belgelerle erzak dağıtımını ve kritik rotalara rehber atamalarını standartlaştırmıştı. Ancak bu trafik tek yönlü değildi: Satraplıklardan başkente akan kaynakların (haraç, işgücü) yanı sıra, merkezden Orta Asya'ya idari görevliler, askeri denetçiler ve kültürel elçiler gönderilirdi⁴⁵².

Buna rağmen, Pers İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki maddi kalıntılarının yoğun olmadığı görülmektedir. Örneğin, Semerkant ve Kerki'de ele geçen birkaç

⁴⁴⁷ F. Max Muller, *The Zend Avesta* (London: Henry Frowde, 1880), Yt. 10, 15.

⁴⁴⁸ Ksenophon, *Cyropaedia*, VIII.6.17.

⁴⁴⁹ Wouter F. Henkelman, "Bactrians in Persepolis – Persians in Bactria", In *A Millennium of History. The Iron Age in southern Central Asia (2nd and 1st Millennia BC)*, ed. Johanna Lhuillier ve Nikolaus Boroffka, c. 223–255 (Proceedings of the conference held in Berlin, Berlin: Dietrich Reimer, 2018), 226-29.

⁴⁵⁰ Richard T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* (Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications, 1969), 636.

⁴⁵¹ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 469–471.

⁴⁵² Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 178-79.

darik(dareikos),⁴⁵³ Oksus Hazinesi'ndeki 18 Atina sikkesi ve Kabil'deki Chaman Huzuri definesinde bulunan 8 Ahameniş siglosu,⁴⁵⁴ 14 Hint darplı sikke, 64 Yunan parası ile 29 adet bilinmeyen tipte sikke, bu durumu kanıtlayan izlerdir. Belh'te 170 Atina sikkesi, Mir-Zakah ve Celalabad'da deforme çubuklar, Kyzyltepa (Kızıl Tepe)'de ise bir Ahameniş bronz eseri tespit edilmiştir. Bu sınırlı buluntu çeşitliliği, bölgede standart bir para sisteminin henüz tam olarak entegre edilmediğine ve ticari faaliyetlerde Yunan sikkelerinin ağırlıklı kullanıldığına işaret etmektedir⁴⁵⁵.

3.6.2.Pers Döneminde Orta Asya'nın Ekonomisi, Toplumu ve Kültürü

Akademik çevrelerde yaygın bir görüşe göre, Orta Asya coğrafyasında “Ahameniş etiketli” toplulukların izleri, 7. yüzyılın ortalarına hatta 8. yüzyılın başlarına dek geriye götürülebilir. Söz konusu dönemin en belirleyici özelliği, Orta Asya'nın geniş dağılım haritasıyla örtüşen beyaz renkli tekerlek formu seramiklerin kültürel kimliğin ayırt edici unsuru olarak ortaya çıkişdır. Bölgesel farklılaşma incelendiğinde: Parthia-Hyrcania ve Seistan, İran kökenli yüksek kaliteli seramik üretimiyle (yükselti teknikleri) öne çıkarken; kuzey ve kuzeydoğu sınırları step kültürlerinin karakteristik el yapımı ürünleriyle şekillenir. Hindistan örneğinde ise seramik stilizasyonu tamamen farklı bir evrimsel yol izler. Bu veriler ışığında, bahsi geçen kültürel mozaikin anahtar bileşenlerini Baktriya, Margiana, Sogdiana, Aria, Arachosia ve Chorasmia coğrafyalarının oluşturduğu savunulabilir⁴⁵⁶.

Orta Asya'nın ekonomik dinamikleri, sulama temelli tarım, hayvancılık faaliyetleri ve zanaat üretimi üzerinde şekillenmiştir. Arkeolojik veriler, Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Chorasmia, Margiana, Arachosia, Drangiana, Baktriya ve Sogdiana gibi farklı yerleşim alanlarında kanal ağlarıyla desteklenen su yönetimi altyapılarının geliştirildiğini göstermektedir. Bu sistemler sayesinde, verimli lös topraklarında buğday, arpa ve darı gibi temel tahılların yanı sıra susam ve üzüm gibi katma değerli ürünler yetiştirilmiş; mahsul depolama tekniklerinin yerleşim birimleri ölçeğinde organize edildiği

⁴⁵³ Pers kralı I. Dareios'un kendi adıyla anılan altın sikke.

⁴⁵⁴ Gümüş Pers sikkesi. 1 altın dareikos, 20 gümüş siglos değerindeydi.

<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-siglos-7803/>

⁴⁵⁵ Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, 179; F. R. Allchin, *The Archaeology of Afghanistan from Earliest Time to the Timurid Period* by (Academic Press, 1978), 203; E. V. Zelman, *Drevnye monetny Tadzhikistana* (Dushanbe: Donish, 1983), 20.

⁴⁵⁶ Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, 183.

anlaşılmaktadır⁴⁵⁷. Tarımsal fazlanın merkezi bir ekonomik modelle yönetildiğini gösterir.

Bu sistemin işleyişinde yerel aristokrasinin rolü kritikti. Ahameniş öncesi dönemden miras kalan yapıda, büyük toprak sahipleri suyun dağıtımını kontrol ederek tarımsal üretim üzerinde siyasi ve ekonomik güç elde ediyordu. Ancak bölge, Nil veya Mezopotamya'nın aksine, tarımsal verimlilikte sınırlı kalmıştı. Üstelik, Doğu İran ve Orta Asya'da para ekonomisi yerine aynı değişim hakimdi: Altın darikler veya Yunan sikkeleri batıda kullanılırken, burada vergiler (yıllık ödemeler) ürün veya emekle ödeniyordu⁴⁵⁸. Persepolis rölyeflerinde tasvir edilen bu uygulama, merkezi otoritenin kaynakları doğrudan ürün stoğu üzerinden yönettiğine işaret eder. Su, yalnızca tarımın değil, sosyal hiyerarşinin de belirleyici unsuru olmuştur. Aristokrasinin su yönetimindeki tekelinin, Ahamenişler döneminde bile yerel güç dengelerini koruduğu anlaşıyor.

Orta Asya'nın birçok bölgesinde otlaklar vardı ve hayvancılık her zaman bu coğrafyanın önemli bir unsuru olmuştur. Hayvancılık ekonomisinde Chorasmia'daki yerleşik nüfus, sığır, koyun, keçi, domuz, eşek, at ve deve gibi çeşitli hayvanları besleyen çok yönlü bir hayvancılık sistemi uygulamaktaydı. Yedinci yüzyılda sığır, dördüncü yüzyılda ise koyun ve keçiye daha fazla önem verilmiş, ancak bunun nedeni tam olarak açıklanamamıştır. At ve deve yetiştiriciliği, Ahameniş sonrası döneme ait metinlerde ve Persepolis rölyeflerinde vurgulandığı gibi, sadece ekili alanlarda değil, geniş ve ekilmemiş steplerde de gerçekleştirilmekteydi. Chorasmia'dan Moğolistan'a kadar uzanan göçebe toplulukların mezar arkeolojileri, onların çobanlık ekonomisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bölgedeki Saka halkları, farklı coğrafyalarda (örneğin, Chorasmia, Pamir, Ferghana, Kırgızistan, Tian Shan, Altay, Tuva, Moğolistan, Xinjiang ve Kazakistan) at ve koyun yetiştiriciliğiyle benzer ekonomik sisteme sahip olup, tarım ve hayvancılık bölgeleri arasındaki sınırların belirsizliği dikkat çekmektedir⁴⁵⁹.

Zanaat üretimine gelindiğinde, seramik atölyelerinden metal işleme merkezlerine kadar uzanan üretim hattının yerel hammaddelerle (kil, bakır, lapis lazuri) beslenerek imparatorluk çapında bir ticaret ağına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Silah üretimindeki

⁴⁵⁷ Francfort, 83-84.

⁴⁵⁸ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 91-92.

⁴⁵⁹ Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 184.

standartlaşma, Ahameniş ordusunun teknik kapasitesini desteklerken; süs eşyalarının bölgeler arası stil benzerlikleri, kültürel etkileşimin ekonomik temellerine işaret eder⁴⁶⁰.

Metaller, başta mücevherat, silah üretimi ve alet yapımı olmak üzere çeşitli alanlarda tercih edilmiştir. Baktriya altını, yüksek olasılıkla Oxus Nehri'nin alüvyal çamur yataklarından elde edilmiş; gümüş de aynı bölgedeki kaynaklardan çıkarılmıştır.⁴⁶¹ Altın madenciliği, Kazakistan ve Güney Sibirya'da da aktif olarak sürdürülmüştür. Bakır ise, Orta Asya'da binlerce yıl boyunca işlenmesine rağmen, bu döneme ait düzenli bakır madeni izlerine rastlanmamıştır. Buna karşılık, Kazakistan'da (Dzezkasgan), Güney Sibirya-Tuva bölgesinde ve Xinjiang'ın Hi Vadisi'nde, göçebe toplulukların yerleşim alanlarına yakın bakır yatakları tespit edilmiştir⁴⁶².

Demir madenlerine dair veriler sınırlı olsa da, Horasmia (Dingil'dze), Part (El'ken Tepe) ve Sogdiana (Marakanda) gibi bölgelerdeki döküm atölyeleri, metal işleme faaliyetlerini kanıtlamaktadır. Arkeolojik buluntular, Orta Asyalı demircilerin savaş aletleri, süs eşyaları, tarım araçları ve hayvan koşum takımları ürettiğine dair somut veriler sunar. Ahamenişler döneminde demirin kullanımı giderek yaygınlaşmış; bu sayede demir, artık yalnızca liderler, şefler veya askerlerin kullanımına özgü bir kaynak olmaktan çıkmıştır. Aynı şekilde, çömlekçi çarkı da her coğrafyada tam kapasiteyle işlev görmeye başlamıştır. İmparatorluğun merkezileşmesi ve gelişen iletişim ağları, bu teknolojik ilerlemenin temel etkenleri arasında yer almaktadır. Yerleşim yerlerinin ve sulamalı tarım alanlarının genişlemesi, büyük ölçüde Ahameniş barışının ve ekonomik büyümenin bir sonucudur. Ayrıca, Orta Asya'daki nüfus hareketleri ve yeni kolonilerin kurulması, farklı fikir ve kültürlerin etkileşimini artırarak bu sürece katkıda bulunmuştur⁴⁶³.

Orta Asya, Ahameniş İmparatorluğu'nun önemli bir parçasıydı. Bölge, imparatorluğun en azından ilk yarısında yönetici sınıf için zorluklar teşkil etse de, idari açıdan Pers imparatorluk sistemine iyi entegre olmuş ve önemli ekonomik gelişim yaşamıştır. Orta Asya, imparatorluğun Büyük İskender tarafından fethedilmesine kadar bu sistemin bir parçası olarak kaldı. Şüphesiz, Ahameniş varlığı bölgenin birçok açıdan büyümesini hızlandırdı. Yazının, diplomasinin ve merkezi idari-ekonomik ağların tanıtılması, Orta Asya'nın sofistike devlet mekanizmalarını benimsemesini sağladı ve sonraki dönemde

⁴⁶⁰ Francfort, 185.

⁴⁶¹ Jacoby F., *FGrH*, 688 F 45.26.

⁴⁶² Francfort, "Central Asia and Eastern Iran", 185.

⁴⁶³ Francfort, 185-86; Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 94.

devlet oluşumu için gerekli olan büyük siyasi-sosyal dönüşüm ile kurumsal gelişime zemin hazırladı.

Ahameniş yönetimi, Orta Asya'nın fiziksel peyzajını kökten değiştirdi ve yerel halkın sosyoekonomik yaşamını yeniden şekillendirdi. İmparatorluk planına göre inşa edilen yeni yollar, kanallar, yerleşimler, kaleler ve çiftlikler, iyi planlanmış bir kurumsal peyzaj oluşturdu. Bu peyzaj içinde ritüel ve dini yapıların inşası, bütüncül tasarımın ayrılmaz bir parçasıydı. İmparatorluk sınırları ile merkez arasında hızlı ve istikrarlı iletişimi sağlamak için Ahameniş yetkilileri tarafından inşa edilen ve korunan yeni yol sistemi, ticaret ve iletişim ağlarını geliştirerek Orta Asya'nın doğu komşularıyla etkileşimini artırdı ve sonrasında “İpek Yolu” olarak anılacak rotanın temelini attı. Ahameniş idari sistemi olmasaydı, bölge çok farklı bir tarihsel seyir izlerdi⁴⁶⁴.

3.7. Asya Seferlerinin Siyasi ve Askeri Sonuçları

Pers İmparatorluğu'nun doğuya yönelik yürüttüğü seferler, salt toprak kazanımının ötesinde, uzun vadeli siyasi ve yapısal dönüşümlere neden olmuştur. Bu seferlerle birlikte Orta Asya'nın kabilelere dayalı, dağınık ve düzensiz siyasi yapısı parçalanarak imparatorluk bünyesine alınmış ve bu bölgelerde yeni bir siyasi düzlem inşa edilmiştir. II. Kyros'un başlattığı doğuya açılma politikasının Darius döneminde sistematik bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Özellikle Sakalar ve Baktriyalılar gibi topluluklara karşı yürütülen askeri faaliyetler hem sınırlarda güvenliğin sağlanması hem de bölge halklarının Pers idari sistemine entegrasyonu açısından kritik rol oynamıştır.

Seferlerin ardından tesis edilen idari merkezler, ulaşım ağı ve askeri tahkimatlar; merkez ile doğu arasındaki bağlantıyı güçlendirmiş, bu da yalnızca askeri değil, aynı zamanda idari ve ekonomik entegrasyonu da mümkün kılmıştır⁴⁶⁵. Perslerin doğudaki ilerleyişi, klasik bir işgal hareketinden çok daha fazlasıdır; bu süreç, imparatorluğun doğu sınırlarını tanımlayan ve bu sınırları uzun süreli denetim altına alan kurumsal bir yayılmadır. Seferler boyunca uygulanan stratejik yerleşim, kültürel tolerans ve bölgesel denge politikaları, doğuda Pers otoritesini kalıcı hâle getirmiştir.

⁴⁶⁴ Wu, “Central Asia in the Achaemenid Period”, 611-12.

⁴⁶⁵ Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, 178-79.

3.7.1. Siyasi Yapıdaki Değişiklikler ve İmparatorluk Yönetimine Etkisi

Orta Asya'ya yönelik yürütülen fetihlerin hemen ardından bölgenin siyasi yapısı köklü biçimde yeniden şekillendirilmiştir. Persler, yeni ele geçirdikleri bu coğrafyayı doğrudan imparatorluk sistemi içerisinde örgütleyebilmek adına satraplıklar biçiminde idari birimlere ayırmışlardır. Behistun Yazıtında adı geçen Baktriya, Aria, Gandara ve Harauvatiş gibi bölgeler, bu anlamda yalnızca coğrafi değil, idari bir gerçeklik olarak imparatorluk sistemine dahil edilmiştir⁴⁶⁶.

Bu yeni düzen, sadece isimsel bir dönüşüm değil; doğrudan merkezi idareye bağlı, vergilendirme ve askeri sevkiyat açısından denetlenen bölgelerin oluşmasını sağlamıştır. Darius'un oluşturduğu bu sistem sayesinde yerel otoritelerin özerk hareket kapasitesi sınırlanmış, merkezi kontrol güçlendirilmiştir. Daha önce kabileler arası ittifaklara veya geçici askeri üstünlüklere dayanan güç dengeleri, yerini resmi atanmış valilerin yönettiği, hiyerarşik ve kayıt altına alınan bir idari yapıya bırakmıştır.

Bu sürece eşlik eden önemli bir gelişme de, Darius'un tahta çıkışı sonrası bastırdığı doğu isyanlarıdır. Bu isyanların ardından, bazı bölgelerde Pers kökenli valiler görevlendirilmiş ve sadakatsizlik gösteren yerel liderlik yapıları tasfiye edilmiştir. Bu yönüyle Asya seferleri, imparatorluk bünyesindeki sadakat ilişkilerini yeniden tanımlayan ve merkezi yönetimin mutlak otoritesini pekiştiren bir sürecin kapısını açmıştır.

3.7.2. İmparatorluk Sınırlarının Genişlemesi ve Jeopolitik Sonuçlar

Asya seferlerinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak imparatorluğun sınırları doğuda Hindukuş dağlarına, kuzeyde Sakaların yaşadığı bozkırlara ve güneyde Hint alt kıtasının kapılarına kadar uzanmıştır. Bu genişleme, Perslerin yalnızca askeri değil, jeopolitik anlamda da güçlenmesini sağlamıştır. Ele geçirilen bölgeler hem tarımsal üretim hem de doğu-batı ticaret yolları açısından yüksek stratejik öneme sahipti. Bu nedenle, bölgenin Ahameniş egemenliğine girmesi, imparatorluğun ekonomik ve stratejik kapasitesini artırmıştır.

II. Kyros'un Sakalar ve Massagetler giriştiği mücadeleler, Perslerin göçebe toplumlara karşı gösterdiği ilk sınav olmuştur. Darius döneminde ise bu ilişkiler daha çok denetim ve istikrar sağlama yönünde şekillenmiştir. Göçebe toplulukların hareket kabiliyeti sınırlandırılmış, bazı gruplar vergi sistemine dahil edilmiş ya da askeri hizmete alınmıştır.

⁴⁶⁶ Oppert, *Le peuple et la langue des Medes*, 205.

Özellikle Sakaların Pers ordusunda yer almaya başlaması, bu halkların artık doğrudan imparatorluk sisteminin parçası hâline geldiğini gösterir⁴⁶⁷.

Jeopolitik düzlemde bu kazanımlar, yalnızca sınır güvenliğiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Hindistan üzerinden gelen ticaret yollarının güvence altına alınmasını da mümkün kılmıştır. Orta Asya'daki garnizon kentleri, yalnızca askeri merkezler değil, aynı zamanda bu ticaret yollarının lojistik durakları olarak da işlev görmüştür⁴⁶⁸. Böylece Persler, doğu sınırında yalnızca bir sınır çizgisi değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve askeri olarak derinlikli bir hâkimiyet kurmuştur.

⁴⁶⁷ Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 52; Herodotos, *Tarih*, I. 201.

⁴⁶⁸ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 89; Dandamayev, *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*, 52-53; Strabon, *Geography*, XI.11.4; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV. 3.1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.BÜYÜK İSKENDER'İN YÜKSELİŞİ VE ORTA ASYA'DA PERS EGEMENLİĞİNİN ÇÖKÜŞÜ

4.1. Büyük İskender'in Asya'ya Yönelik Seferi: Hazırlık Aşaması ve Hedefler

Makedonya Kralı II. Filip, MÖ 336 yılında Aigai'da düzenlenen bir suikasta kurban gitmesinin ardından, ordunun ileri gelenleri tarafından toplanan askeri meclis, genç prens İskender'i yeni kral ilan etti. İskender'in ilk icraatı, taht üzerinde hak iddia edebilecek rakiplerini ortadan kaldırmak ve böylece olası bir veraset krizinin önüne geçmek oldu. Bu süreçte, babasının ölümünden sorumlu olduğuna inandığı komplocuları da sert şekilde cezalandırdı⁴⁶⁹.

Ancak Filip'in ölümü, İskender'in Asya seferi planlarını bir süreliğine sekteye uğrattı. Zira henüz 20 yaşında olan yeni kral, hem siyasi deneyim eksikliğiyle mücadele ediyor hem de içerideki istikrarı sağlamak zorundaydı. Bu dönemde, ordunun ve soyluların desteğini pekiştirmek için diplomatik hamleler yaptı. Filip'in zamanında kendilerine bağlanan Yunanistan'da da birtakım kargaşalar söz konusuydu. Bu sorunları giderdikten sonra pers seferi öncesi Trakya üzerindeki kabileleri etkisi altına aldı. Yapılacak olan doğu seferi öncesi batı sınırlarını güvenceye aldı⁴⁷⁰.

İskender'in gençliği ve tecrübesizliği, bazı çevrelerde endişe yaratsa da, kısa sürede kararlılığı ve askeri dehasıyla bu şüpheleri dağıtmayı başardı. Nihayetinde, tahtını güvence altına aldıktan ve isyanları bastırdıktan sonra Pers İmparatorluğu'nu hedef alan Asya istilâsına başlatacak ve tarihin seyrini değiştirecekti.

4.1.1. İskender'in Pers İmparatorluğu'na Karşı Stratejik Yaklaşımı

Büyük İskender'in Pers seferinin kökenleri, babası II. Filip'in MÖ 4. yüzyıldaki girişimlerine dayanır. Filip'in Küçük Asya'ya yönelik askeri hareketinin kapsamı, akademik çevrelerde halen tartışma konusudur. Kimi tarihçiler, onun yalnızca Pers satraplıklarını hedeflediğini savunurken, diğerleri tüm Ahameniş İmparatorluğu'nu fethetme niyetini vurgular⁴⁷¹. Özellikle Khaironeia Muharebesi'nden (MÖ 338) sonra

⁴⁶⁹ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 434.

⁴⁷⁰ Mansel, 435.

⁴⁷¹ Krzysztof Nawotka, "The Conquest by Alexander", In *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, ed. Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, c. 1 (River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021), 473.

Filip'in “Yunan tapınaklarının kirletilmesinin intikamını alma” çağrısı⁴⁷², Pers-Yunan gerilimini yeniden alevlendiren sembolik bir hamleydi.

Filip'in Pers karşıtı propagandası, somut askeri sonuçlarla tam örtüşmemektedir. MÖ 340'ta Perinthos ve Byzantion kuşatmalarında Pers destekli direnişle karşılaşması, Makedon ordusunun lojistik zaaflarını ortaya çıkarmıştı. Daha çarpıcı olan ise, MÖ 336'da Anadolu'ya gönderilen öncü kuvvetlerin Rodoslu Memnon komutasındaki paralı askerlerce püskürtülmesidir. Bu yenilgiler, Perslerin askeri kapasitesinin hafife alındığını gösterirken, aynı zamanda Filip'in “Yunan özgürlüğü” retoriğinin pratikteki sınırlarını da ortaya koymuştur. İlginçtir ki, İskender'in daha sonra benimseyeceği “Asya'daki Yunanların kurtarılması” söylemi, babasının başarısız girişimlerinden doğan bir tür meşruiyet arayışı olarak yorumlanabilir⁴⁷³.

Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu istila etmesinin temel nedeni, büyük ölçüde bu hedefi hiç sorgulamadan miras aldığı bir misyon olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Fetih, onun için adeta kaçınılmaz bir kaderdi. Bununla birlikte, kişisel macera tutkusu ve resmi olarak öne sürülen Panhelenik intikam söylemi de motivasyonları arasında yer alıyordu. Örneğin, Darius'a gönderdiği Marathus mektubunda, bu seferi Helen dünyasının Perslere karşı uzun zamandır ertelenmiş bir hesabını kapatma mücadelesi olarak çerçeveledi. Bu durum, Isokrates'in yıllarca savunduğu “tüm Yunanlıların birleşik bir güçle Asya'ya yürümesi” fikriyle örtüşüyordu⁴⁷⁴.

İskender'in başlangıçta gerçekten de Helen birliği ideallerini benimsediği ve kendini Yunan kültürünün koruyucusu olarak konumlandığı açıktır. Hatta sonraki dönem kaynaklar, onun Isokrates'in Philippos adlı eserinden derinden etkilendiğini iddia eder. Ancak Isokrates'in hayali yalnızca Küçük Asya'nın fethiyle sınırlıyken, İskender Çanakkale Boğazı'nı geçtiğinde tüm Pers coğrafyasını ele geçirme gibi net bir plana sahip değildi. Nitekim Aristoteles'in öğrencilerine yönelttiği “belirli koşullar altında nasıl davranırsınız?” sorusuna verdiği yanıt, onun esnek stratejisini yansıtır: “Koşullar oluştuğunda karar veririm.” Bu yaklaşım, İskender'in sefer boyunca dinamik bir şekilde ilerleyerek fırsatları değerlendirdiğini gösterir⁴⁷⁵.

⁴⁷² Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XVI.89.2.

⁴⁷³ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 209.

⁴⁷⁴ W. W. Tarn, “Alexander: The Conquest of Persia”, In *The Cambridge Ancient History (Macedon 401 — 301 B.c.)*, c. VI (Cambridge: Cambridge University Press, 1933), 357.

⁴⁷⁵ W. W. Tarn, *Alexander the Great*, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1948), 8.

Başlangıçta sınırlı bir askeri harekât düşüncesiyle yola çıkan İskender, zaferlerinin ardından hedeflerini genişletti. Pers İmparatorluğu’nu tamamen çökertme fikri, ancak Granikos ve İssos savaşları gibi kritik başarılarından sonra şekillenmeye başladı.

Büyük İskender’in ordusu, MÖ 334 yılının ilkbaharında Makedonya’dan hareket ederek yaklaşık bir ay sonra Çanakkale Boğazı’nı (Hellespontos) geçti. Bu güzergâh, Pers Kralı Kserkses’in MÖ 480’de Yunanistan’ı işgal ederken kullandığı rotanın tam tersiydi; bu seçim, sembolik olarak Pers egemenliğine meydan okumanın bir göstergesiydi. Antik kaynaklara göre, İskender’in askeri gücü yaklaşık 30.000 ile 43.000 arasında piyade askeri, 4.000 ila 5.100 süvari birliği ve destek amaçlı 160 gemilik bir donanma içeriyordu⁴⁷⁶.

İskender, Xerxes’in MÖ 480’deki istilas sırasında tahrip edilen Protesilaos Tapınağı’nda sembolik bir ritüel gerçekleştirdi. Bu tören, Pers kralının geçmişteki saldırganlığına karşı bilinçli bir reddiye niteliğindeydi. Tapınakta sunulan kurbanın ardından, Hellespontos’un (Çanakkale Boğazı) ortasında denizin sakinliği için Poseidon’a ve Nereus’un kızları olan deniz perilerine şarap sunuları yapıldı. Bu barışçıl adaklar, Xerxes’in boğazı geçerken kullandığı zincir köprüler ve askerleri kırbaçlama gibi sert yöntemlerle tezat oluştuyordu. Sonrasında, İskender süvari birliğiyle birlikte Aka Limanı’na ulaştı⁴⁷⁷.

Burası, Homeros’un İlyada’sında anlatılan Truva Savaşı’nın başlangıç noktasıydı ve Helen dünyasının Asya’ya yönelik ilk büyük seferine ev sahipliği yapmıştı. Diodorus’un aktardığına göre, İskender karaya çıkarken Protesilaos’un efsanevi hamlesini taklit etti: Mızrağını Asya kıyısına fırlatarak, bu toprakların “mızrak hakkıyla kazanılmış” bir fetih alanı olduğunu ilan etti⁴⁷⁸.

4.2. Büyük İskender ve Pers İmparatorluğu Arasındaki Dönüm Noktası Savaşları

III. Darius MÖ 336’da Pers tahtına çıkmasıyla, imparatorlukta uzun süredir devam eden iç karışıklıklar nihayet kontrol altına alındı. Yeni hükümdar, öncelikle Mısır’daki yerel ayaklanmaları bastırdı ve muhtemelen Babil’deki direnişi de etkisiz hale getirdi. Bu istikrarı sağlamasının ardından, dikkatini Batı Anadolu’daki Makedon tehdidine yöneltti. MÖ 334 yazında, Levant bölgesinde 400 gemiden oluşan devasa bir Pers donanması

⁴⁷⁶ Nawotka, “The Conquest by Alexander”, 474; A. B. Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, In *The Cambridge Ancient History- The Fourth Century B.C.*, ed. D. M. Lewis vd., c. VI (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 798.

⁴⁷⁷ Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, 798.

⁴⁷⁸ Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XVII. 17.2.

seferber edildi. Bu hazırlık, Ege Denizi'nde askeri bir hamle planlandığının göstergesiydi. Ancak Makedonların bölgedeki keşif birliği, MÖ 336'da kayda değer başarılar elde etse de, MÖ 335'teki operasyonlarını yalnızca Troas (Troad) ve Çanakkale Boğazı çevresiyle sınırlı tutmuştu⁴⁷⁹.

Bu dönemde, Küçük Asya'daki Pers eyalet valileri (satrap) askeri hazırlıklarını hızlandırdı. Özellikle, Pers soylusu Artabazos'un damadı Rodoslu Memnon, küçük ama disiplinli bir paralı asker birliğiyle etkili operasyonlar yürüttü. Ne var ki Darius III, ordunun başına geçmek yerine, Anadolu'daki birlikleri yönetecek yetkin bir komutan atama konusunda pasif kaldı. Bu stratejik hata, Perslerin bölgedeki askeri inisiyatif kaybına zemin hazırladı. İskender'in Granikos Savaşı'na giden süreçteki avantajı, kısmen Perslerin bu merkezîyetçi olmayan ve koordinasyonsuz yapısından kaynaklanıyordu⁴⁸⁰.

4.2.1. Granikos Savaşı (MÖ 334): Perslere Karşı İlk Büyük Çatışma

Büyük İskender'in MÖ 334 baharındaki Anadolu seferi, yaklaşık 50.000 kişilik bir orduyla başladı. Propontis (Marmara Denizi) kıyısındaki Zeleia yakınlarında Pers kuvvetleriyle karşılaşan İskender, düşman ordusunun alışılmadık bir bileşimle karşılaştı: 20.000 süvari, 20.000 Yunan paralı asker ve bölgesel olarak toplanmış yerel birlikler⁴⁸¹.

Pers komutanları arasında stratejik bir çatışma yaşandı. Rodoslu Memnon, Makedon ordusunu lojistik açıdan zayıflatmak için yakıp yıkma taktiğini önerirken, Hellespontos Frigyası Satrabı Arsites doğrudan savaş çağrısı yaptı. Arsites'in görüşü diğer generaller tarafından benimsendi ve Pers ordusu, Granikos Nehri'nin doğu kıyısında mevzilendi.⁴⁸² Antik tarihçi Arrian'ın aktardığına göre, Pers süvarileri nehir kenarına yerleştirilmişti ki bu konum hareket kabiliyetlerini kısıtlıyordu ve piyadeler tepelik bir alanda ayrı olarak konuşlanmıştı. Bu düzenleme, modern tarihçiler tarafından genellikle taktik açıdan zayıf bulunur⁴⁸³.

Savaşın kritik anı, Pers komutanları Rhoisakes ve Spithridates'in İskender'e doğrudan saldırısıyla yaşandı. Bu hamle sırasında İskender'in miğferi parçalandı, ancak Makedon kralı savaş alanında kalmayı başardı. Savaşın gidişatı, Makedon süvarisinin uzun mızraklarının Pers ciritlerine üstün gelmesiyle değişti. Pers hatları çöktüğünde,

⁴⁷⁹ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 797.

⁴⁸⁰ Bosworth, 797; Nawotka, "The Conquest by Alexander", 474.

⁴⁸¹ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 209-10.

⁴⁸² Brosius, 210.

⁴⁸³ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, I.13.2-7, 14.4-5.

İskender'in piyadeleri geri çekilen düşmanın üzerine yürüdü ve Yunan paralı askerlerinin neredeyse tamamını imha etti. Yalnızca 2.000 kişi sağ kaldı; bu askerler zincire vurularak Makedonya'ya köle olarak gönderildi⁴⁸⁴.

Böylece Persler açısından savaş kesin bir yenilgiyle sonuçlandı. Satrap Arsites, Küçük Asya'nın Makedon işgali artık kaçınılmaz hâle geldiğinden intihar etti. Diğer satraplardan Atizyes ve Arsames kendi bölgelerine çekilirken, Memnon ise sahil kesimine geri döndü.

İskender, Granikos zaferinin ardından Daskyleion'u güvence altına aldı ve Sardes'e ilerledi. Her iki satraplık merkezinde Makedon yetkililer görevlendirildi. Efes'i ele geçirdikten sonra Miletos'ta direnişle karşılaştı ve şehir zorla alındı; surları yıkıldı. Ancak 333 yılının sonlarına doğru Miletos, kısa süreliğine yeniden Pers kontrolüne geçti.

Granikos'taki zafer, Anadolu'da serbestçe hareket edebilmesini sağladı. Sardes hazinesinin, komutan Mithrenes'in teslim olmasıyla İskender'in eline geçmesi, onu olası bir mali iflastan kurtardı. Granikos Savaşı sonrasında Daskyleion ve Sardes'te alınan kararlar, İskender'in Pers İmparatorluğu'ndaki siyasetinin temel ilkelerini şekillendirdi: İranlı aristokratların mülklerine dokunulmadı, Pers vergi ve idare sistemi büyük ölçüde korundu; yalnızca üst düzey yöneticiliklere yeni atamalar yapıldı. Bu çerçevede Mithrenes, Darius III dönemindeki aristokrat konumunu bu kez İskender'in sarayında sürdürmeye devam etti⁴⁸⁵.

4.2.2. İssos Savaşı (MÖ 333): Büyük İskender'in Zaferi

Granikos yenilgisinin ardından, M.Ö. 333 yılının başlarında III. Darius, Babil'de imparatorluğun dört bir yanından toplanan Yunan paralı askerleri, Partlar, Babililer, Medler, Elamlılar, Persler ve diğer Asya halklarından oluşan yeni bir ordu kurdu⁴⁸⁶. Antik yazarlar bu orduyu abartılı biçimde 300.000 ila 600.000 asker olarak tanımlasa da,⁴⁸⁷ tarihçi Kallisthenes bu sayıyı 30.000 olarak verir. Ancak, Pers ordusuna ilişkin verilen bu tür sayılar çoğunlukla İskender'in zaferlerini yüceltmek amacıyla kasıtlı olarak abartılmıştır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 210.

⁴⁸⁵ Brosius, 210; Nawotka, "The Conquest by Alexander", 474.

⁴⁸⁶ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 249.

⁴⁸⁷ Nawotka, "The Conquest by Alexander", 474.

⁴⁸⁸ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 211.

Darius, ordusunun başında bizzat bulunuyordu, kuzeye doğru ilerlemeye başladı⁴⁸⁹. İskender'in hastalandığını öğrendiğinde, daha hızlı hareket edebilmek için maiyetini Şam'a gönderdi. Oysa İskender çoktan Soli ve Mallos üzerinden Issos'a doğru ilerlemişti⁴⁹⁰. Darius, İskender'in Kilikya'da bir süre daha kalacağını düşünüyordu. Makedon sürgünü Amyntas'ın uyarılarına rağmen, İskender'i aramak üzere ilerlemeye karar verdi. Savaş hazinesini ve ağırlıkları Şam'a yolladı; bu sırada İskender, Yunus Geçidi'ni aşarak Amanos Dağları'nı Amanik Kapıları üzerinden geçmiş ve Issos'a ulaşmıştı. Burada, ardında bıraktığı hasta ve yaralı askerlerin Darius tarafından katledildiğini öğrendi. Darius, İskender'in Myriandros'a ilerlediğini öğrendikten sonra onun ikmal hattını kesmiş ve böylece onu, arkası kendi üslerine dönük biçimde savaşmaya zorlamayı amaçlamıştı⁴⁹¹.

Pers komutanlığı, bu stratejik konumun avantajlarını hızla fark etti; zira böylesi bir savaşta berabere kalmak bile onlar için zafer sayılacaktı⁴⁹². III. Darius, ordusunu açık bir ovada savaşa sokmak isterken, İskender onu kıyıya yakın ve dar bir alanda karşılamayı hedefliyordu. Bu durum, her iki taraf için bir bekleyiş oyununa dönüştü; iki hükümdar da ilk hamleyi birbirine bırakmak istiyordu. Sonunda Pers ordusu, Issos'un kuzeyindeki ovaya indi ve bu hamle İskender'in Kilikya'daki üsleriyle olan bağlantısını kesti⁴⁹³.

İki ordu M.Ö. 333'te 6-7 Kasım'da, Issos yöresinde Pinaros (muhtemelen bugünkü Deliçay) nehri kenarında karşı karşıya geldi⁴⁹⁴. Bu karşılaşmada taraflar adeta ters cephelerden gelmiş gibiydi: Darius Anadolu'dan, İskender ise Suriye'den geliyordu. Muharebe sırasında, İskender klasik çapraz taarruz düzenini uyguladı. Sağ kanadındaki saldırı gücüyle karşıdaki paralı Yunan askerlerini dağıttıktan sonra sola kıvrılarak doğrudan Pers kralının bulunduğu merkeze saldırdı. Bu ani manevra, III. Darius'un paniğe kapılıp kaçmasına neden oldu. Muharebenin sol kanadında, Parmenion'un komutasındaki Makedon süvarileri, yoğun çatışmaların ardından zafer elde etti. Bu gelişmeler sonucunda Pers ordusu büyük bir bozguna uğradı. İskender, dağılmış düşman birliklerini karanlık basıncaya kadar takip ederek neredeyse tümünü yok etti. Savaş sonucunda Pers ordusunun tüm ağırlıklarıyla birlikte III. Darius'un annesi, eşi ve

⁴⁸⁹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 249.

⁴⁹⁰ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 211.

⁴⁹¹ Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 367.

⁴⁹² Tarn, 367.

⁴⁹³ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 211.

⁴⁹⁴ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 249.

çocukları da esir alındı. Sadece bazı paralı Yunan birlikleri kaçmayı başarak kurtulabildi⁴⁹⁵.

Darius'un savaş arabası ve yayı ganimet olarak alındı; görkemli bir şekilde süslenmiş çadırı ise Makedonlara Doğu'nun ihtişamını ilk kez somut olarak gösterdi. İskender, Darius'un sofrasına oturduğunda, "İşte krallık budur!" diye haykırdı. Bu söz, samimi bir hayranlık içeriyordu. Akşam yemeği sırasında duyduğu kadın ağlamaları, Darius'un annesi, eşi ve iki kızının esir alındığını ve onun ölümü sandıkları için yas tuttuklarını öğrenmesine yol açtı. İskender, hemen Leonnatus'u göndererek Darius'un sağ olduğunu ve ailesinin güvende olduğunu haberini ilettiler; ayrıca eski statülerini ve saygınlıklarını koruyacaklarını taahhüt etti. İskender, Darius'un eşiyle yüzünü dahi görmedi; güzelliğinin dillendirilmesine bile müsaade etmedi. Ancak annesine karşı şefkatli bir tutum sergiledi ve zamanla kızlarından biriyle evlendi. Antik tarihçiler, İskender'in bu kadınlara yönelik davranışlarını sık sık ele aldılar; övgü dolu anlatımlar, aslında ondan beklenen ideal hükümdar prototipini örtük biçimde ortaya koyar⁴⁹⁶.

Pers krallarının askeri güçleri mağlup edildikten sonra, doğal olarak daha küçük yerel krallıklar ve vilayetler de karşı koyma cesareti gösterememişti. Sırayla boyun eğiyorlardı, İskender ise bölgelere istikrarı sağlamak amacıyla güvenilir yöneticiler tayin ediyordu. Bu stratejiyle Doğu Akdeniz kıyılarına dek genişledi⁴⁹⁷.

4.2.3. Gaugamela Savaşı (MÖ 331): Pers İmparatorluğu'na Son Darbe

Akdeniz kıyısında Tyros ve Gazze gibi kritik noktaları ele geçirdikten sonra Mısır'ı da hakimiyetine dahil etti. İskender MÖ 331 yılının bahar aylarında, III. Darius ile yaptığı mücadeleyi sonlandırmak için harekete geçmiştir. Ordusu, Suriye üzerinden Mezopotamya'ya ulaşmıştır⁴⁹⁸.

Gaugamela öncesinde Darius, İskender ile uzlaşma girişimlerinde bulunmaya çalıştı⁴⁹⁹. Tyros Kuşatması sırasında Darius, Halys Nehri'nin batısındaki Lidya topraklarını önermişti. İskender, Pers tarafından gelen bu teklife kayıtsız kalmıştı. Daha dikkat çekici olanı ise MÖ 331 yazında, Fırat'a kadar tüm topraklardan vazgeçerek ailesi için 30.000

⁴⁹⁵ Ceylan, 250; Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 440.

⁴⁹⁶ Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 369.

⁴⁹⁷ Abbott Jacob, *Büyük İskender*, çev. Sayat Müller (İstanbul: Kanon Kitap, 2020), 80-81.

⁴⁹⁸ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 251; Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 811.

⁴⁹⁹ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 251.

talentlik fidyeyi yeniden sunması ve kızlarından birini eş olarak teklif etmesiydi. İskender'in en azından geçici bir ateşkes imzalayıp kazanımlarını pekiştirmesi yönünde yoğun bir baskı mevcuttu. Rivayete göre, Başkumandanı Parmenion bu şartların kabul edilmesini savunmuş; İskender ise onu sertçe susturarak, “Parmenion olsaydım ben de kabul ederdim!” demişti. Bu anlatı, büyük ihtimalle Kallisthenes kaynaklıdır ve açıkça Parmenion'a karşı önyargılıdır. İskender'in Pers tekliflerini reddetmesi, dönemin tüm kesimleri tarafından onay görmemiştir⁵⁰⁰.

Bu süreçte Pers ordusu, uzun bir hazırlık dönemiyle Babil'de konuşlanmıştı. Sayıca üstün olmalarına rağmen, kaynaklarda belirtilen abartılı rakamlar güvenilirliğini yitirir. İskender'in ordusu kesinlikle daha küçüktü, hatta muhtemelen çok daha az askerden oluşuyordu; ancak Darius'un birlikleri nitelik açısından zayıftı. İssos'taki çarpışmada kullanılan ana falanks birliğinden geriye yalnızca küçük bir Yunan piyade birliği kalmış, Darius'un yerel piyadeleri ise büyük ölçüde etkisiz kalmıştı. Pers tarafının asıl gücü, ağırlıklı olarak süvari birliklerinden geliyordu⁵⁰¹. Arrian'a göre Gaugamela'daki Ahemeniş ordusu şu şekildedir:

Tablo 4.1 Arrian'a Göre Gaugamela Savaşı'nda Ahemeniş Ordusunda Yer Alan Halklar (Vogelsang 1992, 222).

I. Bessus, satrap (Mauaces)	Baktriya
	Sogdiana
	Saka
II. Barsaentes, satrap	Arachosia
	Indian hillmen
III. Satibarzanes, satrap	Areians
IV. Phrataphemes, satrap	Parthians
	Hyrcanians

⁵⁰⁰ Ceylan, 251-52; Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, 811 - 812; Brosius, *A History of Ancient Persia*, 211-12.

⁵⁰¹ Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, 812.

	Tapurians
V. Atropates	Medes
	Cadusians
	Albanians
	Sacesinians
VI. Orontobates Ariobarzanes, Orxines satrap	Kızıldeniz boyunca olanlar
VII. Oxathres	Uxians
	Susians
VIII. Bupares	Babylonians
	Sittacenians
	Carians
IX. Orontes, satrap Mithraustes	Armenians
X. Ariaces	Cappadocians
XI. Mazaeus, satrap	Syrians/Mesopotamian Syrians

Pers ordusunun büyük çoğunluğu Asya kökenli toplulukların oluşturmasının yanı sıra, Arrian, Bessos ile birlikte Gaugamela'ya gelen Sakaların, Bessos'un tebaası olarak değil, Ahameniş kralı Darius'a duydukları özel bağlılık nedeniyle orada bulunduğunu açıkça ifade eder⁵⁰².

Darius, ordusunun silahlarını çağdaşlaştırmış; kılıçları daha keskin, mızrakları daha uzun hale getirmişti. Bu dikkate değer bir çaba olsa da, taktikleri test etmek ve geliştirmek için yeterli süre bulunmuyordu. Bunun yanı sıra, 200 adet oraklı savaş arabasını da cepheye konuşlandırmıştı⁵⁰³.

⁵⁰² Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 222.

⁵⁰³ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 212.

Bu kuvvetler, Büyük Kral'ın akrabası Satrap Bessos komutasında, İskender'in Yoldaş Süvarileri ile başa çıkabilecek düzeyde organize edilmişti. Ancak bu birliklerin etkinliği için düz ve engelsiz arazi şarttı. Bu nedenle Darius, ordusunu Babil'de toplamasına rağmen, savunma hattını kuzeye Arbela yakınlarına kaydırıldı. Eski Asur topraklarında, Bumelus (Gomil) Nehri ile Cebel Maklub sıradağları arasındaki bölgeye yerleşerek, süvari ve oraklı arabalarla Makedon falanksını dağıtmayı hedefledi⁵⁰⁴.

20 Eylül'de gerçekleşen ay tutulması, her iki tarafın moralini etkileyen kötü bir alamet olarak algılandı. Darius, ordunun merkezinde; çevresi 50 oraklı savaş arabası, akrabaları ve melophoroi (elma taşıyıcılar) adlı seçkin muhafız birlikleriyle korunarak yerini aldı. Makedon ordusunun giderek yoğunlaşan taarruzu karşısında Darius, savaş alanından kaçmak zorunda kaldı. Pers savunma hattı çökmüş, kralın kaçıyla birlikte ordu düzensiz bir şekilde dağılmıştı. Antik tarihçiler, İskender'in Darius'u kararlılıkla takip ettiğini özellikle vurgular. Gerçekten de İskender, bir gün boyunca aralıksız süren kovalamaca sonucu yaklaşık 30 km yol katederek Darius'u Büyük Zab (Lycus) Nehri'ne kadar takip etti. Darius önce Arbela'ya, ardından Media'ya çekildi; yanında yalnızca Bessos komutasındaki küçük bir kraliyet muhafız birliği kalmıştı⁵⁰⁵.

Bu net zaferin ardından İskender, “Asya Kralı” unvanıyla Pers İmparatorluğu'nun meşru hükümdarı ilan edildi. Darius'u takip etmek yerine, imparatorluğun merkezi yapılarını sistematik şekilde ele geçirme stratejisini benimsedi. Aynı yılın 21 Ekim'inde, yoğun diplomasi ve halk desteğiyle Babil'e girdi; burada yerel halk tarafından meşru yönetici olarak kabul gördü. Gaugamela'da İskender'in yanında yer alan soylu Pers Mazaios, Babil satraplığına atandı. Bu hamle, İskender'in İranlı aristokrasiye verdiği önemi gösteren ilk örnek oldu. Susa, bir sonraki hedef olarak benzer bir kolaylıkla düştü. Pers satrapı Abulites, şehrin kapılarını ve hazinesini İskender'in temsilcilerine teslim etti; İskender ise Kasım ayında şehri resmen hakimiyetine aldı. MÖ 330 Ocak'ında, Persepolis Geçitlerindeki son Pers direnişi kırıldı ve İskender Persepolis'i işgal etti. Susa ve Persepolis'in fethiyle birlikte, antik kaynaklara göre 170.000 talent değerindeki Pers hazineleri ele geçirildi. İskender, Pars bölgesinde geçirdiği kış boyunca önce halkın sadakatini kazanmaya çalıştı. Ancak başarısız olunca, direnişi şiddet yoluyla bastırdı. Bu süreç, MÖ 330 Mayıs'ında Persepolis saraylarının kasten yakılmasıyla doruk noktasına

⁵⁰⁴ A. B. Bosworth, *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*, 10th pr (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 69.

⁵⁰⁵ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 252; Brosius, *A History of Ancient Persia*, 212.

ulaştı⁵⁰⁶. İki asırlık bu antik kentin birkaç gün içinde tahrip edilmesi, Pers hakimiyetinin trajik sonunun en somut kanıtı olarak tarihe geçti.

Susa, Persepolis ve Pasargadai arasında İskender, yaklaşık 180.000 talent nakit ve külçe değerinde maden ele geçirdi (44.000.000 drahmiye eşdeğer). Ayrıca altın-gümüş objeler, mor boyalar ve benzeri büyük ölçekli ganimetler de ordusunun eline geçti. Bu servet, Yunan dünyası için efsanevi bir birikim anlamına geliyordu⁵⁰⁷.

4.3. Büyük İskender'in Orta Asya'ya Uzanan Seferleri ve Pers Direnişi

4.3.1. III. Darius'un Sonu

Gaugamela sonrasında Darius, Ekbatana'ya geri çekildi⁵⁰⁸. Burada kendisine; Bessos liderliğindeki Baktriyalılar, Arachosia Satrabı Barsaéntes, Aria Satrapı Satibarzanes, Nabarzanes, Artabazos ve 2.000 Helen paralı askerinden oluşan bir destek birliği katıldı. İskender, Darius'un Ekbatana'da konuşlandığını ve yeni kuvvetler topladığını öğrenince (MÖ 330 yaz ortası), anında harekete geçti. Olağanüstü bir hızla ilerleyerek, Damgan yolundaki 640 km'lik mesafeyi, geleneksel kaynaklara göre dinlenme günleri hariç 10 günde kat etti. Bu, günde ortalama 58 km'lik bir yürüyüş temposu anlamına geliyordu. Darius ise İskender'in yaklaştığını öğrenince, yaklaşık 3.300 süvari ve geniş bir piyade birliğiyle Hazar Kapılarına doğru kuzeydoğuya hareket etti. Bu geri çekilme, Baktriya'ya ulaşma amacını taşıyordu⁵⁰⁹.

İskender, Hazar Kapılarına Darius'tan önce ulaşmayı amaçlasa da, Darius hâlâ stratejik bir avantaja sahipti. Ancak Darius'un ordusunun büyük kısmı ya geri çekilmiş ya da İskender'in gücüne boyun eğmişti⁵¹⁰. On gün süren zorlu bir ilerleyişin ardından İskender, Ragae'ye ulaştığında Darius'un Hazar Kapılarını geçtiğini öğrendi⁵¹¹. Bu gelişme üzerine İskender, Kapılara bir gün kala takibi geçici olarak durdurdu ve Rhagae çevresinde beş gün boyunca askerlerini dinlendirerek atlarını besledi. Yeniden başlayan takipte, Sialek ve Serder boğazlarını geçtikten sonra Choarene'de durakladı. Önlerindeki çölleşmiş bölge nedeniyle yiyecek ikmal birliği gönderdi. Bu sırada Darius, Bessos ve Nabarzanes'in

⁵⁰⁶ Nawotka, "The Conquest by Alexander", 479.

⁵⁰⁷ Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 383.

⁵⁰⁸ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 253.

⁵⁰⁹ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 817; Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 385.

⁵¹⁰ Nicholas G. L. Hammond, *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*, 3. ed., reprinted with corr, Bristol Classical Paperbacks (Bristol: Bristol Classical Press, 2001), 171.

⁵¹¹ Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 185.

desteğine güveniyordu. Ancak İskender'in yaklaşmasıyla birlikte bu komutanlar, zayıflayan otoritesini gerekçe göstererek Darius'u tahttan indirip esir aldılar. İskender, Darius'un esir düştüğünü Mazaeus'un oğlundan gelen bir haberle öğrendi⁵¹².

İskender, Yoldaş Süvariler, Lancerlar ve hızlı hafif piyadelerle gece boyu ilerledi. Gündüz sıcağında dinlenip akşam yeniden yola çıkarak bir Pers kampına ulaştı. Burada, Bessus'un kral ilan edildiğini ve müttefiklerinin dağıldığını öğrendi. 500 seçkin piyadeyi atlara bindirip Hypaspist ve Agrian birliklerini öncü olarak görevlendirdi. 70 km'lik çölü gece yürüyüşüyle aşarak şafakta Pers artçılarına saldırdı. 60 süvariyle düzensiz Persleri dağıttı. Bessos ve 600 süvari kaçarken, Satraplar Satibarzanes ve Barsaentes, Darius'u hançerleyip öldürdü. İskender, yetişmeden Darius hayatını kaybetti⁵¹³.

Darius'un ölümüne dair iki farklı yorum mevcuttur. Birinci görüşe göre, saray çevresindekiler zayıf düşmüş ve yenilgiyi kabul etmiş bir kraldan kurtulmayı tercih etmişlerdi⁵¹⁴. Ancak bu hareketin zamanlaması oldukça geç kalmış bir karardı; aslında bu adımın Issos yenilgisinin hemen ardından atılması gerekirdi. Darius, savaş meydanlarında kendisi için canlarını feda eden askerlerini iki kez arkalarında bırakmıştı. Bessos' un bu eylemi gerçekleştirmeye layık olup olmadığı tartışmalıdır, fakat başarılı olabilseydi tarih onu muhtemelen vatansever bir kahraman olarak kaydedecekti⁵¹⁵.

Diğer bir yoruma göre ise, Darius'un esir alınmasındansa ölümünün siyasi açıdan daha uygun görüldüğü bir stratejinin yattığını öne sürer. İskender, Darius'un naaşıyla karşılaştığında ise tavrında köklü bir değişim yaşadı: Artık bir takipçi olarak değil, Pers geleneğinin koruyucu rolünü üstlenmişti⁵¹⁶. Öyle ki, cesedin başında derin bir hüznle pelerinini çıkararak üzerini örttüğü rivayet edilir. Mumyalanan beden, Persepolis'e törenle nakledildi ve seleflerinin anıt mezarlarına defnedildi; bu süreçte kraliyet ailesinden Sisigambis'in cenaze organizasyonunu bizzat yönettiği belirtilir.⁵¹⁷ İskender, Kral için yas tut ve aynı zamanda Darius'un katillerini yakalayarak ölümünün intikamını almak üzere harekete geçti⁵¹⁸.

⁵¹² Hammond, *Alexander the Great*, 171.

⁵¹³ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.21.10; Hammond, *Alexander the Great*, 172.

⁵¹⁴ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 216.

⁵¹⁵ Tarn, "Alexander: The Conquest of Persia", 385.

⁵¹⁶ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 216.

⁵¹⁷ Hammond, *Alexander the Great*, 173.

⁵¹⁸ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 216.

Persepolis'in yıkımından sonra Darius'un ölümü, İskender'in Pers topraklarına bakışında ikinci büyük dönüm noktası oldu. Artık kendisini Makedonya'dan çok uzak, 'Asya kralı' olarak görmeye başlamıştı⁵¹⁹.

4.3.2.Baktriya ve Sogdiana'nın Fethi (MÖ 330-327): Orta Asya'nın Kontrol Altına Alınması

Antik Yunan kaynakları, Darius'un son anlarını tahttan çekilmesi ve doğudaki generalleri tarafından öldürülmesi hakkında geniş bir perspektifle ele almaz. Suikastın sorumluluğu çoğunlukla Barsaentes ve Satibarzanes gibi yerel liderlere yüklenir. Ancak bu dönemde, Ahameniş ordusundaki Yunan paralı askerleri ile Orta Asyalı komutanlar arasındaki derin ideolojik ayrım dikkat çekicidir. Bu kutuplaşmanın, İskender'in bölgeyi istikrarsızlaştırmak için kullandığı diplomatik taktiklerle körüklendiği öne sürülebilir. Nitekim Yunanlı askerler, zamanla İskender'in safına geçerken, doğulu komutanlar kendi topraklarını korumak amacıyla direnişi sürdürdü⁵²⁰.

Bu kaotik ortamda, Bessos öne çıkarak Baktriya'ya çekildi ve İskender'e karşı direnişin sembolü haline geldi. Benzer şekilde, Satibarzanes Aria eyaletinde, Barsaentes ise Arachosia'da savunma hatları oluşturarak İskender'in ilerleyişini yavaşlatmayı hedefledi. İskender ise bu süreçte, Hazar Denizi'nin güneyindeki Hyrcania bölgesini kontrol altına alarak lojistik güvenliğini sağlamlaştırmak istiyordu. Bu hamle, Orta Asya'ya yönelik nihai sefer öncesinde arka cephesini güvenceye alma stratejisinin kritik bir parçasıydı⁵²¹.

Hyrcania, Medya ile Baktriya arasındaki ana ticaret hattının batı sınırında yer alan kritik bir bölgeydi. İskender'in, Bessos ve yandaşlarının Baktriya'ya hızlı çekilişini engellemek yerine bu bölgeye odaklanmasının arkasında üç temel stratejik gerekçe vardı. Birincisi, Tapurya Dağları ve Hyrcania'ya sığınan Yunan paralı askerler gibi direniş unsurlarının etkisizleştirilmesiydi. Antik kaynaklarda da belirtildiği üzere,⁵²² bu grupların kontrol altına alınması, bölgedeki otorite boşluğunu ortadan kaldırmak için elzemdi. İkincisi, Makedon ordusunun arka cephesini Tapurya Dağları'ndan gelebilecek saldırılara karşı koruma ihtiyacıydı. Ayrıca Hyrcania'nın verimli toprakları, özellikle Gürgan Vadisi

⁵¹⁹ Brosius, 217; Jacoby F., *FGrH*, 532 F I, 38.

⁵²⁰ A. H. Dani ve P. Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", In *History of Civilizations of Central Asia. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, ed. János Harmatta, 2. bs (Paris: UNESCO Publ, 1996), 68.

⁵²¹ Dani ve Bernard, 69.

⁵²² Bkz. Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.21.1.

üzerinden sağlanan tarımsal kaynaklar, ordunun erzak ve su ihtiyacını karşılamada hayati bir rol oynuyordu. Üçüncü neden ise coğrafi kontrolle ilgiliydi: Hyrcania, Batı İran'dan Orta Asya'ya geçiş yapan kervanlar için bir köprü görevi görüyordu. Bu bağlamda, Bessos'un Büyük Horasan Yolu gibi doğrudan bir rotayı kullanarak kaçmayı başarmasına rağmen, İskender'in ana ordusunun Gürkan Vadisi'ni takip etmesi dikkat çekicidir. Bu tercih, onun taktik önceliğinin ani bir zaferden ziyade bölgede kalıcı bir hakimiyet kurmak olduğunu gösterir. Zira vadinin sağladığı lojistik avantajlar, ordunun uzun vadeli hareket kabiliyetini destekliyordu⁵²³.

Bu çerçevede, mevcut literatürde genellikle göz ardı edilen bir başka olasılık da, Hyrcania'nın ve başkentinin, "Parthia ve Hyrcania satraplığının" fiilî idari merkezi olarak işlev görmesidir. Eğer bu doğruysa, bölgenin işgali stratejik olduğu kadar siyasi bakımdan da ayrı bir ağırlık kazanmaktadır. Bu görüşü destekleyen başlıca kanıtlardan biri, Tapurya ve Hyrcania dağlarının, Phrataphernes'in İskender'e teslim olduğu ve yeniden satrap olarak görevlendirildiği yer oluşudur. Ayrıca, antik kaynaklarda belirgin bir Part başkentinden söz edilmez. Daha önce de öne sürüldüğü gibi, olası bir Part merkezi Kopet Dağları'nın kuzeyinde, günümüz Aşkabat civarında yer alıyor olabilir. Ancak İskender, Hyrcania'dan Aria'ya yöneldiği güzergâhta bu bölgeyi es geçmiş görünmektedir. Ne o ne de Phrataphernes'in buraya gitmemiş olması dikkat çekicidir; muhtemelen söz konusu alan hâlâ Bessos'a sadık unsurların denetimindeydi. Nitekim Bessos'un bölgeye Brazanes adlı yeni bir satrap atadığı bilinmektedir. Bu da Parthia'nın, İskender'in o sırada belirlediği askeri hedeflerin dışında kaldığını göstermektedir. Oysa Hyrcania, İskender biyografilerinde Darius'un kraliyet ikametgahına ev sahipliği yapan bölge olarak anılmakta ve bu yönüyle siyasi bir mesaj taşımaktadır⁵²⁴.

Hyrcania ve çevresini ele geçiren İskender, ardından Baktriya'ya kaçan Bessos'u takip etmek üzere doğuya ilerledi. Makedon ordusu, kısa sürede Aria bölgesindeki Susa kentine ulaştı. Burada, Ahameniş İmparatorluğu'nun yerel satrabı Satibarzanes ile karşı karşıya gelen İskender, başlangıçta onu görevinde tutmayı tercih etti⁵²⁵. Ancak İskender'in ordusu Baktriya'ya doğru hareketlenince, Satibarzanes beklenmedik bir hamleyle isyan başlattı ve güçlerini Aria'nın idari merkezi olan Artakoana kentinde topladı. Bu hareketin

⁵²³ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 224.

⁵²⁴ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III 25.1; Curtius, *The History of Alexander the Great*, VI 5.22; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 225.

⁵²⁵ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.25.1–2.

arkasında, Bessos ile stratejik bir ittifak kurma planı yatıyordu. Durumu öğrenen İskender, Bessos'a yönelik seferi askıya alarak ani bir kararla Artakoana üzerine yürüdü.

526

Aria'daki isyan nedeniyle Baktriya'yı işgal etme planını ertelemek zorunda kalan İskender, önceliği bölgesel istikrarı sağlamaya verdi. Ordunun büyük bir kısmını Krateros komutasında geride bırakarak, hafif silahlı seçkin birliklerle güneye doğru ani bir manevra yaptı. Bu hamle, sadece iki gün içinde Aria'nın yönetim merkezi Artakoana'ya ulaşmasını sağladı. Satibarzanes, İskender'in bu beklenmedik hızı karşısında hazırlıksız yakalandı ve ancak Bessos'a sığınarak kaçmayı başarabildi. İskender, Aria topraklarında ilerlerken isyanı şiddetle bastırdığını düşünüyordu; ancak bu süreçte, doğu İran'daki direnişin yerel bir ayaklanmadan ziyade organize bir ulusal mücadeleye dönüştüğünü henüz kavrayamamıştı. Artakoana yakınlarında kurduğu Alexandria in Areion (modern Herat), bölgedeki Makedon varlığını kalıcı kılma amacını yansıtıyordu. Yönetimi dengelemek için Pers kökenli Arsames'i satrap olarak atadı, ancak bu tercih, yerel halkın tepkisini uzlaştırmakta yetersiz kaldı⁵²⁷.

Sonraki adımda Drangiana'ya ilerleyen İskender, burada Barsaentes'in kaçıyla karşılaştı. Satrap, doğu Arachosia'daki yerel kabilelere sığınsa da, İskender'in otoritesini tanıyan bu gruplar tarafından teslim edildi ve idam cezasına çarptırıldı. İlginçtir ki, Nabarzanes ve Satibarzanes gibi diğer isyancı liderler affedilirken, Barsaentes'in infazı resmi olarak "isyana ihanet" gerekçesine dayandırıldı. Bu durum, İskender'in Darius suikastına doğrudan atıfta bulunmaktan kaçınarak, otoritesini meşrulaştırmak için pragmatik bir siyasi dil benimsediğini gösterir⁵²⁸.

İskender, Drangiana bölgesinin yönetim merkezi olan Phrada'da (günümüzde Nad Ali yakınlarında, Faranj'ın tarihî başkentinin kalıntıları üzerinde konumlanan antik bir yerleşim) ordusunu dinlendirmek üzere durakladı. Bölge, yerel halk tarafından "Zarangianlar" adıyla da anılıyordu. Burada, İskender'in en güvendiği generallerden Parmenion'un oğlu Philotas'ın idamı gibi çarpıcı bir olay yaşandı. Tarihçiler, bu kararın arkasında yatan temel nedenin Philotas'ın, babası Parmenion'un ordudaki etkisini

⁵²⁶ Arrian, III.25.6.

⁵²⁷ W. W. Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", In *The Cambridge Ancient History (Macedon 401 — 301 B.c.)*, ed. J. B. Bury, S. A. Cook, ve F. E. Adcock, c. VI (Cambridge: Cambridge University Press, 1964), 388.

⁵²⁸ Tarn, *Alexander the Great*, 1:61.

kırmaya yönelik bir “güç tasfiyesi” olduğunu öne sürer. İskender’in otoritesine karşı oluşan bir komployu bildiği hâlde sessiz kaldığı iddia edilen Philotas, askerî mahkemede yargılandı ve vatana ihanet suçlamasıyla infaz edildi. Philotas’ın infazından sora geriye yalnızca Parmenion kalmıştı. Onun suçlu olduğuna dair somut bir delil bulunmasa da, İskender açısından bakıldığında, haberleşme ve lojistik gibi kritik bir görevde kalmaya devam etmesi kabul edilemezdi. Ancak görevden uzaklaştırılması da mümkün değildi. Çünkü Philotas’ın idamı her ne kadar hukuken meşru bir zemine dayansa da, Parmenion’un öldürülmesi düpedüz bir cinayet anlamına geliyordu. Bu olay İskender’in itibarını zedeleyen ciddi bir gölge düşürmüştü. Yine de İskender, bu eylemle tüm generallerine otoritenin gerçek sahibinin kim olduğunu açıkça ilan etmiş oldu⁵²⁹.

İskender, MÖ 330-329 kışını geleneksel bir kışlık karargâhta geçirmek yerine, Baktriya’yı acilen ele geçirme hedefiyle hareket etti. Bu kararın arkasında, Bessos’un güneydeki potansiyel müttefiklerinden izole edilmesi gerekliliği yatıyordu. Phrada’dan hareketle Helmand bölgesine ulaştığında, antik kaynaklarda Euergetai, “Hayırseverler” olarak anılan bir toplulukla karşılaştı⁵³⁰. Bu grup, Büyük II. Kyros döneminde Massagetlere karşı desteği nedeniyle efsanevi bir itibar kazanmıştı; hatta bazı metinlerde “altın çağın masum sakinleri” olarak betimleniyorlardı. İskender, II. Kyros’la olan tarihsel bağlarını gözетerek onları vergiden muaf tuttu ve özerk bir statü tanıdı⁵³¹.

Bu süreçte, Karmania ve Gedrosia satrapları İskender’e bağlılık yemini ederken, Arachosia hâlâ direniş gösteriyordu. İskender, idari yapıyı yeniden düzenleyerek Drangiana’yı Aria’ya bağladı ve Helmand ile Argandab nehirlerini takip ederek Arachosia’ya doğru ilerledi. Bölgenin merkezinde, günümüzde Kandahar olarak bilinen Alexandria in Arachosia’yı kurdu. Bu şehir, yalnızca askeri bir üs değil, aynı zamanda kültürel asimilasyonun simgesiydi. Bölgenin kontrolünü Menon’a devreden İskender,⁵³² Tarnak Vadisi’ne doğru hareket ederek muhtemelen Gazni yakınlarında ikinci bir İskenderiye daha inşa etti. Bu adımlar, Pers coğrafyasında kalıcı bir Makedon varlığı oluşturma vizyonunu yansıtıyordu⁵³³.

⁵²⁹ Tarn, “Alexander: The Conquest of the Far East”, 388-90.

⁵³⁰ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III 27.4-5.

⁵³¹ Tarn, “Alexander: The Conquest of the Far East”, 390.

⁵³² Curtius, *The History of Alexander the Great*, VII 3.5.

⁵³³ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 228; Tarn, “Alexander: The Conquest of the Far East”, 390.

Güney ve Doğu Afganistan'ı kontrol altına alan İskender, günümüz Kâbil'inin yakınlarındaki Paropamisadai bölgesine doğru seferlerini genişletti. Antik kaynaklar, burada "Kafkas Dağı" (Hindukuş) eteklerinde yeni bir İskenderiye kenti kurulduğunu aktarır. Bölgenin yönetimini Pers kökenli Proexes'e devrederken, askeri komutayı bir Yunan generaline bırakması, İskender'in yerel elitlerle Makedon-Yunan güç dengesini koruma politikasını yansıtıyordu. Ordusuyla Hindukuş Dağları'nın sarp yamaçlarını aşarak Baktriya'nın güneyine inen İskender, Bessos'un Pers, Baktriya ve Dahae kabilelerinden oluşan birliklerle bölgeyi talan ettiğini öğrendi⁵³⁴. Ancak Bessos, İskender'in yaklaştığı haberini alınca, Ceyhun Nehri'ni geçerek Sogdiana'daki Nautaka'ya çekildi. Burada, Spitamenes ve Oxyartes gibi yerel liderlerin desteğini alarak direnişi örgütlemeye çalıştı⁵³⁵.

Bu süreçte Baktriya süvarilerinin dağılması, bölgenin savunmasız kalmasına neden oldu. İskender, bu boşluğu hızla değerlendirerek Baktriya'nın merkezini kolayca ele geçirdi. Ancak Bessos'un Sogdiana'ya sığınması, İskender'in Orta Asya'daki mücadelesinin henüz sona ermediğini gösteriyordu⁵³⁶.

Baktriya'ya ulaşan İskender, önce Drapsaka'yı, ardından Aornos ve Baktra'yı kontrol altına aldı. Baktriyalıların kayda değer bir direniş göstermemesi, bölgenin hızla Makedon hâkimiyetine girmesini sağladı. Yönetimi, Pers kökenli Artabazos'a devreden İskender⁵³⁷, MÖ 329'da Sogdiana'ya yöneldi. Bu ilerleyişte izlediği rota tam olarak bilinmemekle birlikte, dönemin ana ticaret yollarından biri olan Baktriya-Semerkand hattının (Karshi üzerinden) kullanılmış olması muhtemeldir. Zira Makedonların Sogdiana'nın başkenti Marakanda'yı (Semerkand) ele geçirme konusundaki kararlılığı, alternatif bir güzergâh ihtimalini zayıflatır.⁵³⁸

İskender, Baktriya'dan hareketle Oxus Nehri'ne doğru ilerledi. Ancak Bessos'un nehir üzerindeki tüm tekneleri imha etmesi, Makedon ordusunu yazın kavurucu sıcağında ciddi bir lojistik krize sürükledi. Askerler, nehri geçmek için yerel bir yöntemle başvurdu: Deri

⁵³⁴ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, III.28.8.

⁵³⁵ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 229.

⁵³⁶ Vogelsang, 230.

⁵³⁷ Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 391.

⁵³⁸ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 231.

tulumları kuru kamışlarla doldurarak bunların üzerine yüzükoyun uzandılar ve kürek benzeri hareketlerle karşı kıyıya ulaştılar⁵³⁹.

Tam bu kritik anda, Spitamenes ve Dataphernes'ten gelen haber İskender'i şaşırttı: Kendini Artaxerxes V ilan eden Bessos'u tıpkı Darius'u İskender'e teslim ettikleri gibi esir alındığı ve teslim edilmeye hazır olduğu bildiriliyordu. İskender, Bessos'u getirmek üzere Ptolemaios'u görevlendirdi. Ancak Ptolemaios, zorlu bir yolculuğun ardından Spitamenes'in fikrini değiştirip Bessos'u terk ettiğini ve kaçtığını öğrendi. Sonunda Ptolemaios, Bessos'u ele geçirmeyi başardı. İskender'in emriyle çıplak ve zincire vurulmuş halde getirilen Bessos, önce kırbaçlandı, ardından Baktriya'ya götürülerek fiziksel olarak sakat bırakıldı. Sonunda, Ecbatana'da halk önünde gerçekleştirilen bir gösteri mahkemesinde idam edildi. Bu ceza, resmi olarak Darius'un ölümünün intikamı olarak sunulsa da, gerçekte Ahameniş tahtını gasp edenlere uygulanan geleneksel cezalandırma ritüellerinin (örneğin, I. Darius'un Fravartish'e yönelik uygulamaları) bilinçli bir tekrarıydı⁵⁴⁰.

İskender, Sogdiana'nın yazlık yönetim merkezi Marakanda'yı (Semerkand) ele geçirdikten sonra, Ardından Pers kontrolünün sembolik sınırı olan Jaxartes Nehri'nin ötesindeki Saka ordularının tehdidinden endişelenerek kuzeye doğru ilerledi. Geleneksel ticaret rotasını takip ederek Cyropolis kalesi üzerinden Ferghana Vadisi'ne ulaşırken, bir çarpışmada kaval kemiğinden ciddi şekilde yaralandı ve kemik dokusunun bir bölümünü kaybetti. Bu engel, onun askeri kararlılığını zayıflatmak yerine, Sogdiana'daki Pers savunma hatlarını sistematik şekilde çökertme iradesini pekiştirdi. Perslerin göçebe kabilelere karşı inşa ettiği yedi stratejik kent, İskender'in hedefi haline geldi. Bu yerleşimlerin dış surları, kerpiç ve dayanıksız tuğlalardan yapıldığı için Makedon kuşatma makinelerine karşı koyamadı. Arrian'ın aktardığı üzere, ilk iki günde beş kenti düşürmüşlerdir. En büyük direniş, modern Tacikistan'daki Kurkat (antik Cyropolis) kentinde yaşandı. Ancak burası da, yaklaşık sekiz bin sivilin katledilmesiyle sonuçlanan kanlı bir çatışmanın ardından ele geçirildi⁵⁴¹.

⁵³⁹ Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 392.

⁵⁴⁰ Tarn, 392, 394; Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 821-23.

⁵⁴¹ Muzaffer Demir, "Büyük İskender'in Baktria ve Sogdiana Bölgelerindeki Seferleri Kapsamında İskitlerle Siyasi İlişkileri Üzerine Değerlendirmeler", *International Journal of Ancient History*, 23 Eylül 2024, 434, <https://doi.org/10.33469/oannes.1459325>; Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 392; Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 70.

Cyropolis'in teslim olmasının ardından İskender, Jaxartes (Seyhun) Nehri'nin güney kıyısında 20 günde Alexandria Eschate ("En Uzaktaki İskenderiye") adlı yeni bir kent kurdu. Büyük II. Kyros'un inşa ettiği Cyropolis ile İskender'in Alexandria Eschate'si, benzer bir stratejik mantıkla konumlandırılmıştı: Her iki kent de Ustrushana geçitlerini kontrol ederek kuzeydeki göçebe kabilelerin (Sakalar gibi) ani akınlarını önlemeyi amaçlıyordu. Bu şehir, Çin Türkistanı üzerinden Çin'den gelen İpek Yolu'nu kontrol etmek amacıyla kurulmamıştı; çünkü İskender ne Çin Türkistanı'nın varlığından ne de herhangi bir İpek Yolu'ndan haberdardı. Jaxartes nehrinin ötesi, ona göre zaten "Avrupa" idi.⁵⁴²

İskender'in Sogdiana'daki hakimiyet mücadelesi sırasında, Oxus'un kuzeyinden gelen İskit birlikleri nehrin karşı kıyısına ulaştı. İskender, ani bir taktik hamleyle nehri geçerek İskitleri dağıttı⁵⁴³. Ancak aynı dönemde, Spitamenes Karakum Çölü'nden ilerleyerek Marakanda'daki Makedon garnizonunu kuşattı. Spitamenes, Massagetler'den (Kırgız bozkırlarının batısında Polytimetus⁵⁴⁴ Nehri civarında yaşayan ve Saka konfederasyonuna bağlı bir göçebe grup) destek alarak direnişini güçlendirmişti.⁵⁴⁵

Bu konuya ilişkin anlatılara Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde de rastlamak mümkündür. Eserin "Türkmen" maddesinde, Şu adlı bir Türk beyinin Zülkarneyn (İskender) ile giriştiği mücadeleye dair ayrıntılı bir anlatı yer almaktadır⁵⁴⁶. Zülkarneyn'in Semerkand'ı geçerek doğuya, Türk yurtlarına doğru ilerlediği sırada bölgede genç bir hükümdar olan Türk hakanı Şu hüküm sürmekteydi. Balasagun yakınlarında güçlü bir kale inşa ettirmiş olan hakan, yaklaşan orduya karşı gözcüler göndererek Zülkarneyn'in hareketlerini izlemeye çalıştı. Ancak bu sırada halk arasında ciddi bir kararsızlık ve korku baş gösterdi; çünkü henüz açık bir savaş hazırlığı yapılmamıştı. Zülkarneyn'in nehri geçtiği haberi ulaştığında, hakan gece vakti davullarla ordusunu toplayarak doğuya doğru çekilmeye başladı. Bu ani hareket, halkın paniklemesine ve düzensiz şekilde yola koyulmasına neden oldu. Orduyu takip edemeyen bazı topluluklar geride kaldı. Zülkarneyn bu topluluğu görünce onları "Türkmânend" "Türke benzeyenler" olarak adlandırır ve bu isimle tanınırlar. İlerleyen günlerde

⁵⁴² Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 232; Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 393.

⁵⁴³ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.3.6; 4.8.

⁵⁴⁴ Günümüz Zarafşan nehri.

⁵⁴⁵ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 70.

⁵⁴⁶ Ahmet Bican Ercilasun, "Şu Destanı Hakkında", *Millî Folklor Dergisi*, sy 12 (1991): 6-8.

Zülkarneyn'in kuvvetleri ile Türk hakanının birlikleri arasında çatışmalar yaşandı. Ancak bu savaşlar sonucunda Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Anlatıya göre, bu sefer yalnızca bir keşif hareketi değil, aynı zamanda Türk boylarını etkileyen, göçlere ve yerleşim değişikliklerine neden olan gerçek bir askerî müdahale niteliğindeydi⁵⁴⁷. Aynı zamanda Divânü Lügâti't-Türk'ün "Öge" ve "Uygur" maddelerinde de İskender'e karşı verilen askerî direnişlere dair ifadeler yer almakta, Türk boylarının bu süreçteki tutumlarına ışık tutulmaktadır⁵⁴⁸.

Marakanda kuşatması sırasında Makedonların yardım birliği gönderdiğini öğrenen Spitamenes, çatışmadan kaçınarak geri çekildi.⁵⁴⁹ İskender'in birlikleri onu takip ederek Sogdiana'nın batı sınırına, İskit Çölü'ne kadar ilerledi. Ancak burada göçebe İskitlerle giriştikleri çatışmada ağır bir yenilgi aldılar⁵⁵⁰. Spitamenes, Makedonların zayıflığını fırsat bilerek Marakanda'yı yeniden kuşattı⁵⁵¹. İskender bunu duyunca, nihayet gerçek bir ulusal savaş ve liderle karşı karşıya olduğunu anladı ve bizzat kendisi marakanda üzerine yola çıktı⁵⁵². Spitamenes, İskender'in Ustrushana'dan döndüğünü öğrenince, İskit Çölü'ne çekilmek zorunda kaldı⁵⁵³.

İskender, Spitamenes'i takip etmek yerine Polytimetus Vadisi'ni sistematik şekilde tahrip ederek Marakanda'ya yönelik olası saldırıların önünü kesti. Bu hamle, göçebe direniş gruplarının lojistik kaynaklarını hedef alan bir stratejik imha politikasıydı. Ardından Baktriya'ya çekilerek MÖ 329-328 kışını burada geçirdi. Bu karar, iki yıldır aralıksız savaşan ordusunun fiziksel ve moral olarak yenilenme ihtiyacından kaynaklanıyordu. Bu sırada Spitamenes, Sogdiana'nın kışlık yönetim merkezi Buhara'da konuşlanarak varlığını güçlendirdi. İskender'in kış boyunca hareketsiz kalması, Spitamenes'e bölgedeki kontrolünü pekiştirme fırsatı verdi. İskender'in etkin bir şekilde denetleyebildiği alanlar, yalnızca Hocend ve Marakanda gibi kilit noktalarla sınırlı kaldı⁵⁵⁴.

⁵⁴⁷ Şu Destanı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, c. III (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), 412-16.

⁵⁴⁸ Öge ve Uygur maddesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, c. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), 90-91, 111-13.

⁵⁴⁹ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.5.3.

⁵⁵⁰ Demir, "Büyük İskender'in Baktria ve Sogdiana Bölgelerindeki Seferleri Kapsamında İskitlerle Siyasi İlişkileri Üzerine Değerlendirmeler", 437.

⁵⁵¹ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.6.3.

⁵⁵² Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 392.

⁵⁵³ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 232.

⁵⁵⁴ Tarn, "Alexander: The Conquest of the Far East", 394.

Bu sırada İskender'in kampına Oxus bölgesinin kuzeyindeki İskitlerden elçiler geldi. Aynı zamanda Chorasmia (Harezmi) Kralı Pharasmanes de beraberinde 1500 süvari ile İskender'e ulaştı. Bu olay önemlidir, çünkü Harezmi, daha önce hep Ahemeniş eyaletleri arasında yer almış ve Kserkses'in Yunanistan seferine asker göndermişti. Ancak Darius III'ün ordusunda, Gaugamela Muharebesi'nde Harezmlilerden bahsedilmemesi, bazı tarihçilerce Harezmi'nin bu dönemde Ahemenişlerden bağımsız hareket ettiğine işaret eder şekilde yorumlanmıştır. Ancak bu konuda kesin bir sonuç çıkarılamaz. Bir görüşe göre, Kserkses'in ordusundaki Harezmi birliklerinin kimliği net değildir; bu askerler belki de Darius'un ordusundaki Massaget ya da Dahae kabileleriyle aynı halkı temsil ediyor olabilir, zira Strabon da Massaget ve Harezmi halklarını akraba kabul eder. Diğer ihtimal ise Harezmi'nin resmî olarak Ahemeniş otoritesini tanımasına rağmen iç işlerinde bağımsız davrandığıdır. Bu durumda Pharasmanes'in İskender'e yanaşması, yeni Pers hükümdarı olarak tanıdığı İskender ile dostluk kurarak kendi ülkesinin işgal edilmesini önlemeye ve İran'ın güneyindeki ekonomik olarak önemli bölgelerle iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik stratejik bir hamle olarak yorumlanabilir.⁵⁵⁵

Harezmi Kralı Pharasmanes, İskender'e bir ittifak teklif ettiği sırada kuzeyden bir rota kullanarak onu Karadeniz'e ulaştırmayı vaat etti. Böylece İskender, Baktriya ile Trakya arasında doğrudan bir bağlantı kurabilecekti. O dönemde Hazar Denizi'nin Aral Gölü ile tuzlu su geçitleriyle bağlantılı olduğu düşünülüyordu. İskender ise Hyrcania 'da (Hazar) gördüğü bu denizi Aristoteles'in söz ettiği "Hyrcan Gölü" ile karıştırmış ve bu gölün Azak Denizi'ne (Maeotis) bağlandığına inanmıştı. Ayrıca Jaxartes Nehri'ni Aristoteles'in bahsettiği Arax ya da Tanais (Don Nehri) olarak kabul etmiş, bu nedenle Asya ile Avrupa arasındaki sınırın burası olduğunu düşünmüştü. Pharasmanes'in önerisi İskender'in coğrafya hakkındaki yanlış inançlarını güçlendirmiş, böylece Karadeniz'e ulaşmanın mümkün ve kolay olduğunu düşünmesine yol açmıştı. Bu dönemde Antipater'in generali Zopyrion'un Tuna'yı geçerek Olbia'ya kadar ilerlediği ancak İskitler tarafından mağlup edilip öldürüldüğü sefer, muhtemelen İskender'in hayalini kurduğu Trakya-Baktriya bağlantısını sağlamaya yönelik bir girişimdi. İskender hayatta kalsaydı belki Karadeniz bölgesine yönelirdi, ancak şimdilik Pharasmanes'in teklifini kabul ederek daha doğuya, Hindistan'a gitmeye karar verdiğini açıkladı⁵⁵⁶.

⁵⁵⁵ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV 15.1-4; Strabon, *Geography*, XI 8.8; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 232-33.

⁵⁵⁶ Tarn, *Alexander the Great*, 1:71.

Ancak önce Sogdiana'nın tamamen ele geçirilmesi gerekiyordu. İskender MÖ 328 ilkbaharında Baktriya'dan ayrılarak Oxus'u yeniden geçti. Arrian'ın belirttiği üzere, birçok Sogdian halkı savunma amaçlı dağ kalelerine sığınmıştı. Bu sırada Spitamenes, direnişini sürdürmek için Massagetler'in topraklarına çekilmişti. Buradan topladığı 600 süvariyle Baktriya'ya ani bir saldırı düzenledi. Başlangıçta başarılı görünse de, İskender'in en güvenilir komutanı Krateros tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldı. Spitamenes, Gabae adlı (konumu hâlâ belirsiz) bir kaleden Sogdiana'ya son bir saldırı başlattı. Ancak bu hamle, Makedon ordusunun taktik üstünlüğü ve Sogdian birliklerinin sadakatsizliği nedeniyle tam bir hezimete dönüştü. Kendisini terk eden Sogdian askerlerinin teslim olması ve Massagetler'in cesaretini kaybederek Spitamenes'in başını İskender'e göndermesi, direnişin sembolik olarak çöküşünü işaret etti.⁵⁵⁷

Spitamenes, İskender'in tüm seferleri boyunca karşılaştığı en yetenekli taktikçi ve en dirençli rakip olarak tarihe geçti. İronik bir şekilde, İskender'in Spitamenes'in kızı Apama'yı general Seleukos ile evlendirmesi, onun kanını Seleukos İmparatorluğu'nun hanedanına taşıdı. Apama, daha sonra I. Antiokhos'un annesi olarak Helenistik dönemin siyasi mirasında kritik bir rol oynadı.⁵⁵⁸

MÖ 328 sonlarında İskender, Sogdiana'nın dağlık bölgelerinde hâkimiyetini sağlamak için kritik bir mücadele veriyordu. Ovaları kontrol etse de, Oxyartes, Chorienes, Catanes ve Austanes gibi dört yerel liderin yönettiği direniş odakları, bölgenin tam fethini engelliyordu. Bu süreçte İskender, Derbend yakınlarındaki Sogdiana Kayası'na⁵⁵⁹ (Strabon'un Coğrafya'da "Oxus Kalesi" olarak andığı tahkimli yapı)⁵⁶⁰ yöneldi. Kalenin doğal savunma avantajları ve insan yapımı surları, ele geçirilmesini zorlaştırıyordu. Oxyartes'in ailesi burada saklansa da kendisi kalede bulunmuyordu⁵⁶¹.

İskender'in kaleyi kuşatması ve ele geçirmesi, askeri tarihte taktik bir başarı olarak kaydedilse de, Oxyartes ile uzlaşma sürecinin detayları belirsizdir⁵⁶². Sogdiana Kayasının ele geçirilişi de tarihi, antik kaynakların çelişkili kronolojik anlatımları nedeniyle

⁵⁵⁷ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.15.7, IV.16.4, IV.17.1, IV.17.4; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 233.

⁵⁵⁸ Tarn, *Alexander the Great*, 1:73.

⁵⁵⁹ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.21.1.

⁵⁶⁰ Strabon, *Geography*, XI 11.4.

⁵⁶¹ Tarn, *Alexander the Great*, 1:XI 11.4.

⁵⁶² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.18.4-19.4.

tartışmalıdır. Genel kanı, bu fetih hareketinin MÖ 328-327 kışında gerçekleştiği yönündedir⁵⁶³. Ancak, ele geçirilen esirler arasında Oxyartes'in kızı Roxana'nın bulunması ve İskender'in onunla evlenmesi, bu sürecin diplomatik bir pazarlıkla sonuçlandığını düşündürür. Roxana ile evlilik, Antik kaynaklar bu evliliği romantik bir hikâyeye süslese de salt bir romantik anlatıdan ziyade siyasi meşruiyet aracıydı: İskender, yerel bir Sogdian soylusuyla bağ kurarak bölgesel direnişi zayıflatmayı ve Pers-Helen sentezini pekiştirmeyi amaçlıyordu⁵⁶⁴.

Oxyartes'in teslim olması ve İskender'e Chorienes Kalesi'nin (Vakhsh Nehri'nin güneyinde, günümüz Faisabad yakınları) kuşatılmasında danışmanlık yapması, arka planda gerçekleşen gizli müzakerelerin varlığını düşündürür. Bu işbirliği, Sogdian elitlerinin Makedon yönetimine entegrasyonunun tipik bir örneğiydi. İskender'in Roxana'ya duyduğu iddia edilen aşk, büyük ölçüde Helenistik propaganda tarafından şekillendirilmiş bir anlatıdır. Tarihçiler, İskender'in annesi Olympias dışında derin duygusal bağlar kurup kurmadığı konusunda şüphecidir; evliliklerinin çoğu siyasi çıkar temelinde gerçekleşmişti⁵⁶⁵.

İskender, Sogdiana'daki direnişi tamamen kırmak için Paraetakai bölgesine ve nihayetinde Chorienes'in Kayası'na ilerledi. Bu savunma yapısı, Oxyartes'in arabuluculuğuyla teslim oldu⁵⁶⁶. Bu bölge, Sogdiana Kayası (Oxus Kalesi) ve Nautaka gibi kritik noktaların yanı sıra Oxyartes'in topraklarını da kapsıyordu. Aynı zamanda, Saka Haumavarga olarak bilinen göçebe Saka kabilelerinin tarihsel yerleşim alanıydı. Bu kabileler, Pers döneminde Baktriya'nın doğusundaki dağlık arazide varlık göstererek bölgenin sosyopolitik dinamiklerini şekillendirmişti⁵⁶⁷.

Sogdiana bölgesinde önemli rol oynayan Oxyartes, İskender'e direnmek yerine teslim olmayı tercih ederek kızı Roksana'yı onunla evlendirmiştir. Curtius'un farklı aktarımına göre İskender, önce Sisimithres'in kalesini (Arrian'un Chorienes Kayası) fethetmiş, ardından Saka bölgesine yönelmiş ve son olarak Oxyartes'in topraklarına ulaşmıştır. Coğrafi olarak Oxyartes'in bölgesi Sakalar ve Sisimithres yönetimindeki Nautaka'ya oldukça yakındı; antik Baktriya'nın kuzeydoğusundaki Amu Derya ve Zarafşan nehirleri

⁵⁶³ Salvatore Vacante, "Alexander and the 'Defeat' of the Sogdianian Revolt", In *Centre for Battlefield Archaeology* (Conflict Archaeology Postgraduate Conference, University of Glasgow, 2011), 108-9.

⁵⁶⁴ Tarn, *Alexander the Great*, 1:76.

⁵⁶⁵ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 72; Tarn, *Alexander the Great*, 1:76.

⁵⁶⁶ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, IV.21.1, IV.21.6-7.

⁵⁶⁷ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 233-34.

arasındaki dağlık alanda bulunuyordu. Oxyartes'in ilerleyen dönemde Paropamisadai bölgesine satrap atanması, onun da Saka kökenli olabileceğine dair tartışmaları doğurmuştur. Ayrıca Oxyartes'in, İskender'in bölgedeki yerel liderlerle ilişki kurmasında oynadığı arabuluculuk rolü, Büyük II. Kyros döneminde Perslerle yakın ilişkiler kuran Saka kralı Amorges'in pozisyonunu hatırlatmaktadır. Bu durum, İskender'in bölgedeki Saka ve İskit elitleri kendi otoritesi altına almayı amaçlayan politik stratejisini ortaya koymaktadır⁵⁶⁸.

İskender'in Ahemeniş İmparatorluğu'nun kuzeydoğusunda yürüttüğü seferlerin dikkat çeken yönlerinden biri, Baktriya'daki büyük kentlerin (Drapsaka, Aornos, Baktriya ve Marakanda) ciddi bir direniş göstermemiş olmasıdır. Bu durum, yerleşik halkın Makedonlara karşı savaşma niyetinde olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, çevredeki bozkır ve çöl bölgelerinde yaşayan göçebe gruplar ile dağ kalelerinde mevzilenen yerel beylerin dirençli ve uzun süreli bir mücadele yürüttükleri görülür. Bu yerel unsurların bir kısmı muhtemelen Sakalarla bağlantılıydı. Göçebe halklar ise kaynaklarda genellikle İskitler, Dahaeler ve Massagetler olarak anılmakta; coğrafi olarak Karakum çevresinde konumlandıkları varsayılmaktadır.⁵⁶⁹

Bu bağlamda, Baktriya satrapı Bessos'un rolü özellikle öne çıkmaktadır. Gaugamela Savaşı'nda yalnızca kendi bölgesinden değil, Sogdiana, Hindistan ve Saka topraklarından da asker sevk etmesi, onun Ahemenişlerin kuzeydoğudaki en etkili figürü olduğunu göstermektedir. Bu geniş nüfuz alanı, Arachosia ve Drangiana satrapı Barsaentes'in konumuna benzerlik göstermektedir. Bessos'un göçebe topluluklarla olan ilişkisi, onun sadece bölgesel bir yönetici değil, aynı zamanda kuzeydoğu Ahemeniş siyaseti içinde kilit bir aracı olduğunu düşündürmektedir. Eğer Arrian'un Gaugamela'daki İskit birliklerini Massagetlerle özdeşleştirmesi doğruysa, Bessos'un bu halklar üzerinde de belirli bir kontrol sağladığı varsayılabilir. Aynı şekilde, Harezm Kralı Pharasmanes'in de Bessos'la siyasi temas kurduğu anlaşılmaktadır⁵⁷⁰.

Curtius'un aktardıkları da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Ona göre Bessos'un taraftarları, İskender'in yaklaşmakta olduğunu duyduklarında, Baktriya'nın hâlâ güçlü olduğunu, Hindistan ve Saka topraklarının onun denetimi altında bulunduğunu dile

⁵⁶⁸ Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, VI 15.3; Curtius, *The History of Alexander the Great*, VIII 4.20, VIII 4.21; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 234.

⁵⁶⁹ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 234.

⁵⁷⁰ Vogelsang, 235.

getirmiştir. Curtius ayrıca, Sogdianlar, Dahaeiler, Massagetler ve Hintlilerin Bessos’a bağlı olduğunu; başka bir pasajda ise Harezm, Tanais ötesindeki İskitler dâhil birçok topluluğun ona destek vereceğini belirtmiştir⁵⁷¹. Bu kadar geniş bir destek ağı göz önüne alındığında, Bessos’un III. Darius’un mağlubiyetinden sonra tahta geçme iddiasında bulunması şaşırtıcı değildir⁵⁷².

Ne var ki, Bessos’a sunulan destek yüzeyde kalmıştır. Bölgedeki direniş, onun kişisel otoritesine değil, daha çok merkezi Ahameniş yönetiminin çöküşüne karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Darius’un ortadan kalkmasıyla, Bessos’un satraplık yetkisi de fiilen sona ermiştir; çünkü Ahameniş tahtına meşru bir varis olmadan bu makamın devamı mümkün görünmemektedir (Ek-A. 12)⁵⁷³.

4.3.3.Hindistan Seferi ve Hydaspes Savaşı (MÖ 327-325): Büyük İskender’in Askeri Zaferleri ve Sonuçları

İskender’in Hindistan seferini anlayabilmek için, MÖ 327 sonrası coğrafi bilgilerden ziyade, onun çağında “Hindistan”ın nasıl algılandığını göz önünde bulundurmak gerekir. İskender, hayatı boyunca kuzey ve doğu Asya’nın Sibiryâ, Türkistan, Çin ya da Hindistan’ın doğu kısımları gibi bölgelerin varlığından habersizdi. O ve çağdaşları için “Asya”, Darius’un imparatorluğuyla sınırlıydı. Ganj Nehri veya Hindistan yarımadası hakkındaki bilgisi ise ya yoktu ya da yalnızca isim düzeyindeydi⁵⁷⁴.

İskender’in zihnindeki Hindistan, Aristoteles’in etkisiyle, İran’dan doğuya doğru denize uzanan geniş tabanlı bir yarımada olarak tasavvur ediliyordu. Paropamisos (Hindukuş) dağları kuzey sınırı olarak görülüyor, geri kalan topraklar ise İndus’un suladığı verimli düzlüklerden ibaret sayılıyordu. Okyanusun konumu ve Hint kıtasının Etiyopya ile bağlantısı hakkındaki görüşlerinde de Aristoteles’in tereddütlerini paylaşıyordu. Darius’n Hindistan’da ne kadar ilerlediği net olmadığı gibi, İskender de bu sınırlara dair kesin bilgiye sahip değildi. Ancak geçmişte II. Kyros’un bu bölgeyi yönettiğine inandığı düşünülebilir. Bu bağlamda İskender için Hindistan, imparatorluğun doğal bir uzantısı olarak görülüyor ve diğer satraplıklar gibi fethedilmesi gereken bir bölge olarak değerlendiriliyordu⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ Curtius, *The History of Alexander the Great*, V 9.3, VI 3.9, VII 4.6.

⁵⁷² Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 235.

⁵⁷³ Vogelsang, 235.

⁵⁷⁴ Tarn, *Alexander the Great*, 1:85.

⁵⁷⁵ Tarn, 1:85-86.

İskender'in MÖ 327–325 yılları arasındaki Hindistan seferi, bir yönüyle Pers İmparatoru Darius I döneminde İndus Vadisi'ne kadar ulaşan Ahameniş hâkimiyetinin izlerini taşısa da, bu sınırların ötesine geçerek “yerleşik dünyanın sonu”nu keşfetme arzusunu yansıtan daha geniş çaplı bir sefer niteliği taşımaktaydı. İskender, Asya'daki fetihleri boyunca çeşitli siyasi ve kültürel kimlikleri benimsedi: Yunan halkları için bir kurtarıcı, Mısır'da bir firavun, Babil'de kral ve en önemlisi Pers tahtının meşru varisi olarak hareket etti. Darius III'e gönderdiği mektuplarda kendisini “Asya Kralı” olarak tanımlamaya başlamış ve bu unvanı, hem Darius'un hem de onu takiben Pers tahtını talep eden Bessos'u izleyerek pekiştirmiştir⁵⁷⁶.

İskender, İndus bölgesine yönelik sefer planlarını Baktriya'da şekillendirmeye başladı. Ahameniş hâkimiyetindeki bu topraklara ilerlemeden önce, bölgede etkili üç yerel yönetici siyasi çıkarları doğrultusunda ona destek verdi. Swat bölgesinden Sissikottus, İskender'in safında yer aldı ve sonrasında bölgenin yönetimiyle ödüllendirildi. Gandhara'dan Sangaios ise, kral olma umuduyla kardeşi Astis'e karşı tavır aldı. Taxila hükümdarı Ophis (veya Omphis) ise Poros'a duyduğu düşmanlık nedeniyle İskender'le ittifaka yöneldi⁵⁷⁷.

İskender, Baktriya'daki konaklaması sırasında önemli takviyeler aldı ve Hindistan seferi öncesinde ordusunu yeniden yapılandırdı. Falanks birliklerinin sayısı altıdan yediye çıkarıldı; bu artış, Antipatros'un Sparta zaferi sonrası Kleitos “Beyaz” komutasında yeni bir birliğin gönderilmesiyle mümkün oldu. Krateros, Parmenion'un yerini alarak ikinci komutanlığa yükseldi; Perdikkas muhafızlığa getirildi, Amyntas ölmüştü. Spitamenes'e karşı kazandığı zaferle öne çıkan Coenus erken terfi için aday gösterildi⁵⁷⁸.

Hypaspistler Seleukos'un komutasındaydı ve bu birliklerde büyük bir değişiklik yapılmadı. Nearkhus geçici bir taburun başına geçti. İskender, Agrianlar dışında Trakyalı piyadeleri, Balakros'un ciritçilerini, sayıca artırılmış okçuları ve bir sapancı birliğini de yanına aldı. Ancak paralı asker sayısı düşüktü; zira İskender, bu birlikleri yeni kurulan kentlere ve satraplıklara bırakmayı tercih etmişti. Bu çerçevede, 3.500 süvari ve 10.000 piyadeden oluşan paralı birliği Baktriya'da satrap Amyntas'a bıraktı. Birliklerin azami

⁵⁷⁶ Nawotka, “The Conquest by Alexander”, 480.

⁵⁷⁷ Dani ve Bernard, “Alexander and His Successors in Central Asia”, 72.

⁵⁷⁸ Tarn, *Alexander the Great*, 1:83.

güce ulaştığı varsayılırsa, yalnızca Avrupalılardan oluşan piyade sayısı 20.000 ila 22.000 arasında olabilir⁵⁷⁹.

Sogdiana isyanı sırasında İskender'e sığınan Sisikottus gibi Hintli mültecilerin etkisiyle seferin temelleri önceden atılmıştı. Özellikle Taxila prensi gibi yerel yöneticiler, kendi çıkarları doğrultusunda İskender'le gizli ilişkiler kurmuşlardı. Ayrıca Semiramis ve Dionysos'un efsanevi Hindistan seferleri, İskender'in bu bölgeye yönelmesinde mitolojik bir rekabet motivasyonu yaratmıştı⁵⁸⁰.

Seferin askeri yönü özellikle Gandhara bölgesinde sert çatışmalarla kendini gösterdi. İskender'in birlikleri, Bajaur ve Svât gibi dağlık alanlarda direnişle karşılaştı; bazı yerleşimler yıkıma uğradı, halk dağlara çekildi. En güçlü direniş Svât Vadisi'ndeki Assacenilerden geldi. Massaga kuşatılarak alındı, ancak teslim olan paralı askerler sonradan katledildi. Ora şehri savaşla ele geçirildi, Bazira ise terk edildi. Halk, Aornus Dağı'ndaki kaleye sığındı; burası, Herakles'in bile alamadığı "ele geçirilemez" yer olarak biliniyordu. İskender bu kaleyi kuşatarak kısa sürede aldı. Bu zafer, bölgedeki direnişi kırdı ve kalan düşman güçleri doğuya, İndus'un doğusunda Hazara prensi Abisares'e sığınmak zorunda kaldı⁵⁸¹.

Bu süreçte Hephaistion ve Perdikkas, Peucelaotis'in (Charsadda) başkentini ele geçirerek İndus Nehri'ne kadar ilerlemiş ve İskender Aornus kuşatmasına başlamadan önce nehir üzerine bir köprü inşa etmişlerdi. Gandhara bölgesi, uzun süren askerî baskı ve korku politikalarıyla Makedon egemenliğine boyun eğdirilmişti. MÖ 326 baharında İskender, Ohind yakınlarında İndus'u geçerek Taxila Prensi Omphis (Ambhi) ile buluştu. Daha önce Sogdiana'da sunulan bağlılık, bu kez resmen yenilendi ve Omphis, yeni satrap gözetiminde hükümdarlıkta bırakıldı. Bu gelişme, kurban törenleri ve şenliklerle kutlandı; elçiler çevre prensliklere gönderildi. Bunlardan Abisares uzlaşmacı bir tavır sergileyip itaat teklifinde bulundu, ancak Hydaspes ve Acesines ırmakları arasındaki verimli bölgenin hükümdarı Porus, teslim olmayı reddederek direniş için hazırlıklara başladı⁵⁸². Strabon, bu bölgenin yaklaşık 300 şehirden oluşan geniş ve verimli bir bölge olduğunu yazar⁵⁸³.

⁵⁷⁹ Tarn, 1:83.

⁵⁸⁰ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 826.

⁵⁸¹ Bosworth, 827; Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 74-77.

⁵⁸² Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 827-29.

⁵⁸³ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 81.

İskender'in Hindistan'daki en büyük muharebelerinden biri olan Hydaspes Seferi, MÖ 326 baharında başladı. Amaç, Taxila'dan doğuya ilerleyerek Porus'un kontrolündeki topraklara ulaşmak ve Hydaspes (Jhelum) Nehri'ni, su seviyesi yükselmeden geçmekti. İskender, Büyük Tuz Sıradağları'nı aşarak nehrin batı kıyısında kamp kurdu. Doğu yakada konuşlanan Porus ise fillerini açıkça sergileyerek caydırıcılık sağlamaya çalışıyordu⁵⁸⁴. Diodoros'a göre, Poros'un ordusunda 50.000'den fazla piyade, yaklaşık 300 süvari, 1.000'den fazla savaş arabası ve 130 fil bulunuyordu⁵⁸⁵. Nehrin geçişi ciddi bir stratejik sorundu. İskender, hem düşmanı şaşırtmak hem de hazırlıklarını gizlemek amacıyla orduyu sürekli hareket halinde tuttu; aynı zamanda küçük bir filoyu da İndus Nehri'nden kara yoluyla bölgeye taşıttı. Bu manevralar, onun nehrin kabarmasının sona ermesini beklediği izlenimini verdi⁵⁸⁶.

İskender, yoğun orman örtüsüne ve nehir içindeki adalara sahip bir geçiş noktası belirledi. Bir ilkbahar fırtınasının sağladığı örtü altında, ordunun bir kısmı Porus'un dikkatini çekmek için gösterişli manevralar yaparken, seçilmiş bir kuvvet yaklaşık 6.000 piyade ve 5.000 süvari karşı kıyıya gizlice geçti. Bu birlik, Yoldaşlar Süvarisi'nin bir bölümüyle Baktriyalı ve Saka atlılarından oluşuyordu. Porus'un kuvvetleri sayı ve hazırlık bakımından yetersizdi; ayrıca farklı cephelerdeki tehditlere karşı dağılmış durumdaydılar⁵⁸⁷.

İskender'in birlikleri, nehrin doğu kıyısına ulaştıktan sonra, Hydaspes'in bir kolunu daha aşarak Hint ordusuna ilerledi. Porus'un oğlu komutasındaki süvari ve savaş arabaları birliği, çamur nedeniyle etkisiz kaldı ve kolaylıkla dağıtıldı. Ardından Porus, savaş düzenine geçti; filleri piyade hattına yerleştirip kanatlara süvari birliklerini konuşlandırdı. Fillerin, Makedon saflarını kıracağı düşünülüyordu. Ancak Makedonlar, daha önceki seferlerde edindikleri deneyim sayesinde fillerle başa çıkabilecek taktiklere sahipti⁵⁸⁸.

İskender, süvarisini etkin şekilde kullandı. Porus'un sol kanadına yoğun bir saldırı başlatarak burada kargaşa yarattı; Coenus ise sağ kanada taarruz etti. Bu çift yönlü saldırı, Hint süvarisini sıkıştırarak geri çekilmeye zorladı. Aynı anda falanks birlikleri, fillerle doğrudan temas kurarak sürücülerini etkisiz hâle getirdi. Filler kısa sürede kontrolden çıktı

⁵⁸⁴ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 829.

⁵⁸⁵ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 81.

⁵⁸⁶ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 829.

⁵⁸⁷ Bosworth, 829.

⁵⁸⁸ Bosworth, 829,831.

ve kendi piyade hatlarına zarar vermeye başladı. Sonuçta, Makedon ordusu hem cepheden hem arkadan kuşatma sağlayarak Hint kuvvetlerini tamamen bozguna uğrattı. Savaş alanından kaçmaya çalışanlar, Craterus'un komutasındaki takviye birliklerince imha edildi⁵⁸⁹.

Bu zafer, İskender tarafından yeni şehirlerin kurulmasıyla (bu şehirlere Nicaea ve savaşta ölen atı Bucephala adını verdi.)⁵⁹⁰ ve zaferi betimleyen darphane sikkeleriyle taçlandırıldı. Özellikle dekadrahmillerde, sarissa taşıyan bir süvarinin bir fil üzerine saldırısı resmedilmiştir. İronik biçimde, bu savaşın en büyük kazananlarından biri Porus oldu. Cesareti ve kararlılığıyla İskender'i etkilemiş ve krallığında yeniden hüküm sürmesine izin verilmiştir. İskender, onu kendi düşmanlarına karşı da desteklemiş, böylece bölgedeki otoritesini pekiştirmiştir⁵⁹¹.

Savaşın ardından, İskender Porus'un doğu komşusuna yöneldi. Bu hükümdar daha önce bağılılık göstermiş olsa da, Porus'un güçlendirilmesi üzerine bölgeden çekilmişti. İskender, ordusuyla birlikte Acesines (Chenab) ve Hydraotes (Ravi) nehirlerini geçerek ilerledi. Bu süreçte direniş azdı; ancak muson yağmurları ilerleyişi ciddi biçimde aksattı. Sonbahara dek süren yoğun yağış, askerî hareketliliği sınırlandırdı. Hydraotes'i geçtikten sonra Sangala kalesi kısa bir kuşatmayla ele geçirilip yıkıldı. Komşu şehirler boşaltıldı; halk kaçarken şiddetli saldırılara maruz kaldı. Porus, bu yeni topraklarda da yeniden görevlendirilerek, hayatta kalan yerleşimlere garnizonlar yerleştirmekle görevlendirildi. Böylece Hydaspes Zaferi, yalnızca askerî bir başarı değil, aynı zamanda yerel güç dengelerinin İskender lehine dönüştüğü bir dönüm noktası oldu⁵⁹².

İskender, Hindistan'da daha doğuya ilerlemeyi planlıyordu; Ganj boyunca uzanan Nanda Krallığı'nın varlığına dair söylentiler buna zemin oluşturmuştu. Ancak Hyphasis (Beas) Nehri kıyısına ulaşıldığında, orduda artan hoşnutsuzluk açık direnişe dönüştü. En kıdemli komutanlardan Coenus, askerlerin daha fazla ilerlemeyeceğini belirtti. İskender, önce yalnız ilerleyeceğini söylese de, birkaç gün sonra kehanetleri gerekçe göstererek geri dönmeyi kabul etti. Bu olay, onun ordusuna duyduğu güveni sarsmış, ilerleyen dönemde çevresini yalnızca kendi isteklerini destekleyenlerle sınırlamasına neden olmuştur.

⁵⁸⁹ Bosworth, 831.

⁵⁹⁰ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 81.

⁵⁹¹ Bosworth, "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign", 831-32.

⁵⁹² Bosworth, 832.

Coenus'un kısa süre sonra ölmesi ise bu dönüşümün simgesel bir başlangıcı olarak yorumlanmıştır⁵⁹³.

Beas Nehri'ni geçmeyi reddeden İskender'in ordusu, Jhelum Nehri'ne geri dönerek Arabistan Denizi yönünde ilerlemeye başladı. Kasım 326'da başlayan bu sefer, Temmuz 325'te Patala'ya ulaşmalarıyla sonuçlandı. Askerî hedef, özellikle bağımsız yaşayan ve savaşçı doğalarıyla bilinen Mallian ve Oxydracae kabilelerini boyun eğdirmektir. Bu topluluklar, İndus ve onun kolları olan Chenab ile Ravi nehirlerinin birleşim alanlarında yaşıyordu⁵⁹⁴.

Yenilgi sonrası bu kabileler vergi ödemeyi, rehineler vermeyi ve savaş arabaları sağlamayı kabul etti. Curtius, İskender'e sunulan hediyeler arasında süvari birlikleri, savaş arabaları, silahlar, değerli kumaşlar ve egzotik hayvanlar olduğunu bildirir. Ayrıca Oxydracae halkı, önceden Arachosia'ya ödedikleri vergileri artık İskender'e sunacaklarını belirtti. Bu gelişme, daha önce Bessos ve Barsaentes örneklerinde görülen Ahameniş bölge temsilciliği sistemine benzerlik taşır⁵⁹⁵.

Ahemeniş İmparatorluğu'nun Doğu İran'daki yönetimi, tek tip bir idari yapıdan ziyade yerel kabilelerle kraliyet merkezi arasında esnek ve çok katmanlı ilişkilerden oluşuyordu. Behistun Yazıtı'ndaki Harauvatish ve Baxtrish satrapları buna örnek teşkil eder. Bazı bağlı topluluklar, çevre kabileler üzerinde denetim görevi üstlenmişti; benzer uygulamalara Baktriya ve Medya satraplıklarında da rastlanır. Bu düzenin ardından, İskender, Philippos'un satraplığının güney sınırını İndus ile Chenab'ın kesiştiği noktada belirledi. Ayrıca Pithon'u, kıyı bölgelerini ve Hindistan'ın güneyindeki arazileri kapsayan geniş bir satraplıkla görevlendirerek yönetim ağını genişletti⁵⁹⁶.

İndus Nehri'ni izleyen seferin tamamlanmasının ardından İskender, dönüş hazırlıklarına başladı. Arrian'a göre, Craterus komutasındaki birliği (Attalos, Meleager ve Antigenes'in kuvvetleri ile okçular ve savaşamayacak durumdaki askerler) Carmania üzerinden Makedonya'ya göndermeyi planladı. İskender ise, Strabon'un aktardığına göre, zorlu arazi koşullarına rağmen Gedrosia (Belucistan) üzerinden, kıyıya yakın bir güzergâh izleyerek döndü. Böylece filosuyla eş zamanlı hareket edebilecek, gerektiğinde kıyıdan

⁵⁹³ Bosworth, 832; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 232.

⁵⁹⁴ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 239.

⁵⁹⁵ Vogelsang, 240.

⁵⁹⁶ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 83; Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 240.

destek alabilecekti. Donanmanın komutası Nearchus'a, yönlendirme ise baş pilot Onesicritus'a verilmişti⁵⁹⁷.

Eggermont'un analizine göre, dönüş güzergâhı iki ana rota üzerinden tartışılmıştır: kuzey yolu (Stein) ve güney yolu (Holditch). Eggermont, Gedrosia ile Oreitae kabilesinin toprakları arasında, Hingol Nehri yakınlarında bir liman şehri olan İskenderiye'nin kurulduğunu öne sürer. Bu bölgede Arabis Nehri üzerinden girilmiş, Porali Nehri ile sulanan Kalat çevresi merkez alınmıştı. Ancak Oreitae kabilesi sert direniş göstermiş, İskender ayrıldıktan sonra da isyan etmiştir. Diodoros'a göre, bu isyanda birçok Makedon askeri öldürülmüş, saldırganlar cezasız kalmıştır. Arrian ise, isyan sonrası satrap Apolophanes'in görevden alındığını, onun yerine atanan Thoas'ın kısa süre sonra ölmesi üzerine Sibyrus'un hem Gedrosia hem Arachosia satrapı olduğunu belirtir. Carmania satraplığı ise Tlepolemus'a verilmiştir. Carmania'ya ilerleyen İskender, Hindistan satrapı Philippus'un paralı askerler tarafından öldürüldüğünü öğrendi. Suikastçilerin infazı üzerine, İskender eyaletin idaresini geçici olarak Eudemus ve Taxiles'e devretti⁵⁹⁸.

İskender, Susa'ya döndüğünde satraplarının birçoğunun emirlerine uymadığını, halka kötü davrandıklarını ve bazı bölgelerde isyanların patlak verdiğini öğrendi. Özellikle Baktriya'daki Yunan paralı askerlerin ayaklanması önemli bir sorundu ve tam anlamıyla bastırılamadı. Bu hoşnutsuzluk, İskender'in ölümüne kadar sürdü. MÖ 323'te Babil'de yakalandığı hastalık sonucu hayatını kaybetti⁵⁹⁹.

MÖ 330'da İskender'in yaşam tarzında değişiklikler oluşmuş ve pers tacını takmıştır. Kuşaklı beyaz kıyafetini giymiş ve Persler gibi görünmeyi tercih etmiştir. İskender, Perslerin iki asırdır sahip olduğu toprakları ele geçirmiştir. 13 yıllık saltanatı boyunca, Perslerin sahip olduğu toprakların tümünü zapt etmiştir. Doğu ve Batı arasında bir ittifak oluşturup büyük bir medeniyet kurmayı amaçlamıştır. Ancak zamansız ölümü onun fikirlerinin yarım kalmasına sebep olmuştur⁶⁰⁰.

İskender'in, fethettiği topraklarda kendi yandaşları ile yerel unsurları kaynaştırmaya yönelik politikaları üzerine geniş bir literatür oluşmuştur. Özellikle onun, "tek bir dünya"

⁵⁹⁷ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 84; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, VI.17.3; Strabon, *Geography*, XV 1.17.

⁵⁹⁸ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 84-85; Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XVII.105.8; Arrian, *The Anabasis Of Alexander*, VI.27.1-2.

⁵⁹⁹ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 86.

⁶⁰⁰ Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 255.

ideali etrafında evrensel eşitlik savunucusu bir lider olarak tasvir edilmesi, modern yorumlarda zaman zaman aşırıya kaçan bir idealizme dönüşmektedir. Oysa bu tür değerlendirmelerin, tarihsel gerçeklikten çok çağdaş beklentilere dayanarak kurgulandığı söylenebilir. Gerçekte İskender, çoğu zaman askerî ve idari zorunluluklar nedeniyle yerel birlikleri ordusuna katmak ve Ahameniş döneminden kalma yöneticilere görev vermek durumunda kalmıştır. Ancak bu uygulamaların temel belirleyeni herhangi bir felsefi eşitlik anlayışından ziyade, kişisel sadakattir. İster Makedon ister İranlı olsun, yalnızca kendisine bağlılık gösterenler ve mevkilerini ona borçlu olanlar İskender'in güvenini kazanabilmiştir. Bu durum, seferlerine dair antik tarihçilerin aktardığı anlatılarda da açıkça görülmektedir⁶⁰¹.

İskender'in kurduğu imparatorluğun kalıcılığı tartışmalıdır. Ölümünden sonra tayin ettiği yöneticiler büyük ölçüde iktidarda kalamazken, kurduğu sistemin kısa ömürlü olduğu ortaya çıktı. Ancak Yunan ve Pers unsurlarını aynı siyasi çatı altında bir araya getirerek Ahamenişlerin başaramadığı kültürel sentezi sağlamada önemli bir adım attı. Nearchus'un deniz keşifleri ve bastırılan para birimi, ekonomik canlılık yarattı; kurulan yeni şehirler ise Hellenistik kültürün Asya'da yayılmasını sağladı. Fakat imparatorluk, İskender'le birlikte son buldu. Ardından gelen kırk yıl, ardıllarının sürekli çatışmalarıyla geçti. Bu süreçte en güçlü figür Seleukos Nikator oldu. Ancak İndus Vadisi'nde Çandragupta Maurya, Yunan yönetimini yıkarak doğu satraplıklarını ele geçirdi. Takip eden yıllarda Seleukoslular Partya, Hirkanya ve Baktriya'yı da kaybetti. Sonunda Partlar, İran'ı yeniden ele geçirerek Helen egemenliğine son verdiler ve ülke sınırlarını Fırat Nehri'ne kadar genişleterek yeni bir yerli iktidar düzeni kurdular⁶⁰².

4.3.4.İskender'in Seferlerinde Pers Altyapısının Etkisi

Pers İmparatorluğu tarafından oluşturulan askerî ve idarî yapılanmalar, Büyük İskender'in Asya seferlerinde ilerleyişini kolaylaştıran kritik bir zemin oluşturmuştur. Perslerin yaklaşık iki yüz yıllık yönetimleri boyunca geliştirdikleri sistematik idari ve askerî altyapı, fethedilen geniş bölgelerde merkeziyetçi fakat esnek bir yönetim biçimi oluşturmalarına olanak sağlamıştır. Bu yapı, Büyük İskender tarafından neredeyse hiç

⁶⁰¹ Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 101.

⁶⁰² Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 86.

değiştirilmeksizin devralınarak onun imparatorluk idaresini hızlıca tesis etmesine imkân tanımıştır⁶⁰³.

Perslerin idarî organizasyonu içerisinde en önemli unsurlardan biri satraplık sistemi idi. Bu sistem, yerel yönetimlerin Pers merkezi yönetimine bağlı olarak kendi iç işlerini yürütmelerine olanak tanırken, vergi ve asker toplama gibi kritik alanlarda merkezî otoriteyi destekliyordu. İskender'in fethettiği bölgelerde bu satraplık düzenini büyük ölçüde koruması, yeni topraklarda hızlı ve istikrarlı bir yönetim kurabilmesinin temelini oluşturmuştur. İmparatorluğun önemli şehirlerin yönetimi doğrudan Pers dönemindeki yerel elitlere bırakılarak, imparatorluk içindeki devamlılık sağlanmış ve bu da halkın direnişini minimize etmiştir⁶⁰⁴.

Pers İmparatorluğu'nun kurduğu geniş yol ve haberleşme ağları da İskender'in lojistik operasyonlarını kolaylaştıran önemli altyapı unsurları arasında yer almıştır. Perslerin 'Kraliyet Yolu' adı verilen geniş ve iyi organize edilmiş yol ağı, imparatorluğun batısından doğusuna kadar uzanan ticari ve askerî bağlantıları sağlamıştır. İskender, bu yolları askerî hareketliliğini arttırmak, birliklerinin ikmal ve lojistik sorunlarını çözmek için etkin bir biçimde kullanmıştır.

Ayrıca Perslerin askerî üsler ve garnizon şehirleri kurma geleneği, İskender'in fetihlerini askerî açıdan da destekleyen bir faktör olmuştur. Perslerin stratejik noktalarda oluşturduğu bu üsler, İskender tarafından hemen devralınmış ve böylece askerî seferlerin hız kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu durum, özellikle Baktriya ve Sogdiana bölgelerinde açıkça görülmektedir. Yerleşik Pers garnizonları, yerel halk üzerinde denetimi sağlamanın yanı sıra, sefer hattındaki askerî güvenliği de temin ediyordu⁶⁰⁵.

Bunlara ek olarak, Perslerin çok etnikli yapısı sayesinde oluşturduğu kültürel hoşgörü ortamı, İskender'in uyguladığı Helenistik politikalarla büyük ölçüde örtüşmekteydi. İskender'in Pers kıyafetleri giymesi, Pers saray geleneklerine uyması ve Pers aristokratlarıyla evlilikler yapması gibi sembolik adımları, Pers kültürünün hâlihazırda oluşturduğu meşruiyet yapısına entegrasyon çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu

⁶⁰³ Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire*, 241.

⁶⁰⁴ Brosius, *A History of Ancient Persia*, 213-14; Frye, *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*, 101, 103.

⁶⁰⁵ Dani ve Bernard, "Alexander and His Successors in Central Asia", 69-70.

durum, salt idarî değil, sosyo-kültürel düzeyde de Pers mirasının devralındığını ve işlevselliğini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır⁶⁰⁶.

Perslerin askerî ve idarî yapılanmaları, İskender'in fetihlerinin başarısında kritik bir rol oynamıştır. İskender'in, Persler tarafından oluşturulan bu hazır sistemi devralarak kendi imparatorluk hedeflerine hızla ulaşabilmesi, antik kaynaklar ve modern tarihçiler tarafından ortaklaşa vurgulanan bir husustur.

⁶⁰⁶ Tarn, *Alexander the Great*, 1:79; Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, 825.

SONUÇ

MÖ 6. yüzyılın ortalarında, Medlerin öncülük ettiği siyasal yapının içinden doğarak tarih sahnesine çıkan Pers İmparatorluğu, II. Kyros'un liderliğinde yalnızca bir hanedan değişimini değil, aynı zamanda yeni bir siyasal vizyonun başlangıcını temsil ediyordu. Med egemenliğine son verip kendi krallığını ilan eden II. Kyros, çok kısa sürede farklı etnik ve kültürel yapıları bir araya getirerek, dönemin en güçlü imparatorluklarından birinin temelini attı. Persler, bu tarihten itibaren yalnızca Batı Asya'da değil, doğuya doğru da etkili bir yayılma siyaseti izlemeye başladılar. Kurumsal devlet yapısı, satraplık sistemi ve merkezî yönetim anlayışı ile kısa sürede bölgesel güçlerden biri olmaktan çıkıp, çok uluslu ve çok merkezli bir imparatorluk haline geldiler.

Bu yayılmacı siyaset, yalnızca toprak kazanımıyla sınırlı kalmadı; fethedilen bölgelerde siyasal ve kültürel dönüşüm süreçlerini de beraberinde getirdi. Özellikle Orta Asya coğrafyası, Pers yayılmacılığının en belirgin sahnelerinden biri haline geldi. Perslerin bölgeye yönelik ilgisi, yalnızca stratejik ve ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir çerçevede de şekillenmişti. Bu ilginin yöneldiği coğrafyada, Persler öncesinde daha çok kabile temelli, parçalı bir siyasal yapı hüküm sürmekteydi. Yerel krallıkların ve yarı göçebe toplulukların hâkimiyetinde olan bu alan, Pers idaresiyle birlikte ilk kez merkezî bir idari sistemin parçası haline getirildi. Bu dönüşüm, bölge tarihinin en önemli kırılmalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, II. Kyros'un Orta Asya'ya düzenlediği seferler, hem Perslerin imparatorluk vizyonunun doğu sınırlarını belirlemiş hem de bölgedeki yerel güçler ile Pers merkezi arasındaki ilk temasların şekillenmesini sağlamıştır. Ancak bu döneme ait kronolojik veriler, özellikle II. Kyros'un Massagetlerle olan mücadelesi bağlamında ciddi belirsizlikler taşımaktadır. Kaynaklardaki tarihsel çelişkiler, olayların kesin bir zaman çizelgesine oturtulmasını güçleştirirken, aynı zamanda II. Kyros'un doğu seferinin hem askeri hem de ideolojik boyutunu yorumlamada önemli bir engel teşkil etmektedir.

Darius'un iktidara gelişiyle birlikte, doğu politikası daha sistematik bir yapıya bürünmüş, özellikle Sakalar üzerine yapılan seferlerle bu bölgedeki Pers varlığı pekiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu noktada dikkat çeken bir ayrım da söz konusudur: Darius'un Orta Asya'da karşı karşıya geldiği Sakalar ile Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Sakalar arasında ciddi bir farklılık vardır. Bu durum, Ahameniş coğrafyasının ne denli geniş ve heterojen olduğunu ortaya koymakla birlikte, aynı zamanda kaynaklarda Saka kavramının

nasıl çoklu bir anlama sahip olduğunu da gösterir. Darius'un doğu seferi yalnızca askeri bir hamle değil, aynı zamanda bölge halklarının sisteme entegre edilmesine yönelik politik bir girişim olarak da değerlendirilmelidir.

Perslerin Orta Asya'ya yönelik yürüttüğü seferler, sadece sınırların genişletilmesi amacı taşıyan klasik bir yayılmacılığın ötesinde, uzun vadeli bir siyasal yapı kurma ve merkezi otoriteyi tahkim etme hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Ahamenişlerin bu coğrafyadaki faaliyetleri, bölgesel güç dengelerini kalıcı olarak değiştirmiş ve imparatorluk mekanizması içinde Orta Asya'ya özgü idari bir gerçeklik inşa etmiştir. Bu yeni düzende, geleneksel kabile ilişkilerine dayanan yerel yapılar yerini satraplık sistemiyle bütünleşmiş bir yönetime bırakmış, böylece hem denetim kolaylaşmış hem de vergi ve askerî yükümlülüklerin düzenli hâle getirilmesi sağlanmıştır.

II. Kyros'un başlattığı doğuya açılma süreci, Darius'un idaresinde olgunlaşmış ve kurumsallaşmıştır. Darius'un, özellikle Sakalara karşı yürüttüğü seferler bu anlamda özel bir önem taşır. Sakalar, yalnızca Pers sınırlarının tehdit altında olduğu göçebe topluluklar değil, aynı zamanda Ahamenişlerin merkezi otoritesine karşı direnç gösteren sembolik bir güçtü. Darius, bu seferlerle hem dış tehditleri bertaraf etmeyi hem de doğu topraklarında istikrarı sağlamayı amaçlamış, seferlerin ardından bölgeye II. Kyros'un yaptığı gibi tahkimatlar, garnizon şehirleri ve ulaşım ağı yerleştirerek imparatorluğun doğu kanadını kalıcı biçimde güvence altına almıştır.

Tezin merkezinde yer alan temel sorulardan biri, Pers İmparatorluğu'nun Asya içlerine doğru gerçekleştirdiği seferlerin yalnızca bir fetih girişimi mi, yoksa çok katmanlı bir emperyal genişleme ve hâkimiyet stratejisinin mi parçası olduğudur. Perslerin Orta Asya'ya yönelik siyasal müdahalesi, yalnızca askerî bir denetim mekanizması kurmaktan ibaret kalmamış; kültürel ve toplumsal düzenin de dönüşümüne yol açmıştır. Pers yönetimi, bölgedeki aristokrat yapılarla işbirliğine gitmiş, bazı yerel liderleri imparatorluk sistemine entegre etmiş ve böylece bölgesel otoritenin merkezle uyumlu hale gelmesini sağlamıştır. Ancak merkeze uzaklaştıkça kontrol edilen topraklara merkezden değil yerel liderlerden yöneticiler atanmıştır. Bu uyum politikası, sadece zapt edilen topraklarda barışı korumaya değil, aynı zamanda Ahameniş devletinin çok uluslu yapısının işlevselliğini artırmaya da hizmet etmiştir.

Bu dönüşümler ışığında değerlendirildiğinde, Orta Asya seferleri sayesinde Persler yalnızca askerî başarılar elde etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin siyasal haritasını

uzun süreli olarak yeniden şekillendirmiştir. Özellikle Sakaların sistem içerisine alınması, bazı kabilelerin vergilendirilmesi ya da askerî hizmete alınması gibi uygulamalar, bu toplulukların imparatorluk bünyesine entegrasyonunun en somut göstergeleridir.

Bu bütüncül yayılcılık anlayışı, yalnızca belirli bir dönemle sınırlı kalmamış; sonraki süreçlerde Orta Asya'nın İmparatorluk içindeki rolünün ne kadar merkezi bir konuma oturtulduğunu da göstermiştir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Ahemenişlerin Orta Asya politikası, salt bir fetih hareketi değil, aynı zamanda siyasal, toplumsal ve kültürel yeniden yapılanmanın bir örneği olarak da okunabilir.

İskender'in Orta Asya'ya yönelik seferleri, Ahemenişlerin daha önceki dönemlerde karşılaştığı zorluklarla benzerlikler taşımaktadır. Persler gibi İskender de bu coğrafyada yalnızca doğal engellerle değil, güçlü yerel direnişle karşılaşmış, özellikle göçebe kabilelerin gösterdiği direnç, seferlerin zorluk derecesini artırmıştır. Nitekim Ahemenişler, Sakalar gibi göçebe topluluklara karşı kalıcı bir hâkimiyet kurmakta zorlanmış; benzer şekilde İskender de Sogdiana ve Baktriya'daki dağlık ve bozkır alanlarda yürüttüğü seferlerde uzun süren çatışmalara girmiştir.

Orta Asya'nın doğal yapısı, merkezi orduların hareket kabiliyetini sınırlamış, bu da hem Persler hem de İskender için kalıcı bir kontrol kurmayı zorlaştırmıştır. Buna rağmen, her iki güç de bölgeyi sadece askerî yollarla değil, diplomatik ve kültürel stratejilerle de şekillendirmeye çalışmıştır. Persler gibi İskender de yerel liderlerle ittifaklar kurmuş, onları yönetici konumlarda tutmuş ya da bu liderlerin aileleriyle evlilik yaparak siyasi meşruiyet kazanmayı hedeflemiştir. Özellikle İskender'in Sogdiana'daki liderlerden Oxyartes'in kızı Roxana ile evlenmesi, bu geleneğin en sembolik örneğidir.

İskender'in Orta Asya'daki başarılarında en dikkat çeken unsurlardan biri de Perslerden miras kalan altyapının oynadığı roldür. Ahemenişlerin kurmuş olduğu satraplık sistemi, yol ve haberleşme ağı, garnizon şehirleri ve askerî üsler, İskender'in seferlerini kolaylaştırmış ve onun hızlı bir şekilde bölgeyi denetim altına almasına yardımcı olmuştur. Örneğin, Perslerin inşa ettiği Kraliyet Yolu ve ticaret yolları, Makedon ordusunun lojistiğini sağlamış; Pers garnizonları ise İskender'in birliklerine stratejik konaklama ve ikmal merkezleri sunmuştur. Bu altyapı sayesinde İskender, bölgeyi tamamen yeniden inşa etmek zorunda kalmamış, aksine var olan sistem üzerine kendi hâkimiyetini kurmuştur.

Bununla birlikte, İskender'in uyguladığı politikalar da büyük ölçüde Pers modelini yansıtmaktadır. Satraplık sistemini sürdürmüş, eski Pers elitlerinden sadakat gösterenleri görevde bırakmış ya da yeni yerel yöneticiler atayarak idari sürekliliği sağlamıştır. İskender'in Pers saray geleneklerini benimsemesi, Pers kıyafetleri giymesi ve törenlerde Ahameniş usullerini izlemesi, yalnızca bir adaptasyon süreci değil, aynı zamanda Asya'daki hükümdarlığını meşrulaştırma stratejisidir. Bu yönüyle İskender, sadece bir fatih değil, aynı zamanda Pers mirasını sürdüren ve dönüştüren bir figür olarak değerlendirilebilir.

Tezin başlangıcında belirlenen temel amaç, MÖ 6. ve 4. yüzyıllar arasında Pers İmparatorluğu'nun Asya seferlerini, bu seferlerin siyasi ve askerî sonuçlarını, İskender'in ilerleyişiyle birlikte bu yapının nasıl çözüldüğünü ortaya koymaktır. Bu çerçevede ulaşılan temel bulgular şunlardır: Perslerin Orta Asya'daki varlığı, sadece sınır genişletme ile sınırlı olmayan, bölgeyi siyasi ve idari olarak dönüştüren bir süreçtir. Darius döneminde zirveye ulaşan bu yapı, satraplıklar, garnizonlar ve ulaşım ağlarıyla bölgenin imparatorlukla bütünleşmesini sağlamıştır. İskender'in ilerleyişi ise bu yapının askeri olarak yıkılması değil, büyük ölçüde devralınması ve yeniden işlevsel kılınmasıdır.

Çalışma sürecinde kullanılan yöntem, karşılaştırmalı tarihsel analiz ile antik kaynakların eleştirel değerlendirmesine dayanmıştır. Herodotos, Arrian, Ctesias, Diodorus, Curtius Rufus gibi antik yazarların metinleri, bölgesel tarih yazımı ve modern araştırmalarla desteklenerek değerlendirilmiştir. Bu nedenle tezde, modern tarih yazımından da yoğun biçimde yararlanılmış; Pierre Briant, Heleen Sancisi-Weerdenburg, Rüdiger Schmitt, Henri-Paul Francfort, Richard Frye, Christopher Tuplin ve Rus akademisyenlerinde M. Dandamayev, V. Masson, gibi isimlerin çalışmaları kaynak bütünlüğünü sağlamak açısından önemli rol oynamıştır. Ayrıca arkeolojik ve epigrafik veriler de, özellikle Behistun ve Persepolis yazıtları gibi birincil belgeler, tarihsel örüntülerin yeniden yapılandırılmasında kullanılmıştır. Ancak bu kaynakların çoğu Yunan ve Roma perspektifli olduğundan, kronolojik belirsizlikler, coğrafi tanımlarda muğlaklıklar ve anlatılarda mitolojik unsurlar gibi sorunlar belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Orta Asya'daki bazı yer adlarının kesin karşılıklarının saptanamaması, kronolojik sıralamada boşluklara neden olmuş, bu da bazı olayların bağlamını yeniden oluşturmayı zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak, bu tez üç temel düzeyde değerlendirilmelidir: (1) Tarihsel olarak, Ahamenişlerin Asya'daki yayılma politikalarının sürekliliğini ve sonuçlarını ortaya koymaktadır. (2) Karşılaştırmalı olarak, Büyük İskender'in bu yapıyı nasıl yorumladığını, dönüştürdüğünü ve yer yer taklit ettiğini göstermektedir. (3) Kuramsal olarak ise, bir imparatorluk sisteminin merkezden çevreye doğru nasıl işlediği, çevre bölgelerde nasıl farklılaştığı ve sonunda nasıl çözüldüğü sorularına yanıt aramaktadır.

Bu çalışmanın literatüre sunduğu katkı, Ahamenişlerin doğuya yönelik seferlerinin yalnızca askerî değil; aynı zamanda sosyo-kültürel, idarî ve ekonomik anlamda bir yeniden inşa süreci olduğunu ve İskender'in ilerleyişini bu yapıların devamı ve çözülmesi üzerinden vurgulamasıdır. Ayrıca Orta Asya'daki göçebe direniş unsurlarının, sadece askerî bir engel değil, siyasi bir dengeleyici güç olarak değerlendirilmesi; Tomris, Spitamenes ve Sakaların direnişleriyle bu görüş desteklenmiştir. Bugüne kadar Batı merkezli yaklaşımlarda genellikle Batı Anadolu ve Yunan dünyasıyla kurulan ilişkiler öne çıkarılmış; doğu politikaları ise tali bir konu gibi sunulmuştur. Bu çalışma ise, Ahamenişlerin Asya'daki etkinliklerini merkezî bir konu haline getirerek, hem imparatorluk kimliğinin nasıl inşa edildiğini hem de bu kimliğin doğu bölgelerinde nasıl şekillendiğini açıklamaya çalışmıştır.

Gelecek araştırmalar açısından, özellikle Helenistik dönemde Ahameniş mirasının hangi kurumsal ya da ideolojik biçimlerde sürdüğü konusu büyük önem taşımaktadır. Selevkos İmparatorluğu'nun erken dönem idarî yapısı, Greko-Baktriyan krallıklarının doğu politikaları, Hint altkıtasında kalıcı izler bırakan Helen unsurlar gibi konular, bu çalışmanın sunduğu perspektifin devamı niteliğindedir. Ayrıca, yerel halkların bu imparatorluk stratejilerine verdiği tepkilerin (direniş, uzlaşma ya da melezleşme) daha yakından incelenmesi de, tarihsel dinamikleri anlamada yeni açılımlar sağlayacaktır.

Asya'nın doğusunda bir imparatorluk kurma ideali, Perslerle başlamış, İskender'le yeni bir biçim kazanmış ve Helenistik dönemin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu geçiş süreci, antik dünyanın en dinamik ve kalıcı siyasi yapılanmalarından biri olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKLAR

- A. Ceylan. "Balkanlarda İskitler", 113-39. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2013.
- A. Ceylan, ve Nezahat Ceylan. "İran Coğrafyasında Urartular". 2016 1 (2016): 11-32.
- Allchin, F. R. *The Archaeology of Afghanistan-from Earliest Time to the Timurid Period* by. Academic Press, 1978.
- Arrian. *The Anabasis Of Alexander*. Çeviren Chinnock E. J., 1884.
- Artamonov, Mikhail. *Kimmeriitsy i skify*. Moskva: Izdatel'stvo, 2015.
- Aşan, Muhammet Beşir. "Yesi ve Çevresinde Sakalar". İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 1:628-31. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Aytbayev, Abdülhalık. "Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar". İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, I:632-36, 2002.
- Balcer, J. M. "The Date of Herodotus IV. 1 Darius' Scythian Expedition". *Harvard Studies in Classical Philology*, sy 76 (1972): 99-132.
- Ball, Warwick, ve Norman Hammond. *The Archaeology of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period*. New edition. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.
- Bosworth, A. B. "Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign". İçinde *The Cambridge Ancient History- The Fourth Century B.C*, editör D. M. Lewis, John Boardman, Simon Hornblower, ve M. Ostwald, VI:791-845. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- . *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. 10th pr. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Boyce, Mary, ve Dieter Taillieu. "Haoma". *Encyclopaedia Iranica*, 15 Aralık 2003. <https://iranicaonline.org/articles/haoma>.
- Briant, Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002.
- . *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe-IVe siècles avant notre ère)*. Mémoire, no 42. Paris: Editions Recherche sur les civilisations, 1984.
- Brosius, Maria. *A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2020.
- . *The Persians: An Introduction*. Peoples of the Ancient World. London ; New York: Routledge, 2006.
- Callieri, P. "The Southeastern Regions of the Persian Empire on the Indo-Iranian Frontier". İçinde *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of*

Persia, editör Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs. Oxford University Press New York, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

Ceylan, Nezahat. *Eski Çağ'da İran Tarihi*. Akçağ Yayınları, 2023.

———. “Kuzeybatı İran’da Urartu Yerleşmeleri”. Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Chernenko, E. V. *Skifo-persidskaya voyna*. Kiev: Naukova Dumka, 1984.

Cicero. *De Divinatione*. Çeviren E. W. Sutton. London: William Heinemann Ltd, 1942.

Cook, M. “The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire”. İçinde *The Cambridge History of Iran. 2: The Median and Achaemenian Periods*, editör Ilya Gershevitch, 6. print. Cambridge: Cambridge Univ. Pr, 1985.

Cory, Isaac Preston. *Ancient Fragments, Containing What Remains of the Writings of Sanchoniatho, Berossus, Abydenus, Megasthenes, and Manetho*. London : Pickering, 1828.

Ctesias. *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*. Editör Lloyd Llewellyn-Jones. Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge, 2010.

Curtius, Quintus. *The History of Alexander the Great*. Çeviren Peter Pratt. London: S. Bagster, 1821.

Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*. İstanbul: Timal Yayınları, 2010.

Dandamayev, M. A. *Iranians in Achaemenid Babylonia*. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1992.

———. “Media and Achaemenid Iran”. İçinde *History of Civilizations of Central Asia : The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, editör János Harmatta, 2:34-65. Paris: UNESCO Publ, 1996.

———. *Političeskaja Istorija Ahemenidskoj Deržavy*. Moskva: Nauka, 1985.

Dani, A. H., ve P. Bernard. “Alexander and His Successors in Central Asia”. İçinde *History of Civilizations of Central Asia. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, editör János Harmatta, 2. bs, 66-94. Paris: UNESCO Publ, 1996.

Demir, Muzaffer. “Büyük İskender’in Baktria ve Sogdiana Bölgelerindeki Seferleri Kapsamında İskitlerle Siyasi İlişkileri Üzerine Değerlendirmeler”. *International Journal of Ancient History*, 23 Eylül 2024. <https://doi.org/10.33469/oannes.1459325>.

Diakonov, I. M. *Istoriya Midii: ot drevneishikh vremen do kontsa IV veka do n. e.* Baku: Nagyl Evi, 2012.

Diakov, V., ve S. Kovalev. *İlkçağ Tarihi- Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*. Çeviren Ozdemir İnce. 2. bs. C. I. İstanbul: Yordam Yayınevi, 2010.

- Dihle, A. "Indien". İçinde *Reallexikon für Antike und Christentum*, 18:1-56. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1998.
- Diodorus. *Diodorus of Sicily*. Çeviren C. H. Oldfather. Reprinted. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1935.
- Durmuş, İlhami. *İskitler*. 1. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- . "Massagetler". *Bilig*, sy 3 (1996): 86-91.
- . *Türk Tarihinin Öncüleri*. Ankara, 2013.
- Eilers, W. "Asagarta". *Encyclopædia Iranica* II, sy 7 (1987): 701.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Şu Destanı Hakkında". *Millî Folklor Dergisi*, sy 12 (1991).
- Francfort, Henri-Paul. "Central Asia and Eastern Iran". İçinde *Cambridge Ancient History 4. Persia, Greece, Western Mediterranean 525-479*, editör John Boardman, 4:165-93. Cambridge University Press, 1988.
- Frowde, Henry. *The Sculptures and Inscription of Behistun*. London: Oxford University Press, 1907.
- Frye, Richard. *Heritage of Central Asia from Antiquity to The Turkish Expansion*. 2. bs. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1998.
- . *Nasledie Irana*. Moskva, 1971.
- . *The History of Ancient Iran*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1983.
- Garthwaite, Gene. *İran Tarihi*. Çeviren Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.
- Gershevitch, Ilya. *The Avestan Hymn to Mithra*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.
- Günaltay, M Şemseddin. *İran Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1987.
- Hallock, Richard T. *Persepolis Fortification Tablets*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications, 1969.
- Hammond, Nicholas G. L. *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*. 3. ed., Reprinted with corr. Bristol Classical Paperbacks. Bristol: Bristol Classical Press, 2001.
- Harmatta, J. "Darius' Expedition Against the Saka Tigraxauda". İçinde *Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia*, editör J. Harmatta, 19-28. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

Henkelman, Wouter F. “Bactrians in Persepolis – Persians in Bactria”. İçinde *A Millennium of History. The Iron Age in southern Central Asia (2nd and 1st Millennia BC)*, editör Johanna Lhuillier ve Nikolaus Boroffka, C. 223–255. Berlin: Dietrich Riemer, 2018.

Henning, W. B. *Zoroaster Politician or Witch-Doctor*. London: Oxford University Press, 1951.

Herodotos. *Tarih*. Çeviren Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

İbn Haldun. *Mukaddime*. Editör Arslan Tekin. C. 1-2. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

İplikçioğlu, Bülent. *Eski çağ Tarihinin Ana Hatları*. C. II. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994.

J. M. Roberts. *The New History of the World*. New York: Oxford University Press, 2003.

Jacob, Abbott. *Büyük İskender*. Çeviren Sayat Müller. İstanbul: Kanon Kitap, 2020.

Jacobs, Bruno, ve Robert Rollinger. *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*. C. 1. River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021.

Jacoby F. *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*. Berlin and Leiden: BRILL, 1923.

John Boardman. *Cambridge Ancient History 4. Persia, Greece, Western Mediterranean 525-479*. C. 4. 14 c. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Junge, P. J. *Darius I. König der Perser*. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1944.

Justinus. *Historiarum Philippicarum Epitoma*. Editör Justus Jeep. Leipzig: B.G. Teubner, 1859.

Karakterir, Eray. “Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)”. Yüksekisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.

Kaşgarlı Mahmud. *Divan’u Lugati’t Türk*. C. IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Kâşgarlı Mahmud. *Divânü Lügâti’t-Türk Tercümesi*. Çeviren Besim Atalay. C. III. IV c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.

———. *Divânü Lügâti’t-Türk Tercümesi*. Çeviren Besim Atalay. C. I. IV c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.

Kaya, Mehmet Ali. *Türkiye’nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*. 8. bs. C. 2. İzmir: Atlantis Yayınevi, 2012.

Kent, Roland. *Old Persian (Grammar Texts Lexcion)*. New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1953.

Koch, Heidemarie. *Achämeniden-Studien*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1993.

Ksenophon. *Anabasis On Binler'in Dönüşü*. Çeviren Tanju Gökçöl. İstanbul: Hürriyet Yayınlar, 2019.

———. *Cyropaedia*. Çeviren Walter Miller. London: William Heinemann Ltd, 1960.

———. *Hellenica*. Çeviren Carleton L. Brownson. New York: American Book Company, 1908.

Kuhrt, Amelie. *Eski Çağ'da Yakındoğu*. Çeviren Dilek Şendil. C. II. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

———. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. 1. bs. Routledge, 2013. <https://doi.org/10.4324/9780203607749>.

Laypanov, Kazi T., ve İsmail Miziyeve. *Türk Halklarının Kökeni*. Çeviren Hatice Bağcı. İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.

Lecoq, Pierre. *Les inscriptions de la Perse achéménide*. Paris: Gallimard, 1997.

Lichtheim, Miriam. *Miriam Lichtheim Ancient Egyptian Literature*. C. III. Berkeley, California, 1973.

Ligeti, Lajos. *Bilinmeyen İç Asya*. Çeviren Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Llewellyn-Jones, Lloyd. *Persians The Age of the Great Kings*. New York: Basic Books, 2022.

Mansel, Arif Mufid. *Ege ve Yunan Tarihi*. 7. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Masson, V. M. *Drevnyaya zemledel'skaya kul'tura Margiany*. C. 73. Moscow–Leningrad: MIA, 1959.

Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. 4. bs. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015.

———. *Eskiçağ tarihinde doğu-batı mücadelesi*. 4. bsk. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2009.

———. “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 7, sy 2 (01 Temmuz 2011): 1-11.

———. *İskitlerin Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987.

———. *Tarihi Coğrafyaya Giriş*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990.

Minardi, Michele. “The Northeastern Regions of the Persian Empire”. İçinde *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of Persia*, editör Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs. New York: Oxford University Press, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

———. “The Northeastern Regions of the Persian Empire: Bactriana, Sogdiana, Margiana, Chorasmia, Aria, Parthia, the Sakas, and the Dahae”. İçinde *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V*, editör Karen Radner, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, 1. bs, 784-836. Oxford University Press New York, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.003.0062>.

Muller, F. Max. *The Zend Avesta*. London: Henry Frowde, 1880.

Muslu, Gül Zeynep. “Ahameniş Dönemi Yazitlari Ve Persler”. Yükseklikan tezi, İnönü Üniversitesi, 2019.

Nawotka, Krzysztof. “The Conquest by Alexander”. İçinde *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, editör Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, 1:473-82. River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021.

Nazmi Özçelik. *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*. 6. bs. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.

Oguz Tekin. *Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Olmstead, A. T. “Darius and His Behistun Inscription”. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 55, sy 4 (1938): 392-416.

———. *History Persian Empire*. Chicago & London: the University of Chicago Press, 1948.

Oppert, Jules. *Le peuple et la langue des Medes*. Paris: Maisonneuve et cie, 1879.

Petrie, Cameron A, ve Peter Magee. “Histories, Epigraphy and Authority: Achaemenid and Indigenous Control in Pakistan in the 1st Millennium BC”. *Gandharan Studies* 1 (t.y.): 3-21.

———. “The Achaemenid Expansion to the Indus and Alexander’s Invasion of North-West South Asia”, 2012.

Pinches, G. “Babylonian Contract-Tablets with Historical References”. İçinde *Records of the Past*, editör A. H. Sayce. London: Samuel Bagster and Sons, 1890.

Plutarchus. *Plutarch’s Lives- Artaxerxes*. Çeviren Bernadotte Perrin. C. XI. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1926.

———. *Plutarch’s Lives-Themistocles*. Çeviren J.L. Marr. London: Harvard Univ. Press, 1914.

Prášek, Justin. *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberung*. Gotha: Perthes, 1906.

Ptolemaeus, Claudius. *Geographia*. Editör Karl Friedrich August Nobbe. Leipzig: Carolus Tauchnitius, 1843.

Radner, Karen, Nadine Moeller, ve D. T. Potts, ed. *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V: The Age of Persia*. 1. bs. Oxford University Press New York, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687663.001.0001>.

Rapin, C. “Nomads and the shaping of Central Asia from the early Iron Age to the Kushan period”. İçinde *After Alexander: Central Asia before Islam*, editör J. Cribb ve G. Herrmann, 29-72. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Rawlinson, H. C. *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun*. C. X. JRAS, 1847.

Recep Yıldırım. *Eskiçağ’da Anadolu*. İzmir: Marem Yayınevi, 1996.

Reyhan, Esmâ, ve Tülin B. Cengiz. *Eski çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*. İstanbul: Grafiker, 2015.

Rice, Amara Talbot. *The Scythians*. London: Thames and Hudson, 1958.

Ruffing, Kai. “India”. İçinde *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, kitap editörü Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, 711-175. River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021.

Sarıkaya, Sevgi. *Anadolu’da Persler: Daskyleion satraplığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2018.

Sayar, Mustafa Hamdi. “Kırklareli’nde Persler: Dareios’un Kırklareli Üzerindeki Seferi”. İçinde *Yıldız Dağları ve Yakın Çevresi Tarih Araştırmaları*, 40-43. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.

Schmitt, Rudiger. *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text*. London, 1991.

Sevin, Veli. *Anadolu Arkeolojisi (Başlangıçtan Perslere Kadar)*. 3. bs. İstanbul: Der Yayınları, 2003.

Sezer, Deniz Serhad. “Antik Pers (akhaemenid) Dönemi’nde İktidarın Sembolü: ‘Büyük Kral’ İdeolojisi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26, sy 48 (31 Ocak 2025): 1-19. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1512800>.

Shmidt, E. P. *Persepolis*. Chicago: Chicago U.P., 1953.

Simonin, Antoine. “Aria”. *World History Encyclopaedia*, 19 Ocak 2013. <https://www.worldhistory.org/aria/>.

Stark, Sören. “The Iranian East”. İçinde *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, kitap editörü Bruno Jacobs ve Robert Rollinger, 698-709. River Street, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2021.

Stein, Burton. *Hindistan tarihi*. Editör Silya Zengilli ve David Arnold. Çeviren Müfit Günay. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015.

Strabon. *Geography*. Editör Horace Leonard Jones. London: William Heinemann Ltd, 1961.

Struve, V. V. “Vosstanie v Margiane pri Darii I.” *VDI*, 1949, 10-29.

Tarn, W. W. “Alexander: The Conquest of Persia”. İçinde *The Cambridge Ancient History (Macedon 401 — 301 B.c.)*, VI:352-95. Cambridge: Cambridge University Press, 1933.

———. “Alexander: The Conquest of the Far East”. İçinde *The Cambridge Ancient History (Macedon 401 — 301 B.c.)*, editör J. B. Bury, S. A. Cook, ve F. E. Adcock, C. VI. Cambridge: Cambridge University Press, 1964.

———. *Alexander the Great*. C. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1948.

Taşkin, Ersen. “Eski Anadolu Tarihinde Persler”. Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.

Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türk ili ve Yakın Tarihi*. 2. bs. C. 1. İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.

———. “Sakalar (VI)”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy 23 (1987): 30-34.

Tolman, Herbert Cushing. *The Behistan Inscription of King Darius*. Nashville, Tennessee: Published by Vanderbilt University, 1908.

Tunçdilek, Necdet. *Güney Batı Asya Fiziki Ortam*. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971.

Usmanova, Z. I. “New Material on Ancient Merv”. *Iran* 30 (1992): 55-63. <https://doi.org/10.2307/4299869>.

Vacante, Salvatore. “Alexander and the ‘Defeat’ of the Sogdianian Revolt”. İçinde *Centre for Battlefield Archaeology*. University of Glasgow, 2011.

Van de Mieroop, Marc. *Eski Yakındoğu Tarihi M.Ö. 3000-323*. Çeviren Sinem Gül. İstanbul: Homer Kitabevi, 2018.

Vogelsang, W.F. “The Achaemenids and India”. İçinde *Achaemenid History IV, Centre and Periphery*, editör Heleen Sancisi-Weerdenburg, 93-110. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1990.

———. *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire: The Eastern Iranian Evidence*. 3. Leiden Boston: Brill, 1992. <https://doi.org/10.1163/9789004671331>.

Wiesehöfer, Josef. *Antik Pers Tarihi*. Çeviren Mehmet Ali İnci. İstanbul: Telos Yayınları, 2003.

Wu, Xin. “Central Asia in the Achaemenid Period”. İçinde *The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World*, editör Rachel Mairs, 1. bs. New York: Routledge, 2020. <https://doi.org/10.4324/9781315108513>.

Yusuf Hikmet Bayur. *Hindistan Tarihi*. 2. bs. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Zelmal, E. V. *Drevnye monety Tadzhikistana*. Dushanbe: Donish, 1983.

EKLER

Ek-A: Çalışmada Kullanılan Genel Haritalar

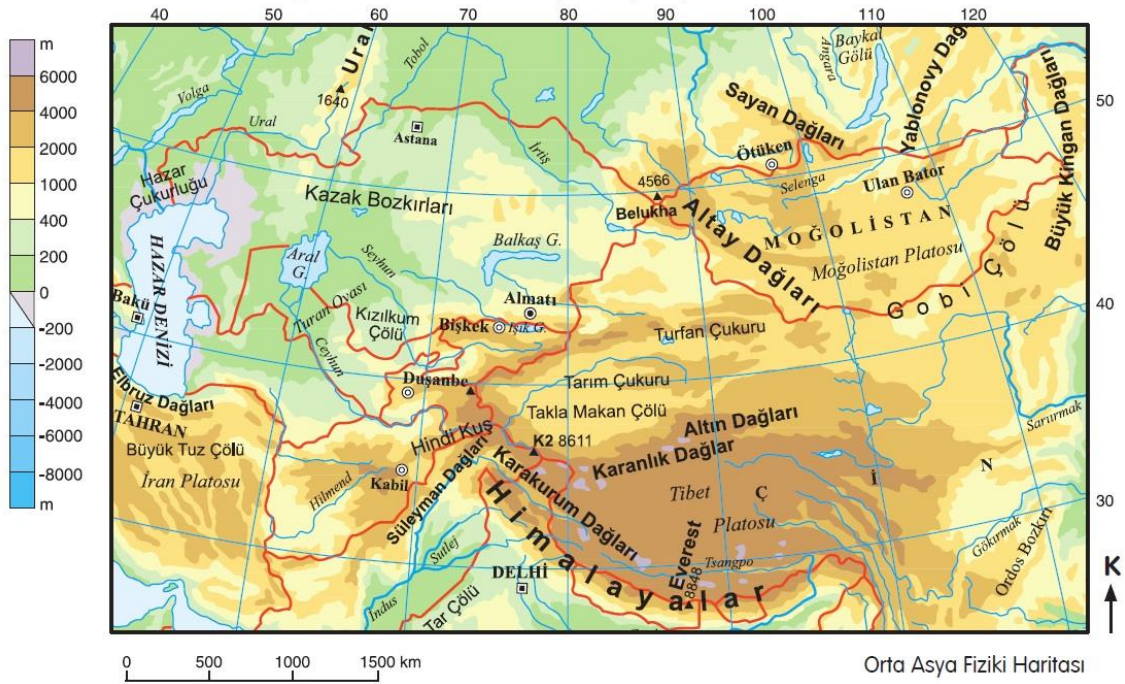
Ek-A. 2 İran'ın Fiziki Haritası

Kaynak: Free World Maps, "Iran Physical Map," erişim 24 Nisan 2025
<https://www.freeworldmaps.net/asia/iran/map.html>

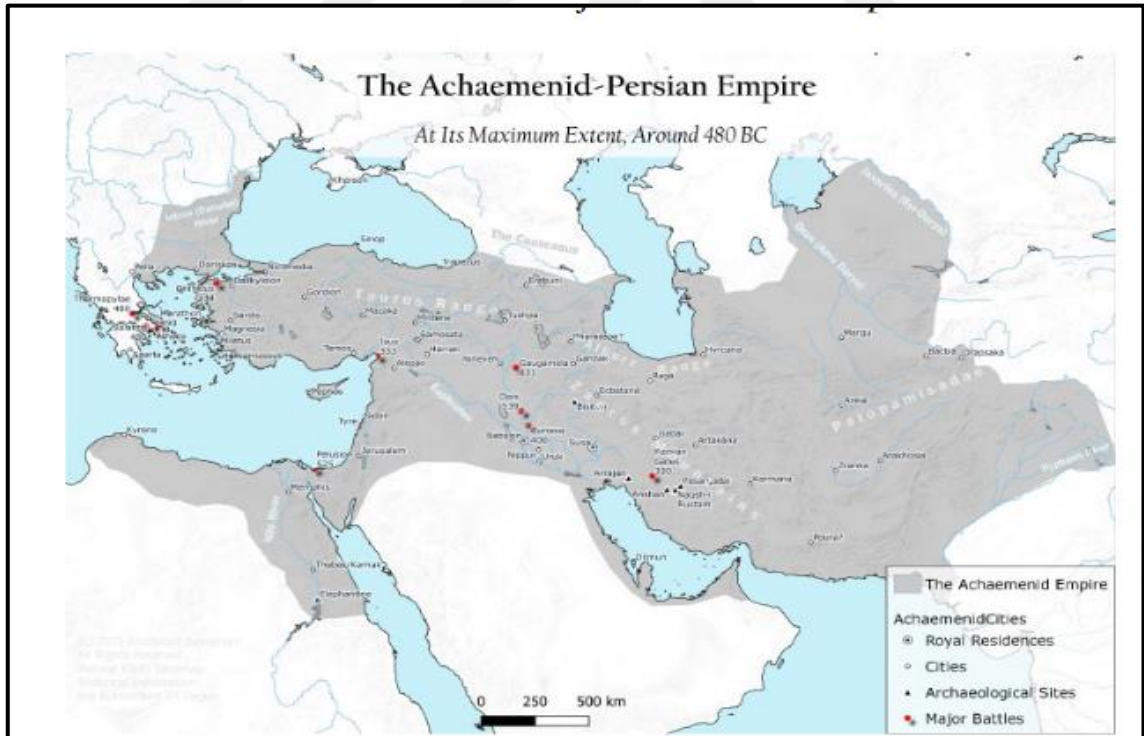
Ek-A. 3 İran Coğrafyası

Kaynak: Ceylan, "Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri", 331.

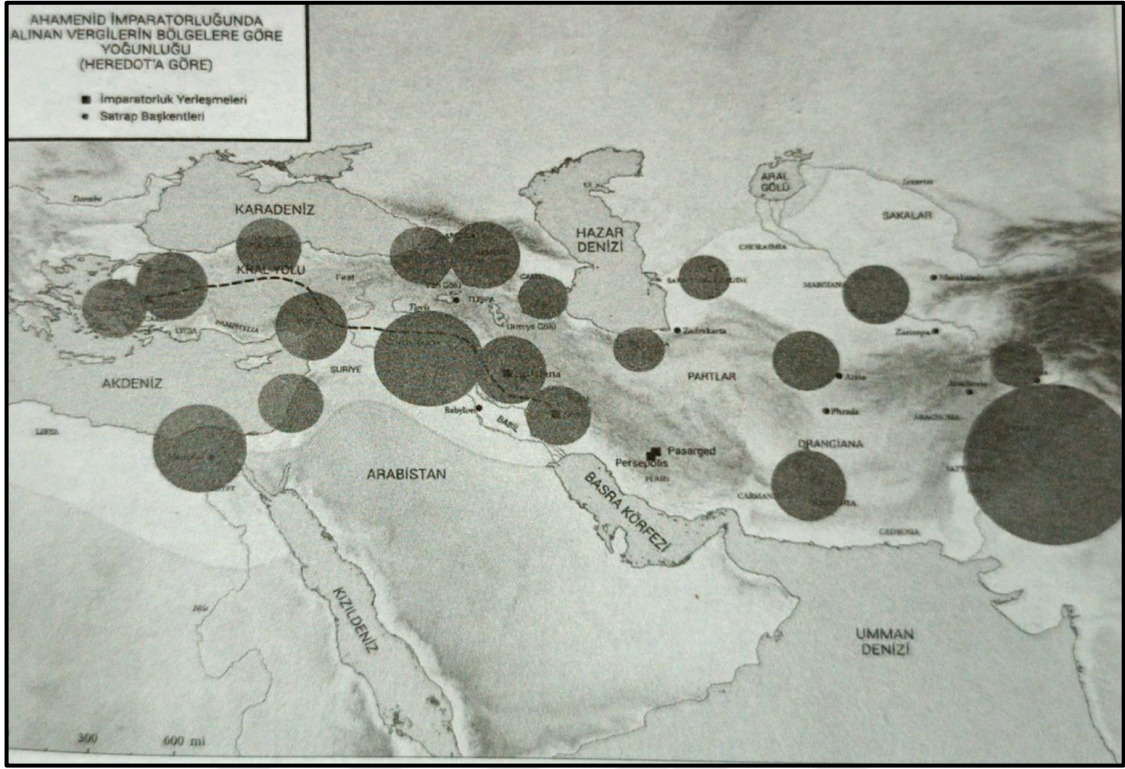
Ek-A. 4 Orta Asya Coğrafyası

Kaynak: Free World Maps, “Iran Physical Map,” erişim 24 Nisan 2025
<https://www.freeworldmaps.net/asia/iran/map.html>

Ek-A. 5 MÖ 480 civarında en geniş sınırlarına ulaşan Ahemeniş-Pers İmparatorluğu'nun haritası.

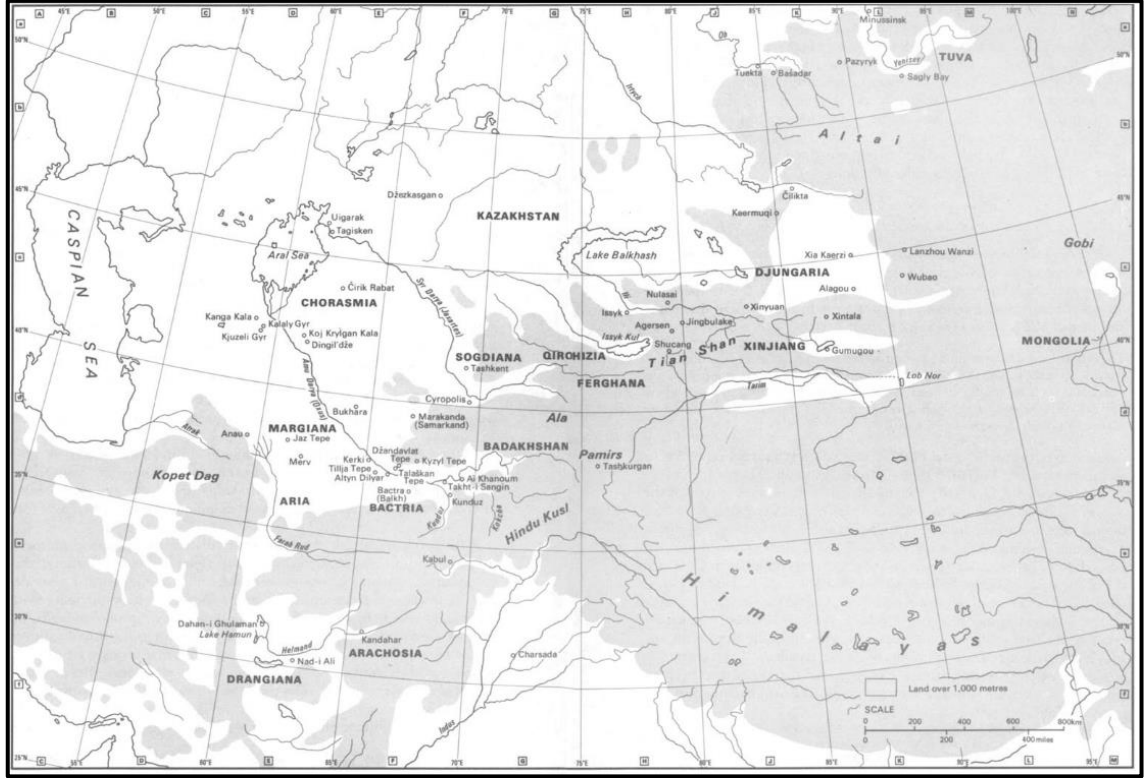
Kaynak: Degen ve Rollinger, “The Establishment of the Achaemenid Empire: Darius I, Xerxes I, and Artaxerxes I”, 431.

Ek-A. 6 Pers İmparatorluğunda Alınan Vergilerin Bölgelere Göre Yoğunluğu
Kaynak: Ceylan, *Eski Çağ'da İran Tarihi*, 269.

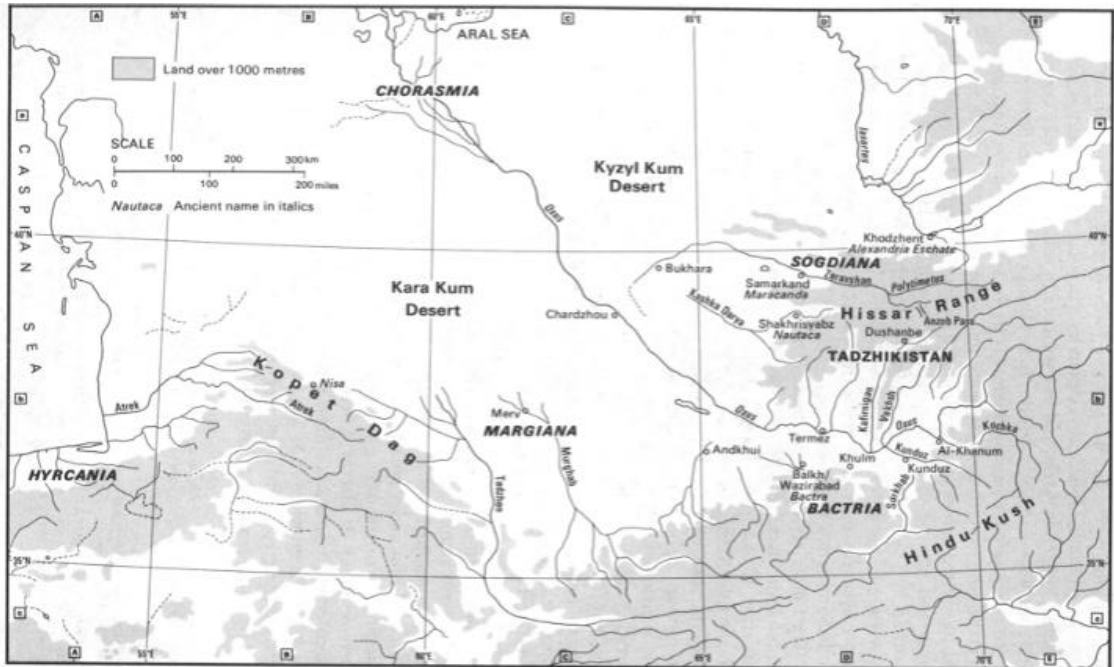

Ek-A. 7 Ahameniş yönetimi altındaki İran Platosu, Orta Asya toprakları ve halkları.
Kaynak: Briant, *From Cyrus to Alexander*, 744.

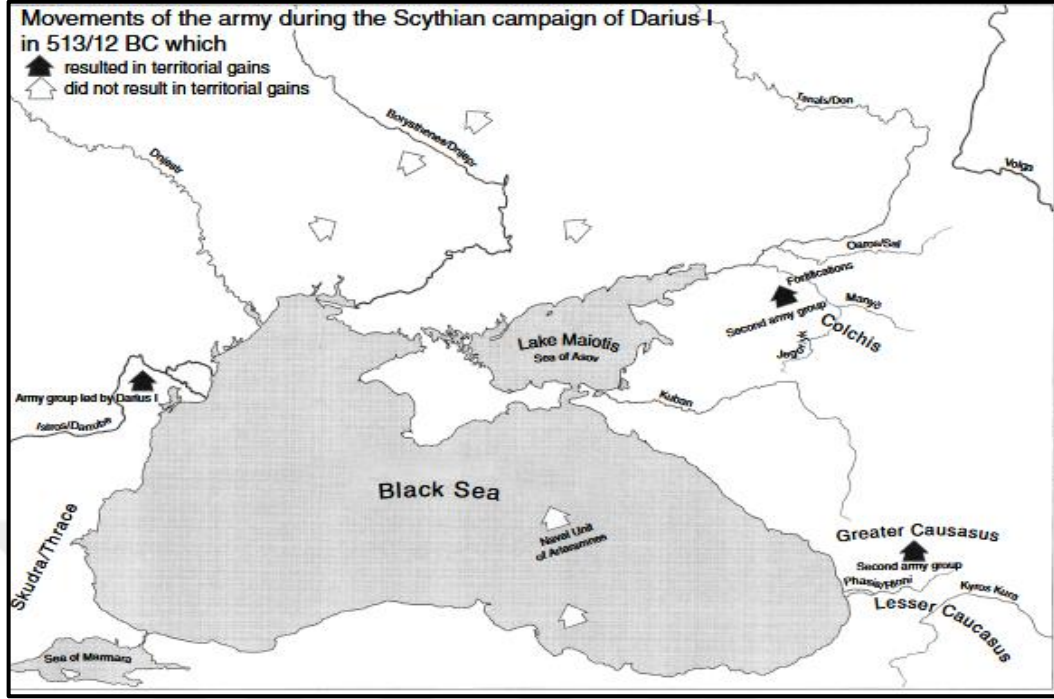
Ek-A. 8 Orta Asya'nın fiziki ve tarihî coğrafi bölgelerini gösteren harita

Kaynak: Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, 165.

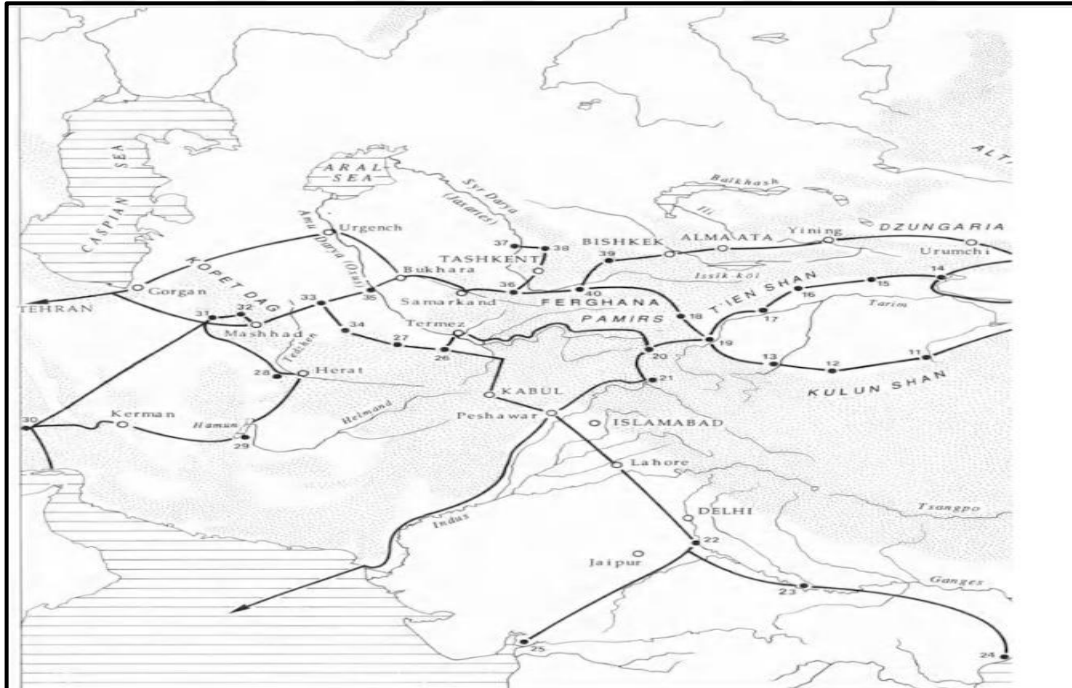
Ek-A. 9 Harezm, Baktriya ve Sogdiana Bölgelerinin Coğrafi Konumu

Kaynak: Bosworth, “Alexander the Great Part 1: The Events of the Reign”, 822.

Ek-A. 10 Darius I'in Karadeniz'in Kuzeyindeki İskitlere Yönelik Seferi (MÖ 513)

Kaynak: Jacobs ve Rollinger, A Companion to the Achaemenid Persian Empire, 679.

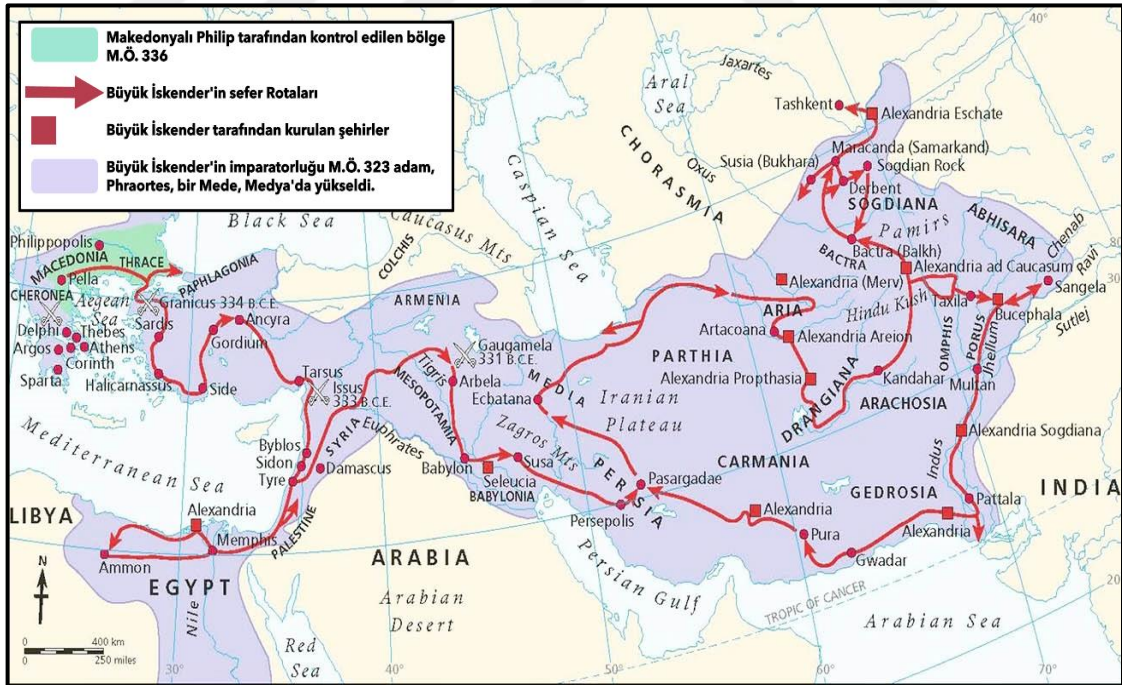
Ek-A. 11 Kral Yolu Orta Asya Güzergahları

Kaynak: M. A. Dandamayev, A Political History of the Achaemenid Empire.

Ek-A. 12 Büyük İskender'in Sefer Rotaları, Helenistik Yerleşimler ve Ahemeniş Dönemi Haraç Alanlarıyla Orta Asya Coğrafyası

Kaynak: Onians, Atlas of World Art, 80.

Ek-A. 13 Büyük İskender'in M.Ö. 334–323 yılları arasındaki sefer rotalarını gösteren harita

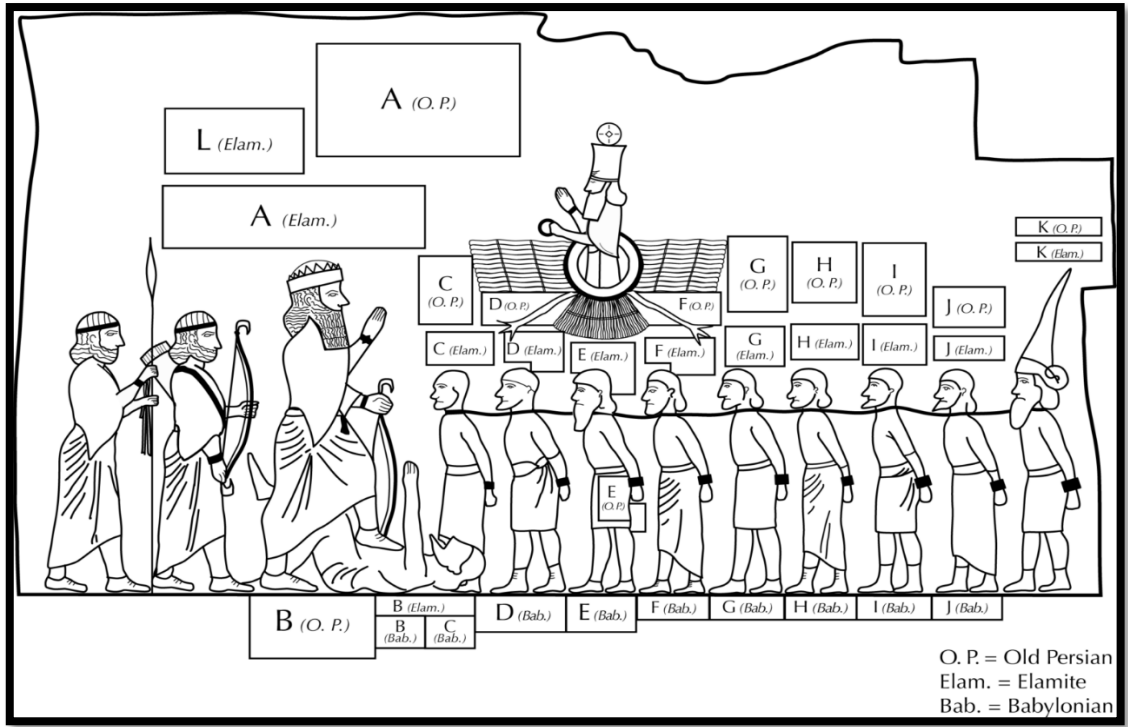
Kaynak: Dendinos, "Alexander's Network of Cities and their Dynamics", 96.

Ek-A. 14 Ahemeniş Dönemi (M.Ö. 6.–4. Yy.) Boyunca Avrasya Bozkırlarında Yayılmış Saka (İskit) Topluluklarının Coğrafi Dağılımı

Kaynak: Cunliffe, The Scythians, 171.

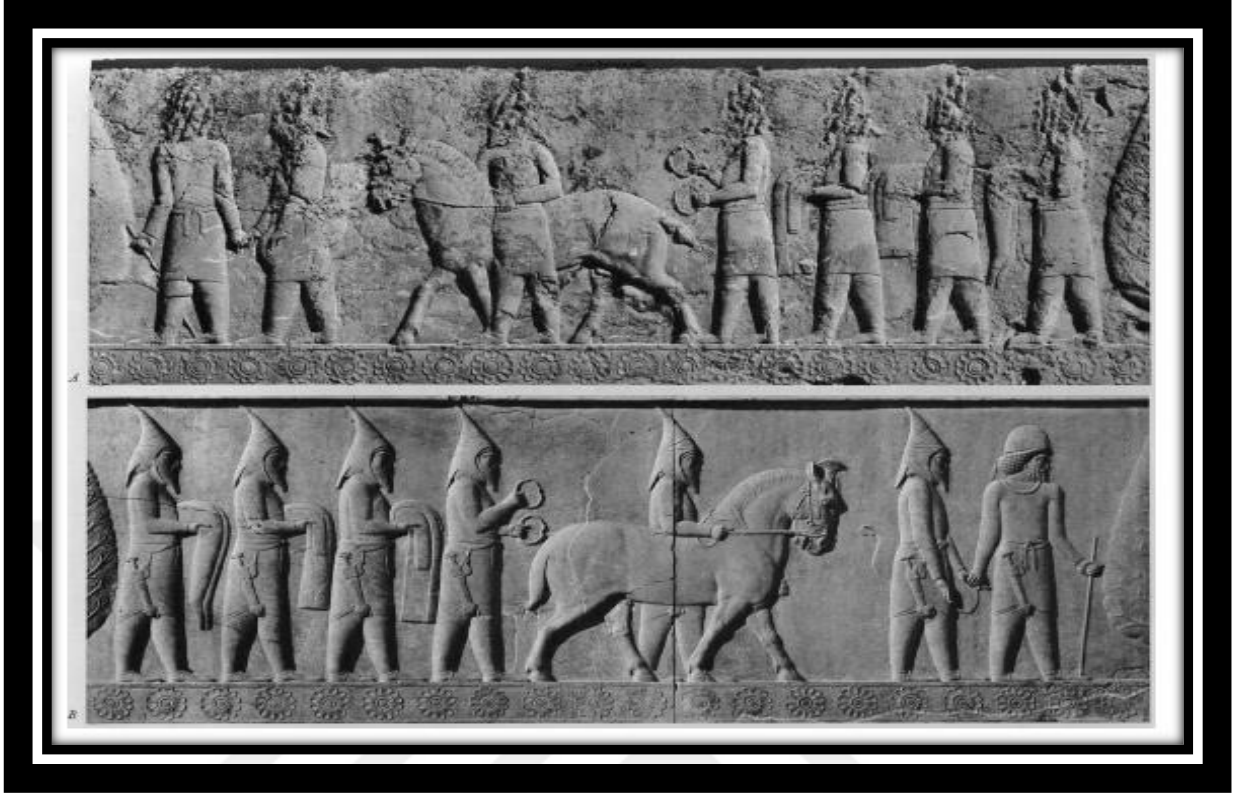
EK-B: Şekiller

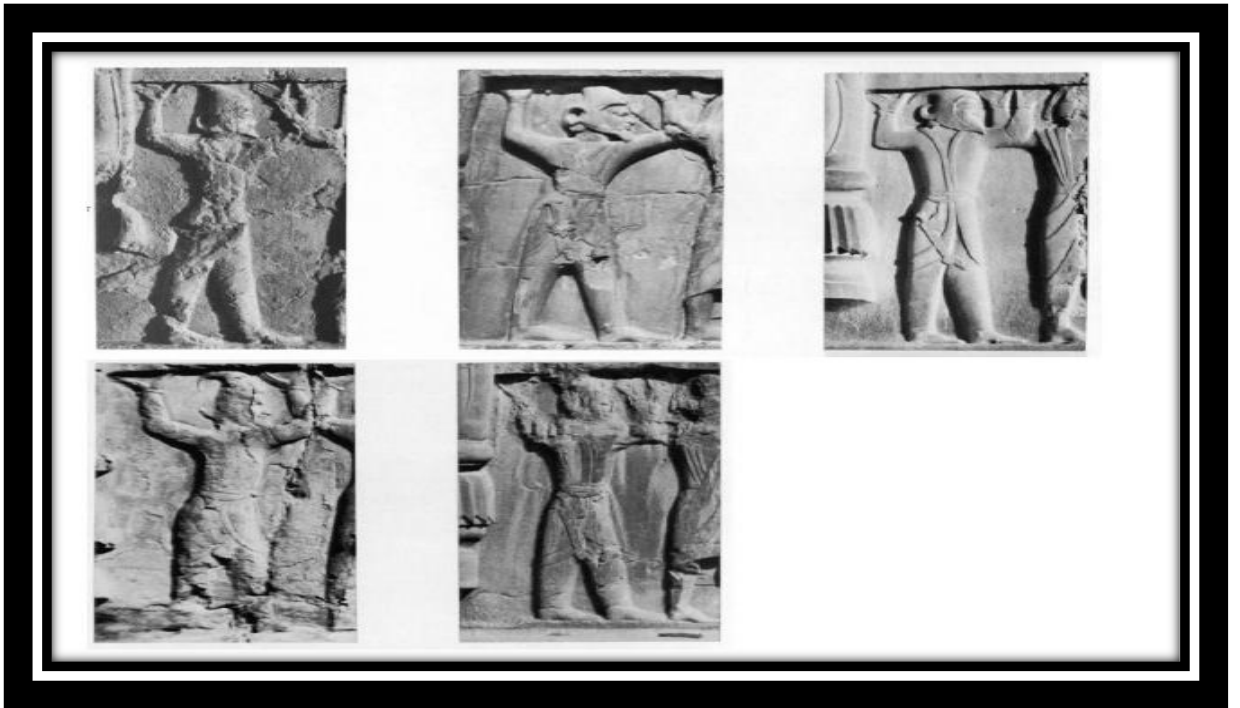
Ek-B. 1 Behistun Kabartması'nda Esir Krallar ve Üç Dilli Yazıt Düzeni

Kaynak: Wiesehöfer, Antik Pers Tarihi, 38.

Ek-C: Çalışmada Kullanılan Resimler

EK-C. 1 Persepolis Apadana Rölyeflerinden Delegasyon XI, Saka Tigrakhauda Tasviri
Kaynak: Duran, “Pers (Akhaimenid) Bağlamında Sakalar”,738.

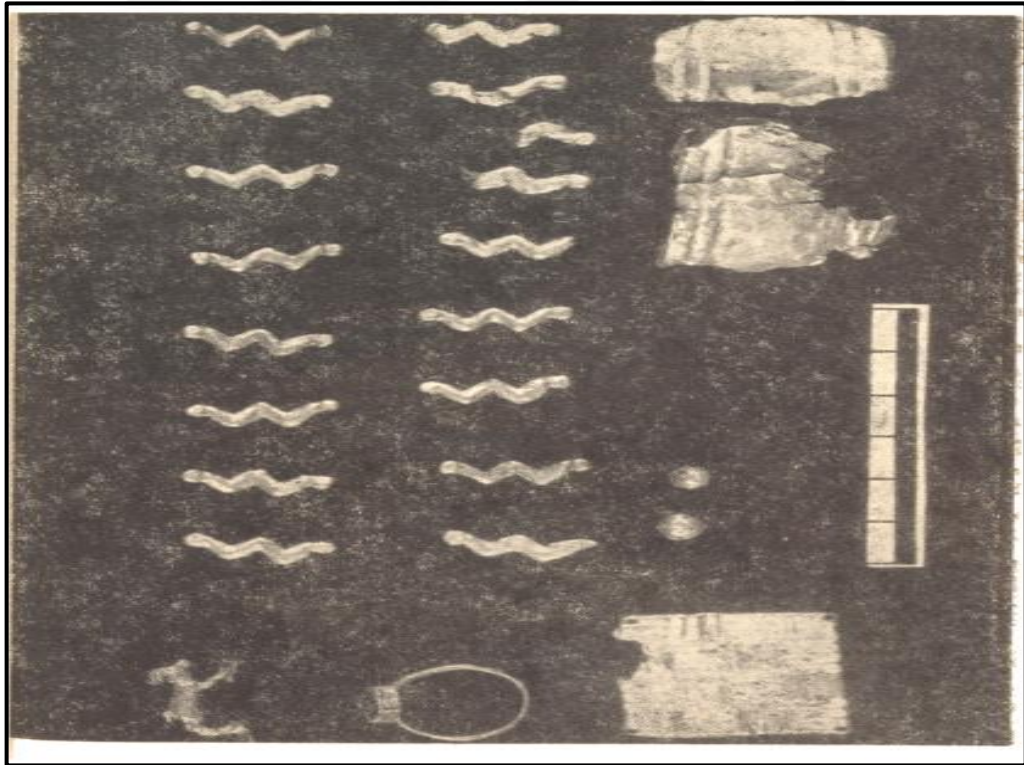

EK-C. 2 Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri’nde (No 15) Saka Tigrakhauda Tasvirleri

Kaynak: Duran, “Pers (Akhaimenid) Bağlamında Sakalar”,737.

EK-C. 3 Susa II Dönemi'ne Ait, Boynuzlu Bir Yapıyı Gösteren Silindirik Mühür Baskısı
Kaynak: Potts, The Archaeology of Elam Formation and Transformation of an Ancient Iranian State, 44.

EK-C. 4 Turasu Kazısında Ortaya Çıkarılan Küçük Buluntular
Kaynak: Kozhemyako, P. N., Arkheologicheskie Pamyatniki Priissykul'ya, 75.

